

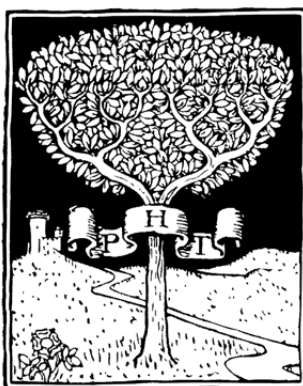

**PERSONHISTORISK
TIDSKRIFT**

2017:1 • Årgång 113

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

Redaktör
Hanna Enefalk

Utgiven av Personhistoriska samfundet
2017:I

Personhistorisk tidskrift

Personhistorisk tidskrift utges med stöd av Patriotiska Sällskapet, Torsten Söderbergs stiftelse, Åke Wibergs stiftelse, Magn. Bergvalls stiftelse och Klas de Vylders fond.

ANSVARIG UTGIVARE

Personhistoriska samfundet genom redaktör Hanna Enefalk, red@personhistoriskasamfundet.se
Institutionen för samhälls- och kulturvetenskap/Historia, Karlstads universitet, 651 88 Karlstad

Medlemsavgiften är 200 kr/år och betalas till plusgiro 2538-7. Inbetalningskort kommer medlemmarna tillhanda i början av året. Prenumerationsavgiften för institutioner i hela världen är 220 kr plus porto.

KONTAKT

Samfundets sekreterare är Lena Milton, info@personhistoriskasamfundet.se. Ansvarig för medlems- och prenumerantregister samt distribution är Peeter Mark, pht@personhistoriskasamfundet.se. Personhistoriska samfundets webbplats: www.personhistoriskasamfundet.org. Förfrågan om äldre nummer av PHT ställs till Lena Milton.

GRAFISK FORM OCH ORIGINAL

Art-O-Matic, Stockholm

TRYCK

Norrbacka tryckeri (Stockholm) och Grafiska punkten (Växjö) i maj 2017.

Manus ska levereras som redigerbara digitala filer till redaktören per e-post. Fotnoter placeras som vanligt längst ner på varje sida. Bifoga gärna några rader till "Medarbetare i detta nummer" samt lämpliga bilder eller förslag till illustrationer. Bilder skickas antingen som digitala filer eller per post som original. Redaktionen återsänder bilder som bifogats.

Tidskriften tillämpar peer review. Honorar för medverkan i PHT utbetalas inte, däremot erhåller författare till artiklar kostnadsfritt tio exemplar av det nummer där deras bidrag publiceras. Recensenter erhåller på motsvarande sätt tre exemplar.

PHT publicerar i huvudsak material med historisk eller biografisk inriktning. I fråga om texter av renodlat släkthistorisk eller genealogisk karaktär hänvisas till publikationer med särskild täckning av just dessa forskningsområden.

Från redaktören

Min mormors mor hette Aina. Det åländska samhälle hon växte upp i var relativt välmående. Den odlingsbara jorden var kanske inte så riklig, men de driftiga ålänningarna fiskade och drog in ansevärd penningssummor på sin berömda allmogeseglation. Aina skaffade sig, kvinna som hon var, en yrkesutbildning. Hon blev mejerska.

Ainas dotter Elma, min mormor, utbildade sig också. Hon blev folkskollärover. Dottern Maj, min mor, flyttade till Stockholm och studerade vid universitetet. Självtaligt förde jag släktens kvinnliga utbildningstradition närmast till överdrift och blev docent i historia.

Hur hade Aina reagerat om någon talat om för henne att dotterdotterdottern skulle bli redaktör för en anrik tidskrift?

”Na *hurri* världen!”, tror jag hon sagt. Och det är allt min känsla som nyutträd redaktör också. Hur i världen ska det här gå?

Personhistorisk tidskrift har publicerat så många artiklar av högsta vetenskapliga klass, så många välskrivna recensioner. Och jag är övertygad om att tidskriften har en oerhörd viktig roll i samtiden och framtiden. Intresset för individen har kanske aldrig varit så stort som nu, samtidigt som ”alternativa nyheter” och ren ryktesspridning om levande och döda florerar på digitala medier.

Det är en ära att få leda Personhistorisk tidskrift och bygga vidare på den goda grund föregående redaktörer har lagt. Det är min avsikt att även i fortsättningen ge ut en högklassig, tänkvärd och läsvärd publikation för alla som intresserar sig för människan i historien. Och med tanke på hur fina bidrag tidskriften hittills fått från artikelförfattare, recensenter, vetenskapliga granskare, och naturligtvis Personhistoriska samfundets styrelse och medlemmar, ser jag framtiden an med tillförsikt!

Numret du nu håller i handen inleds av tre sinsemellan mycket olika artiklar. Isak Lidström skriver om folkhögskolemannen Lennart Wallmark och hans idealistiskt präglade engagemang för ”samisk idrott”. Margareta Östman skildrar två stockholmsmamsellers liv som de gestaltade dem i sina dagböcker, skrivna under 1830-, 40- och 50-talen. I Marcus Cederströms artikel möter oss en bortglömd arbetarklasskribent: Signe Aurell, som opinionsbildade bland Minnesotas svensk-amerikaner under 1910-talet.

Tidskriften bevakar som vanligt nyutkommen litteratur. Under den senare tiden har många verk med personhistorisk inriktning publicerats, och i det här numret finns följaktligen flera intressanta recensioner. Vidare kan du läsa om danska Personhistorisk Tidsskrift 2016: vår systerorganisation i Danmark skriver detta år på temat *Indvandring*. Jag har också nöjet att informera om bildandet av en ny svensk förening med personhistorisk relevans: Sällskapet Gustav III. Trevlig läsning!

Hanna Enefalk

Innehållsförteckning

	Artiklar	
<i>Isak Lidström</i>	”Gud behöver idrottsungdomen”: Lennart Wallmark och den samiska idrotten	9
<i>B. Marcus Cederström</i>	En radikal rebellflicka: Den svensk-amerikanska arbetarrörelsen och kristendomen i Signe Aurells noveller	31
<i>Margareta Östman</i>	Lotten och Edla Ulrichs dagböcker om familjens liv på Stockholms slott, Djurgården och i landsorten	51
	Recensioner	
<i>Jonas Lindström</i>	Böter och fredsköp: Jämtlands och Härjedalens saköreslängder 1601–1645 <i>Red. Olof Holm, Georg Hansson, Christer Kalin, Per Sörlin och Karl-Göran Eriksson</i>	72
<i>Cecilia Persson</i>	Fånga lyckan i flykten. <i>Av Kristina Lauridsen</i>	76
<i>Johannes Westberg</i>	Ett hem av solsken: Disa Beijer och barntädgården som arena för socialt arbete <i>Av Gunilla Halldén</i>	78
<i>Bert Mårald</i>	Dröm och verklighet: Stellan Arvidson – kärleken, dikten och politiken <i>Av Birgitta Almgren</i>	81

<i>Bo G. Hall</i>	Birger Norman: Utkast till porträtt i helfigur <i>Av E. Mikael Norberg</i>	86
<i>Bo G. Hall</i>	Kungen av Birka: Hjalmar Stolpe – arkeolog och etnograf <i>Av Bo G. Erikson</i>	89
<i>Åke Lilliestam</i>	Humboldts universitet: Bildning och vetenskap i det moderna Tyskland <i>Av Johan Östling</i>	92
<i>Ulf Hamilton</i>	Så blev det: En memoar <i>Av Ola Ullsten</i>	95
<i>Bert Mårwald</i>	Hjalmar Lundbohm: En studie i ledarskap inom LKAB 1898–1921 <i>Av Curt Persson</i>	99
	Nytt inom personhistoria	106
	Medarbetare i detta nummer	108

”Gud behöver idrottsungdomen” Lennart Wallmark och den samiska idrotten

Av Isak Lidström

År 1942 startades Samernas folkhögskola i Sorsele.¹ Till rektor utsågs en ung präst vid namn Lennart Wallmark (1910–1994). Fram till och med år 1972, då Wallmark slutade sin tjänst, drevs skolan på kristen grund med Svenska Missionssällskapet som huvudman.² Detta sällskap hade grundats 1835 som en organisation med inre mission, främst den så kallade ”lappmissionen”, som huvudsakligt arbetsområde. Att finansiera barnhem och sameskolor utgjorde en central del av verksamheten.³

Wallmark kom ursprungligen från Dorotea och prästviges i början av 1940-talet efter att ha avslutat sina studier vid Uppsala universitet. Arbetslivserfarenheten var således inte särskilt stor när han rekryterades till rektorstjänsten av Bengt Jonzon, biskop i Luleå stift, tillika Svenska missionssällskapets ordförande. Prästämbetet kom sedermera att utövas

*Lennart Wallmark år 1950.
Foto: Schröder. Bildkälla: Sverresborg
Trøndelag Folkemuseum*

inom ramen för Wallmarks arbete, bland annat genom regelbundna gudstjänster och andakter, såväl som morgon- och aftonböner. Under sin långvariga tjänstgöring på Samernas folkhögskola gjorde sig Wallmark känd som en skicklig debattör, kontroversiell enligt somliga, synnerligen principfast, och han tillsåg att en sträng ordning rådde inom skolans hägn. Efter att ha slutat som rektor var Wallmark verksam som komminister i Åsele, för att år 1973 tillträda en kyrkoherdetjänst i Häggenås.⁴

Idrottsaktiviteter av olika slag var vanligt förekommande på Samernas folkhögskola, vilket inte minst berodde på rektorns starka engagemang för fysiska aktiviteter av olika slag. Efter att folk-

högskolan år 1945 flyttades till Jokkmokk anordnades exempelvis kamratmästerskap i längdskidåkning eleverna emellan. Tre år senare var Wallmark en av initiativtagarna till "Lapska mästerskapen", ett evenemang som senare kom att växa i omfattning under benämningen "Same-Mästerskapen på skidor".⁵ Tävlingarna kretsade till största del kring längdskidåkning, med mästare som skulle koras både individuellt och i stafett. Den tvivelsutan mest populära grenen var renskötartävlingen, som satte renskötarens yrkesfärdigheter på prov. Det rörde sig om en patrulltävling där tremanlag tävlade i skidåkning, skjutning mot vargmål och lassokastning mot renhorn.

Wallmark hade själv en gedigen idrottslig bakgrund, både som ledare och aktiv.

Skidtävling vid de första "Lapska Mästerskapen" i Jokkmokk 1948. Bildkälla: Åjtte

Han var en utmärkt fotbollsspelare och blev så småningom en engagerad tränare inom denna sport. I ungdomsåren tävlade Wallmark dessutom framgångsrikt i både trupp gymnastik, längdhopp och nordisk kombination.⁶

Idrottsideologen Wallmark

Denna artikel handlar om Lennart Wallmarks engagemang för den samiska idrotten, vilket i detta sammanhang avser de tävlingsformer som bedrevs vid Same-Mästerskapen. Fokus riktas dock inte så mycket mot de organisatoriska aspekterna av idrottsevenemangets historia.⁷ Snarare har jag för avsikt att belysa de idéer som florerade vid dess begynnelseår under sent 1940-tal och tidigt 1950-tal. I detta sammanhang är Lennart Wallmarks namn särskilt centralt. Ingen person ventilerade dessa tävlingars samhälleliga syften och ändamål i lika stor utsträckning som han. Utifrån hur han spred sina fasta övertygelser och försanthållanden av vad samisk idrott är, intog Wallmark rollen som Same-Mästerskapens inofficiella ideolog. Man skulle kunna säga att hans ambition var att etablera en samisk idrottskultur och genom sina utsagor styra den i en särskild riktning. I detta avseende fungerar idrottshistorikern Torbjörn Anderssons definition av kultur som ”olika slags handlingar, medan ideologin är de skrivna analyser och de aktiva åtgärder som vidtoges i avsikt att forma kulturen”.⁸

Idrott är ett fenomen som både skapar, utmanar och befäster sociala identiteter.

Det är en arena där rågången mellan ”vi” och ”dom” ofta görs påtaglig. Frågor om *hur* och av *vem* idrotten ska utövas och organiseras, vad idrotten *representerar*, liksom hur den ska *uttolkas*, kan därmed synliggöra maktrelationer som verkar i samhället.⁹ Vem eller vilka som äger tolkningsföreträdet är därigenom viktigt att beakta om man vill förstå hur idrotten gestaltas.

Som rektor och en av initiativtagarna hade Lennart Wallmark ett formellt inflytande över Same-Mästerskapen eftersom evenemanget var sprunget ur folkhögskolans verksamhet och under de två första åren dessutom genomfördes med folkhögskolan som arrangör. Därutöver hade Wallmark ett informellt inflytande i egenskap av opinionsbildare vars åsikter fick spridning genom högtidstal, press, tidskrifter och litteratur.

Under sin rektorstid hade Wallmark ett stort intresse för samhälleliga och kulturella frågor som rörde samerna. Han engagerade sig starkt i kulturorganet Same Ätnam som bildades 1945 och således är den äldsta samiska organisation som än idag är verksam. Han var även en central aktör bakom Svenska Samernas Riksförbunds bildande år 1950. Dessutom väckte Wallmark ofta opinion när marker och vatten inom renskötselområden exploaterades. Framförallt ville han bekämpa Vattenfalls utbyggnader i bland annat Jokkmokks kommun.¹⁰

Wallmark var alltså en auktoritet med inflytande i frågor som på ett eller annat sätt rörde samers situation i Sverige. På

vilket sätt Wallmark använde sig av detta inflytande framgår bland annat av hur han definierade ett av folkhögskolans syften, nämligen att ”uppvisa det egenartade i den egna kulturen och lära eleverna vad som kan behållas och vad som bör utbytas”.¹¹ Samernas folkhögskola utgjorde liksom Same-Mästerskapen en plattform där Wallmark utifrån sin position definierade vad som kunde klassas, och inte klassas, som samiskt.¹²

I det följande är avsikten att belysa vad Lennart Wallmark gjorde med sitt tolkningsföreträde över den samiska idrotten, samt betrakta detta i ett större perspektiv om hur etniska identiteter formas. Syftet är helt enkelt att försöka förstå varför Wallmark ansåg att det borde finnas ett idrottsligt mästerskap endast för samer. Utifrån en kontextualiserande analys vill jag försöka förstå Wallmarks åsikter, visioner och engagemang för samisk idrott i ljuset av de idéströmningar som gjorde sig gällande i hans samtid. Hans åsikter och idéer relateras till – och betraktas som reaktioner på – händelser, kulturyttringar och utvecklingsförlopp i det omgivande samhället. Individuella förklaringsmodeller till hans tänkanden och göranden, med hänsyn tagen till sådant som familjebakgrund och privatliv, kan säkerligen ge uppslag till en annan studie, men berörs inte i någon större utsträckning. Det finns alltså inga anspråk på att åstadkomma någon fullständig levnadsteckning. Den som intresserar sig för Lennart Wallmarks liv och yrkesgörning hänvisas istället till boken *Eldsjälen Lennart Wallmark* som redi-

gerats av Anna Helena Sarri Nordrå och Anna Maria Blind Olsson.¹³ Vad som står i fokus är endast ett begränsat område av de många engagemang som Wallmark hade under sin levnad, nämligen hans opinion kring den samiska idrotten. Wallmarks inflytande och betydelse i andra offentliga sammanhang faller därigenom utanför denna artikels problemområde. Här bör understrykas att Wallmark ingalunda hade tolkningsmonopol när det kom till frågor om vad som skulle karakterisera samiskt idrottsliv, låt vara att han hade för vana att omvandla sina tankar och åsikter till text. Helt andra berättelser framträder om man lyfter fram exempelvis de tävlandes egna erfarenheter av Same-Mästerskapen, och vilka betydelser som dessa tävlingar haft för dem. Intentionen är också kasta ljus över dessa utsagor i mitt pågående avhandlingsprojekt om den samiska idrottens historia. Den som intresserar sig för tävlingsgrenarnas utveckling och Same-Mästerskapens deltagare över tid hänvisas till Ivar Kuoraks utmärkta översikt med titeln *60 år på samemästerskapsspåret*.¹⁴ Med detta sagt står nu folkhögskolerektorn i centrum.

Framställningen bygger till största del på publicerat och opublicerat material med Lennart Wallmark som upphovsman. Ett urval av hans texter finns samlade i Sarri Nordräs och Blind Olssons nyss nämnda bok. Wallmark publicerade sig även flitigt i Svenska Missionssällskapets årsskrift *Bland Sveriges samer*, samt i *Samefolkets egen tidning*. Hans personarkiv förvaras på Åjtte, Svenskt fjäll- och samemuseum,

och innefattar utkast och manuskript till tal, liksom annat material kring Samernas folkhögskolas verksamheter. Åjtte förvarar även den samiska idrottsrörelsens handlingar.

*Lassokastning vid Same-Mästerskapen i Vilhelmina 1950. Foto: Åke Sörlin.
Copyright: Vilhelmina Kommuns fotoarkiv*

Idrott och etnicitet

Lennart Wallmark var själv inte same men likafullt en drivande kraft bakom Same-Mästerskapens tillkomst. Han var således eldsjelen och organisatören som brann för en tävlingsform där han personligen inte skulle ha rätt att medverka. Detta ger en fingervisning om hur det svårgripbara begreppet etnicitet bör förstås och definieras. Att tala om etnicitet blir föga meningsfullt om man ser grupper och kulturer som isolerade fenomen. Etniska identiteter får betydelse genom interaktion snarare än genom isolering eftersom de skapas i relation

till något annat. Således kan vi sluta oss till att etnicitet och etnisk identitet tenderar att formas kontrastivt, i gränserna som skapas mellan grupper.¹⁵

Med ett relationellt betraktelsesätt kan synen på hur etnisk identitet formas inte avgränsas till hur en grupp internt definierar och uppfattar det egna kollektivet. Det bör snarare betraktas utifrån interaktionen mellan självtillskrivning och tillskrivning utifrån.¹⁶ I denna artikel är det av skäl som framgår ovan utifrån perspektivet på samisk identitetformering som står i fokus, vilket i sig är symptomatiskt för samisk historia i Sverige. Statsmaktens samepolitik byggde länge på stereotypa föreställningar om att en "lapp skall vara lapp",¹⁷ en idealiserad uppfattning om renskötseln som man med politiska medel ville konservera enligt gamla seder och bruk. En same som inte ägnade sig åt renskötsel var, enligt denna definition, inte någon fullvärdig same.¹⁸

En stor del av makten att definiera vad som är samiskt har således utgått från den dominerande majoritetsbefolkningen i Sverige och inte ifrån samerna själva. Som Andrea Amft visat har det omgivande samhällets föreställningar genom statens politiska åtgärder resulterat i konstruktionen av en homogen och "autentisk" samisk minoritet. Inom denna stereotyp fanns inte utrymme att inkludera skillnader mellan exempelvis nomadiserande fjällsamers och skogssamers näringar. Inte heller rymdes variationer avseende språk, traditioner och livsföringar mellan exempelvis sydsamer, lulesamer och nordsamer. Skillnaderna

nedtonades och istället cementerades bilden av samnen som nomad och renskötare, fast förankrad i en traditionell livsföring.¹⁹ Etnologen och språkforskaren Israel Ruong har framhållit att nomadismen, kåtan och klädedräkten fungerat som etniska markörer internt bland samer, men även externt inom politiska organ och beslutande instanser i det svenska samhället. På de sätt som samepolitiken utövats har dessa markörer fungerat som identifikationskriterier och därigenom legat till grund för segregation mellan renskötande och icke renskötande samer.²⁰ Under de senaste decennierna har man inom postkolonial forskningstradition försökt vända på perspektivet genom att historiskt betrakta samer som agerande subjekt, snarare än som objekt och passiva mottagare av majoritetsbefolkningens dominans eller statens maktutövning.²¹

I det källmaterial som framställningen bygger på förekommer både "lapp" och "same" som uttryck. Hädanefter använder jag mig enbart av det senare medan det förra endast förekommer när källor citeras. Det bärande skälet till detta är, utöver att det förenklar framställningen, att "lapp" på goda grunder bör undvikas eftersom det använts som ett nedsättande uttryck av främst utomstående.²²

Några begreppspar

Karakteristiskt för Wallmarks retorik är hans dualistiska världsbild, där tillvaron drivs framåt av en dialektisk kamp mellan olika motpoler, om det så är ande-kropp,

natur-civilisation eller tradition-moder-nitet som utgör konfliktens parter. Utifrån sådana begreppspar kan man närma sig en förståelse av Wallmarks tänkanden och göranden. Hans moraliska känslösvall, som bearbetas nedan, åskådliggör hans sätt att orientera sig i sin samtid. För ju mer han vändades över framtiden, desto mer idyllisk tedde sig dåtiden.

I Wallmarks retorik framträder ett motsatsförhållande som har mycket gemensamt med begreppsparet *Gemeinschaft* och *Gesellschaft*, myntat av sociologen Ferdinand Tönnies under det sena 1800-talet.²³ Om den förra är idealtypen för det traditionella samhället, står den senare för en modern motsvarighet. *Gemeinschaft* präglas av ett organiskt förhållande i människornas inbördes relationer. Tillvaron är levande, oplanerad och balanserad. Här finner vi det Wallmark kallar "'insidan' av människan, hjärtat – karaktären."²⁴ *Gesellschaft*, däremot, är en artificiell konstruktion, planerad enligt rationella principer, ofta med profiten som vägledande mål, vilket därigenom förändrar den mänskliga gemenskapens beskaffenhet. Människor lever tillsammans men självständigt från varandra i mekaniska relationer som grundar sig på nyttobaserat tänkande. Wallmarks aversioner gentemot "en teknokratisk syn på tillvaron" faller in under begreppet.²⁵

Wallmarks dubier anknyter, som vi snart skall se, till en exotiserande civilisationskritik. Som Rousseau en gång slagit fast har naturtillståndet, som stått för harmoni och balans mellan människa och natur, er-

satts av civilisationen och samhället. Där har fördärv och elände uppstått till följd av människans nya artificiella behov, vilka bottnar i falska värden, flärd och yta. Det sistnämnda återspeglar Wallmarks diagnostisering av sitt omgivande samhälle.

Rågängen mellan traditionellt och modernt, som Wallmark upprätthöll i tal och text, kan därför betraktas utifrån åtskillnaden mellan idealism och materialism som moralfilosofiska ståndpunkter. Där den förra ser ideal och höga mål som styrande för människans handlande, anger den senare lustbetonade värden och materiell nytta.²⁶

Lennart Wallmark vid de första "Lapska Mästerskapen" i Jokkmokk 1948. Bildkälla: Åjtte

Wallmarks dualistiska världsbild

Lennart Wallmark såg materialismen som en förhärskande kraft i sin samtid, vilket han uppfattade som ett förebud om att människan kommit bort från Kristus. "Den materialistiskt-intellektuella tid vi nu upplevt och befinner oss i har fört fram nya ideal, där det mätbara och för kroppen njutbara dominerat, den rike, den starke, den snabbe, den sköna, den sexuella, den effektive, den hårde", ansåg han.²⁷ Som motvikt till denna utveckling ville han återupprätta den altruistiska "gemenskapsmänniskan som lever för andra – Kristusmänniskan", vilken eftersträvar "det godas, det rättas, det sannas, det öd-

mjukas liv". I eskatologiska ordalag förväntade han sig framledes en pånyttfödelse av människan: "Vi behöver alla söka oss fram till en ny tidsålder – den Guds-ledda, där den etiskt rätt handlande människan blir idealet."²⁸

Men vägen dit skulle bli nog så svår och lång. Utifrån sin dualistiska världsbild ansåg Wallmark att människan ständigt är utsatt för en kraftmätning. Det framgår exempelvis av manuskriptet till ett av hans högtidstal vid Same-Mästerskapens invigning: "Nu är det väl så att kampen om människan aldrig varit så hänsynslös som i vår tid. Det står en strid om varje människa idag, och

särskilt då om varje ung människa."²⁹ I manuskriptets nedre marginal preciseras kampens huvudaktörer: "Ont och gott. Gud och djävulen", liksom slutsatsen: "Gud behöver idrottsungdomen." Det var kampviljans betydelse för den nya människans förverkligande som gjorde att Wallmark vurmade starkt för idrott. Han menade i ett annat högtidstal att "[u]ngdomen – det gäller också den lapska – behöver idrotten idag, som en motvikt mot allt som vill riva ned".³⁰ Aposteln Paulus ord om att den som tävlar måste försaka allt, gå hårt åt kroppen och tvinga den till lydnad o.s.v. var en viktig inspirationskälla.³¹ Bibelverserna i första korintierbrevet

har under lång tid blivit stötta och blötta av kyrkliga företrädare för att utröna hur man som kristen bör förhålla sig till tävlande. Problemställningen har då handlat om huruvida den idrottsliga kampen ska föras på ett andligt eller på ett fysiskt plan.³² Lennart Wallmarks bibeltolkning tycks inte ha gett uttryck för några tveksamheter. Han ansåg att den sinnliga och den kroppsliga träningen stod i ett slags växelverkan när de högre målen skulle uppnås: ”All verklig idrott är en kamp som kräver möda och offer. Vi behöver få fram många flera ungdomar i vårt land, som inte bara förstår detta utan som också vill ge sig in under kampens och mödans, ja försakelsens offer.”³³

Genom fysisk prövning, spänst och uthållighet visade idrottsutövaren prov på offervillighet. Wallmarks resonemang för därigenom tankarna till *Muscular Christianity*, den ”muskulösa kristendo-

men”, ett manlighetsideal med starka rötter i det viktoriaiska England. Den kristne mannens moraliska status kunde enligt detta ideal avläsas genom hans kropps-konstitution, eftersom modet och de militära dygderna, med vilka offervilligheten uppvisades, var avhängiga de fysiska förmågorna.³⁴ För Wallmarks del var den kroppsliga styrkan en barriär som utestängde frestelser och hot, men samtidigt ett medel för att uppnå högre andliga kvaliteter.

[I]drottens djupaste och rikaste mening sträcker sig långt utöver uppbyggandet av en stark och uthållig kropp, som tål hårda påfrestningar och kan prestera utmärkta resultat.

Bakom den rent kroppsliga prestationen döljer sig nämligen ofta insatser av psykologisk och andlig art, som i många fall äro utslagsgivande.³⁵

Skjutning pågår vid de första "Lapska Mästerskapen" i Jokkmokk 1948. Lennart Wallmark på skidor till vänster i bild. Bildkälla: Åjtje

Att utöva tävlingsidrott handlade om att träna upp de förmågor som enligt Wallmark krävdes för att bli en sann kristen. ”En idrottsman måste faktiskt på ett sätt vara en trons människa”, och man behöver ”kampvilja, uthållighet och tro för att kunna föra en strid på den andliga fronten.”³⁶ Utmaningen bestod av att som troende idrottare bortse från tävlandets kortsiktiga fördelar, sådant som priser, segerns sötna och publikens ovationer. Tävlingsidrotten var i själva verket ett karaktärsprov, en ”andlig och moralisk maktfaktor”, där det handlade om att motstå denna typ av frestelser:

Samemästerskapens liksom all annan idrotts syftning bör [...] vara högre och sträcka sig mot en utveckling av hela personligheten. [...] Det finns ständigt en risk att idrottens yttre, rent resultatmässiga sida kommer att för mycket dominera på bekostnad av värden som ej kunna mätas i minuter och sekunder.³⁷

Till skillnad från populärkulturen

Den syn på tillvaron som Lennart Wallmark gav uttryck för bör betraktas i ljuset av de samtida förskjutningar som pågick i samhället. Född år 1910 och synnerligen aktiv i frågor som på ett eller annat sätt rörde ungdomen, hade han upplevt stora omvandlingar. 1930-talet hade utgjort en brytningstid där en ungdomskultur av modernt snitt formades. Den moralkonservativa strängheten fick ge vika för utlevelsen när populärkulturen spred sig genom film, litteratur, dans och sport. Denna kulturströmning har fått symbolisera en frigörelse ur vuxenhetens hegemoni i fråga om vad som skulle utgöra normen för det uppväxande släktet.³⁸

För Wallmarks del var den moderna ungdomskulturen inte så mycket en frigörelseprocess som ett symptom på ett samhälle i urartning. Utlevelserna i ungdomskulturen togs som belägg för att lättja, profit, lust och kortsiktigt välbefinnande blivit värden att stå efter. "Filmen, pornografisk litteratur, dansen formar ungdomens tankeliv", hävdade Wallmark när han citerades i en artikel om ungdomsproblem i Jokkmokk.³⁹

Nu stod han inte ensam som en moralens väktare när det kom till frågan om hur ungdomen spenderade sin fritid. Det yngre släktets strävan efter frigörelse gav upphov till högljudda reaktioner som fick sin kulmen i debatten om "dansbaneländet" under sent 1930-tal och tidigt 1940-tal. Utmanande klädstilar, jitterbugg och swingpjattar, liksom de liberala förhållningssätten till både sex och alkohol betraktades som tecken på att något gått snett i samhällsutvecklingen. Det världsliga nöjeslivet utmanade andliga mål och flertalet kyrkans män antog ett moraliserande tonläge. Ofta lyftes urbaniseringen fram som orsak till problemet. Trångboddheten och den rotlösa tillvaron hotade att upplösa familjen och hemmet som den mänskliga samhörighetens kärna. Just därför uppfattades ungdomarna som utsatta. De kunde inte annat än att ge efter för masskulturens suggererande krafter; filmen som förvred verklighetsuppfattningen, danstillställningar som uppluckrade allt vad sedlighet hette o.s.v. Dansbaneländet var alltså ett synnerligen aktuellt problem i tiden, men problemen skapades till största del inom själva debatten som underbyggdes av stereotypa föreställningar med en oftast vag verklighetsförankring. I historiens ljus har det uppskruvade tonläget klassats som ett utslag av moralpanik, som en följd av samhällets förändring, och ett exempel på hur svårt det ibland har varit att orientera sig i den moderna tillvaron.⁴⁰

Wallmarks aversion gentemot ungdomens kulturstämningar hade alltså en påtaglig förankring i det samtida debatt-

klimatet. Men om det var svensk ungdom i allmänhet som gav upphov till ängslan och kval, gällde problematiken, enligt Wallmark, i synnerhet sameungdomen. Den var ett kollektiv som han ansåg särskilt utsatt, och han varnade därför för de ödesdigra konsekvenser som skulle bli följden om samer tillägnade sig det moderna svenska nöjeslivet.

Det vore orätt och trångt att förmena samernas ungdom den glädje och gemenskap som vår tids idrotts- och nöjesliv kan ge. Jag tror att det är betydelsefullt på många sätt att sameungdomen får raka annan sameungdom utanför den egna socknen. Och jag tror likaså att den kan behöva kamratlig kontakt, särskilt på idrottens område, med annan svensk ungdom.

Men min erfarenhet gör dock att jag anser det orätt att ej samtidigt framhålla de stora risker som hota.

Först måste då sägas att vår tids nöjesliv nu på många olika sätt tar sig uttryck som äro farliga för sund ungdom och upplösande av såväl samhällets som den enskildes moral. Nöjesindustrin frågar endast efter ungdomens pengar och för att få dem vädjar man till de ungas naturliga behov av nöjen.

Den nya gemenskapsform som här erbjuds sameungdomen främst på nöjeslivets område är ofta vitt skild från samernas äldre gemenskapsformer. Det är dessutom en gemenskap som har det nyas och modernas lockelse och färg. Att den inbjuder till okritisk självuppgivelse och är ytlig och tillsatt med lustbetonat stoff av för den egna kulturen upplösande slag, är ej att upptäcka för de unga.

Vad som nu sker är att de gamla primära gemenskapsformerna i hem och lappbyar särskilt för sameungdomen alltmer ersätts av sekundära, tillfälliga, i det nutida nöjes- och idrottslivet.⁴¹

Det som kunde tyckas lockande med den moderna populärkulturen var i själva verket en chimär som skulle förleda sameungdomen att tillägna sig falska ideal. Om man väl fick smak för det svenska ur moraliskt hänseende försåtliga kulturlivet, skulle den samiska livsföringen inte ha något att sätta emot. Wallmark efterlyste därför en kritisk granskning och ett genomskådande av allt vad populärkulturen stod för.

Visst förstår man, att sameungdomen vill vara med sin tid och att den i mycket har intryck av vad som är tongivande och anses modernt bland annan ungdom. Men i nuvarande situation [...] måste man nog efterlysa en mer kritisk hållning i förhållande till de krafter som hävda en fullständig frihet på alla områden. Ty bakom den s. k. friheten döljer sig oftast en bundenhet och ett beroende av de mångas syn, som föga har med verklig frihet att skaffa.⁴²

Vid sidan av populärkulturen rimmade även konsumtionssamhället illa med Wallmarks definition av samisk kultur. De materialistiska ändamålen utmanade den romantiska vision av samiskt liv som Wallmark företrädde: "Vad hjälper det sameungdomen om den får utbildning och kunskap att söka nya och bättre betalda

yrken som ge ekonomisk trygghet och hög levnadsstandard men samtidigt även genomsyras av västerlandets materialism och det svenska folkets dåliga moral?”⁴³

I själva verket tycks Wallmark ha sett välfärden som en springande faktor bakom den svenska (västerländska) omoralen. Reformtakten var hög i efterkrigstidens Sverige, och den dirigerades av en stark socialdemokrati som återupptog det socialpolitiska förändringsarbete som initierats under 1930-talet. Till sådant som förbättrad socialförsäkring, arbetstidsregleringar och bostadsförbättringar lades nu även höjda folkpensioner och försäkringar av olika slag. Det decennium som följde efter krigsslutet kom sålunda att karakteriseras av en markant minskad fattigdom, ökad

utbildningsnivå och en låg arbetslöshet.⁴⁴ Wallmark var dock inte odelat positiv till att förutsättningarna för ett gott liv i samhällelig trygghet förbättrades. Välfärden kunde tyckas bekväm för människor och grupper i den samhälleliga periferin, men samtidigt ha en fördärvande effekt när dessa lät sig absorberas av den.

Svensk levnadsstandard i dag är oerhört smittsam för svenska folket och särskilt för de delar därav, som leva i ytterområdena, ödebygden, och däribland inte minst för samerna.

Att sameungdomen t. ex. just nu av olika anledningar kastas eller kastar sig ut i livet, när vårt land på levnadsstandardens område är ett av de främsta i världen,

Lassokastning vid Same-Mästerskapen i Arvidsjaur 1951. Bildkälla: Åjtte

när vårt folks genomsnittsmoral i det närmaste saknar fasta normer och anses vara långtifrån täten världens länder emellan,

när materialismen kanske aldrig någonsin varit mer ohöjd och uppenbar,

när det kvantitativa tänkandet sällan firat större triumfer än i vår tid,

när människokunskapen, trots psykologiens landvinningar, ligger så långt efter vår naturkunskap,

allt detta är ur sameungdomens, och därmed samefolkets, synpunkt djupt tragiskt.

Allt vad som hittills sagts stöder dock påståendet att samefolket nu är människor i nödtid.⁴⁵

Som Thomas Hylland Eriksen påpekar, understryks etnicitetens betydelse just när den är hotad.⁴⁶ Att samerna utgjorde en hotad folkgrupp påpekades vid åtskilliga tillfällen av Wallmark: "Den nya tiden med dess kollektivistiska inställning, dess massmentalitet, dess förflackande och industrialiserade nöjesliv hotar starkt vårt lands ungdom men kanske särskilt sameungdomen".⁴⁷ Att stå fast vid det gamla var centralt: "Den lapska kulturen är nu starkt hotad på olika sätt och det gäller för samerna att slå vakt kring det värdefulla fädernearvet".⁴⁸

Tydligt är att Wallmark med bävan såg framför sig hur den samiska kulturen skulle uppgå och försvinna i det framväxande moderna välfärdssamhället, eftersom ökad trygghet, enligt hans resonemang, implicerade sänkt moral. I *Bland Sveriges Samer* beskrev Wallmark med bävan den brytningstid som han menade

att både svensk och samisk ungdom befann sig i:

Lapsk ungdom – i varje fall den jag lärt känna – är bra ungdom, frisk och sund. Men den lever liksom all svensk ungdom i en mycket farlig tid. Jag anser att vår moderna tid är farligare för vårt lands lapska ungdom därför att den många gånger kommer från ensamhet, mörker, kyla och isolering och mitt upp i den nutida civilisationens bullrande, lysande, jäktande och farliga nöjesliv.⁴⁹

Det moderna svenska samhället representerade civilisation, rationalitet och materiellt välstånd, och därigenom snaror, lockelser och frestelser. Samisk kultur utgjorde detta samhälles motsats och representerade tradition och balans mellan människa och natur. Att vidmakthålla gränserna mellan dessa båda parter var, enligt Wallmark, viktigt. Som kompensering för det förtryck som samerna utsatts för historiskt, skulle det svenska samhället bistå samerna att förbli just samiska, så som Wallmark definierade begreppet.

Ett riktigt lagarbete behövs för att rädda framtiden åt sameungdomen. Främst kräver det arbetet sameungdomens egen insats. Men det kräver även vår. Detta är en stor och viktig uppgift för vårt svenska folk, en avbetalning av gamla oförrätter och nya övergrepp, kanske vår viktigaste uppgift i folkförsoningens tjänst.⁵⁰

När Wallmark definierade vad samisk kultur är så uppvisade han samtidigt sin skep-

sis visavi det svenska samhällets allmän-tillstånd. På så sätt formade han en samisk identitet som en kontrast till en svensk motsvarighet. När så de etniska markörerna i denna identitet skulle lyftas fram hade idrotten en stor betydelse. Inte minst berodde det på att den kunde gestalta och levandegöra det som Wallmark såg som bärande inslag i det samiska fädernearvet.

Idealistisk idrott

Wallmark var skeptisk till sin samtids idrott, och argumentationen byggde på samma premisser som ventilerades mot populärkulturen. Han uppehöll sig oftast vid längdskidåkning, en idrott som han tillskrev essentialistiska drag. En gång hade den varit uteslutande samisk, och då var den obefläckad av den moderna sportens dekadens. I högtidstalet vid Same-Mästerskapets öppnande år 1950 talade han med hänvisning till etnografen Ernst Manker om samisk längdskidåkning som den moderna skidsportens ursprung: "Det är genom lapparna, som omvärlden lärt känna skidorna. Och fastän även andra invånare i nordan använt sig av skidan som fortskaffningsmedel, är det nog främst tack vare lapparna som skidans tradition bevarats till den moderna skidsportens tid."⁵¹

Inte oväntat hade Wallmark svårt att utvärdera längdskidåkning i sin egen samtids. Vad han vände sig emot var den rationaliseringsprocess av idrotten som brukar benämnas "sportifieringen", d.v.s. inriktningen mot resultatutveckling, täv-

lan, prestation och konkurrens.⁵² Hit hör exempelvis idrottens specialisering. "Nu ha vi även i skididrottens historia nått specialiseringens tid. Ingen kan i våra dagar komma bland de främsta som inte har möjlighet till specialträning, som helt kan gå in för att bygga upp sin kondition", menade Wallmark.⁵³ Även professionaliseringen kritiserades: "Vi ha nu hunnit till de proffsbetalda skidamatörernas tidsålder, där den bästa åkaren också får de bästa priserna eller det högsta arvudet, vilket man nu föredrar att säga."⁵⁴ Moderniseringen av längdskidåkning hade enligt Wallmark lett till att idrottens högre värden förlorats: "Idrottens idealitet hotas av nöjesindustrins materialism" och "[p]engarna betyder mer än människan."⁵⁵

Wallmarks grundläggande attityd till idrotten var positiv, men den hade avvikit från sitt rätta spår. Tilltron till idrottens inneboende värden var tidsenlig utifrån det förändrade debattklimat som präglade idrotten före och under andra världskrigets beredskapsår. Vid tiden för kriget användes idrotten för att skapa förbrödning och sammanhållning mellan samhällsklasserna. Eliten fick stå tillbaka för bredden och folk gick man ur huse för att delta i riksmarscher och fältsportsevenemang. Ett spänstigt folk skulle rakryggat stå emot de vedermödor som kriget innebar. På så sätt banade idrotten väg för ett nationellt identitetsskapande som byggde på sammanhållning och konsensus.⁵⁶

Idrottskritiken som Wallmark ventilerade anknäper snarare till opinionsstämningar som uppstod till följd av idrottens

dynamiska utvecklingsfas som pågick kring sekelskiftet 1900 och under mellankrigstiden.⁵⁷ Vid 1900-talets början handlade storslagna idrottsevenemang ofta om att gestalta borgerlighetens ideala samhälle.⁵⁸ Nordiska spelen är ett gott exempel där tävlingar, teater och turism verkade sida vid sida, ofta med karaktären av jippo för samhällets översikt.⁵⁹ När idrottens prägel av överklasspektakel nedtonades och istället smältes samman med den framväxande populärkulturen kom själva tävlingsmomentet att öka i betydelse. Det öppnade i sin tur upp för både rationell träning och rekordjakt, allt för att tillgodose en tilltagande och hänförd publikmassa. Idrotten hade blivit masskultur.⁶⁰

Detta skedde dock inte utan att konflikter uppstod. Skepsisen kom från flera håll i samhället. Bland annat flaggade läkarvetenskapen för den moderna sportens hälsorisker och lingymnastikens anhängare ansåg att tävlingsidrotten var ett utslag av fäfånga. Framförallt var det specialiseringen som gav upphov till anfäktelse. Det gällde inte bara idrottsutövarens specialträning av vissa muskler eller kroppsdelar, utan på ett övergripande plan även specialiseringen i industrisamhällets arbetsliv. Farhågan var att monoton och ensidig träning på sikt skulle förvanska människokroppen.⁶¹ Även den svenska frisksportsrörelsen uppvisade en kritisk inställning till tävlingsidrotten och betonade istället vikten av kroppens allsidiga utveckling. Särskilt manskroppens anatomiska fulländning glorifierades och tillskrevs en nyckelfunktion när kampen för

Skytte pågår vid Volgsjö skola i anslutning till Same-Mästerskapen i Vilhelmina 1950. Foto: Åke Sörlin. Copyright: Vilhelmina Kommuns fotoarkiv

tillvaron skulle uthärdas under 1930-talets lågkonjunktur och utbredda arbetslöshet.⁶²

I sin svårighet att fördrå specialiseringen och de kommersiella krafterna inom den moderna idrotten vände sig Wallmark med förtröstan till Same-Mästerskapen, som enligt hans tycke representerade en idrottsform vars ideal ännu inte fördärvats: "[I]nga tävlingar torde vara så helt fria från professionalism som just samemästerskapen. De renskötande samerna har nämligen inte möjlighet till specialträning."⁶³ På så sätt kunde tävlingarna åter skapa långskidåkningens ursprungliga idealism.

Wallmarks resonemang anknyter till en föreställning om samiskt idrottsutö-

vande som ofta förekom i mellankrigstidens idrottspress och -litteratur. Det gick i stora drag ut på att samerna i skidsportens tidiga historia dominerat över svenskarna, men att de kommit att stå sig slätt när sporten moderniserats och blivit allt mer tävlingsinriktad.⁶⁴

För att upprätthålla en etnisk identitet under perioder av förändring blir det, enligt Thomas Hylland Eriksen, centralt att anknyta till en etnisk symbolik som hänvisar till en traditionell livsstil. Han menar att "[e]tniska identiteter, som förkroppsligar en upplevd kontinuitet med det förflutna, kan på detta sätt fungera psykologiskt lugnande för enskilda människor i oroliga tider".⁶⁵ En i historien utbredd föreställning har gjort gällande att samer under århundradenas lopp levt i balans och harmoni med naturen och därigenom odlat en stabil och oföränderlig kultur.⁶⁶ Wallmark anknöt till dessa tankegångar, liksom till de civilisationskritiska idéer om en "ädel primitivism" som dryftades, om än i liten utsträckning, i mellankrigstidens svenska idrottsrörelse.⁶⁷ Enligt Wallmarks romantiska sätt att resonera skulle den samiska idrottens särdrag bestå i att uppvisa det ursprungliga idrottsliv som en gång existerat, men som gått förlorat i det svenska industrisamhället.

I Same-Mästerskapen fann Wallmark sålunda en motvikt till den moderna idrotten. Ett traditionellt levnadssätt fick gestaltning i en annars flyktig och föränderlig tid. Ändamålet med evenemanget sträckte sig bortom att skapa ett sammanbindande kitt där sameungdomar

kunde förmås att sluta upp kring sin egen kultur. Same-Mästerskapen var dessutom en manifestation som kunde föra fram det svenska idrottslivets brister i ljuset.

Jag vill vara djärv nog att hävda att samemästerskapens inrättande ur en del synpunkter bör utgöra ett glädjeämne för svensk skidsport idag. I varje fall borde Skidförbundet med välvilja se på dessa tävlingar där man ej behöver blunda för de främsta deltagarnas mer eller mindre maskerade professionalism och höga anspråk.⁶⁸

Den samiska idrotten stod för en renhet som kunde kontrasteras mot det svenska idrottslivets degeneration. Same-Mästerskapen blev därmed ett normativt inslag för ett svenskt samhälle, som uppvisade symtom på vad vi kan kalla "övercivilisering". Den urbana tillvaron, den höga levnadsstandarden och det förflackande nöjeslivet innebar att ungdomen aldrig behövde kämpa för sin överlevnads skull. Istället hade de blivit sorglösa, bortskämda och därigenom klena och förtappade.⁶⁹ Men för att den samiska idrotten skulle bli en sedelärande förebild för svensk ungdom krävdes att tävlingarna anknöt till det arkaiska och samtidigt ideala tillståndet där människa och natur existerade i en harmonisk växelverkan. Samisk idrott var, i det romantiska skimmer som Wallmark tillskrev den, en sista bastion som existerade bortom civilisation, industri och modernitet.

Samisk uridrott

Wallmark knöt ett tidlöst band mellan samisk kultur och längdskidåkning. Att åka skidor var, enligt Wallmark, ett oersättligt inslag i den samiska livsföringen, och så måste det förbli. Under 1960-talet skedde dock en snabb omvandling där skidåkningen inom renskötelsen till stora delar kom att ersättas av snöskotern. Första gången en helikopter användes i svensk renskötelse var i Jämtland under tidigt 1960-tal.⁷⁰ År 1972 förekom diskussioner om huruvida det även skulle införas en snöskotertävling i Same-Mästerskapen.⁷¹ Enligt Wallmark stod sig nymodigheterna slätt mot längdskidan som samfärdsmedel, vilket påpekades så tidigt som år 1951: "På skidor träda lapparna för första gången fram i historiens hävder och på skidor måste de nog fortsätta så länge de förbli renskötare. Svårligen kan helikoptern ersätta skidorna."⁷² Det var en ståndpunkt som Wallmark höll fast vid under årens lopp. År 1974 vidhöll han i sitt invignings-tal följande:

Lappmarkens långa och snötyngda vintrar har gjort att skidorna sedan urminnes tider varit ett av samernas viktigaste forskaffningsmedel och yrkesredskap. Trots bil, flyg och snöskoter är dock den bärande renskötarskidan ett redskap som ännu inte är färdig att ställas åt sidan eller kastas bort. Bullerskotrarnas översvämning av vinterhalvårets renskötelse-, fiske-, jakt och kalvningensland utgör idag en stor fara både för renskötelsens, viltets och fiskets och därmed sameättnams fortbestånd.⁷³

På samma sätt som tävlandet på skidor fick symbolisera ett tidlöst samfärdsmedel, framstår renskötartävlingen i Wallmarks retorik som den moderna livsstilens antites. Enligt Wallmark bestod tävlingsformens värde av att den på ett realistiskt sätt gestaltade samisk livsstil. Det var av "stor vikt att lapparna kunde skjuta för att värna sig mot de vilda djuren, särskilt vargarna, samt för jaktens skull".⁷⁴ Renskötartafetten beskrevs ofta i exotiserande ordalag: "Varg finns fortfarande i fjällen och blodtörstiga lodjur i lappmarksskogarna. Skickligheten att skjuta varg och lo i språnget är fortfarande av stor betydelse för de renskötande samerna. Därför har också renskötare eller vargjägartafettens skyttemoment sin mycket berättigade plats."⁷⁵

Tävlingsformen innefattade både jakt, kamp och överlevnad, och förverkligade på så vis det idealtillstånd som Wallmark ansåg hade gått förlorat i det svenska samhället. Här framträdde själva kärnan i den samiska kulturen och det var, som han tyckte, "en gren för finsmakare i den mån den kan utvecklas så att den så mycket som möjligt blir naturlig och äkta".⁷⁶ I renskötartafetten kunde det samiska framträda i sin, enligt Wallmark, autentiska form och den var samtidigt fri från icke-autentiska, i detta fall motordrivna, inslag.⁷⁷ Wallmarks resonemang anknuter till de synsätt på fysisk fostran som fanns inom det svenska nomadskolväsendet. En av dess frontfigurer, Vitalis Karnell, som för övrigt myntat uttrycket "lapp skall vara lapp", ansåg på 1910-talet att någon gymnastikundervisning inte borde förekomma i nomad-

skolorna. Endast "lapsk idrott", såsom skidåkning och kasttöm skulle utövas av skolbarnen. Från tidigt 1920-tal och framåt kom emellertid en gymnastikundervisning att introduceras som i större utsträckning anknöt till den som bedrevs inom svensk folkskola.⁷⁸

Lennart Wallmark framför vargskyttemålet vid de första "Lapska Mästerskapen" i Jokkmokk 1948. Bildkälla: Åjtte

Sammanfattande diskussion

Även om pessimismen var tongivande när det kom till lägesbeskrivningarna av samtiden, var Lennart Wallmarks ledstjärna en karaktärsfast idealism som satte sin prägel på hans yrkesgärning. I sin retorik intog han rollen som den samiska ungdomens fadersgestalt. Avsikten var att de skulle skyddas från farorna som hotade i det svenska samhället. Same-Mästerskapen hade i detta avseende en

viktig funktion. Det skulle vara ett evenemang som stärkte samhörigheten samerna emellan, men framförallt en plattform där en samisk etnisk identitet kunde odlas som skulle karaktäriseras av sin annorlundahet i förhållande till det svenska samhället. Wallmark ville få till stånd ett alternativt idrottsevenemang, och det fanns åtskilliga motiv bakom detta.

Genom Same-Mästerskapen avsåg han först och främst att ställa saker och ting till rätta. *Gemeinschaft* skulle återupprättas i en tillvaro som uppfyllts av *Gesellschaft*. Ett av hans bärande budskap var nämligen att det moderna samhällets framväxt hade medfört en värdeförskjutning där altruism fått ge vika för nyttotänkande och individualism. Människan hade kapitaliserat sig själv och som samhällsbärande drivkraft hade idealismen gett tappt för materialismen. Det samhälle som Wallmark beskrev genomgick en övercivilisation. Industrialisering och modernisering hade visserligen ökat välbästandet, men med den tilltagande bekvämligheten försvann incitamenten att sträva efter högre mål. Populärkultur och vällevnad var tecken i tiden på andlig degeneration.

Wallmark ville lyfta fram ett ideal som kunde kompensera för denna utveckling. Samisk idrott skulle återspegla en traditionell tillvaro, som var tidlös till sin karaktär och som bibehållits intakt trots det moderna samhällets framfart. En maktrelation framträder i detta sammanhang på två vis; för det första genom den svaga motståndskraft som Wallmark tillskrev sameungdomen. Fortbeståndet av det samiska berod-

de, ansåg han, på om man lät sig uppslukas av civilisationen eller ej. Fick de kontakt med den moderna livsstilen i det svenska samhället var risken överhängande att den samiska tillhörigheten gick förlorad.

För det andra framträder maktrelationen genom Wallmarks tolkningsföreträdare. Sameungdomen stöptes i en form där vissa inslag kunde inkluderas och andra blev exkluderade. Same-Mästerskapen skulle gestalta det autentiska i samisk kultur, nämligen jakt och renskötsel utan maskinbuller eller andra störande inslag. Professionalisering, specialisering, snöskotrar och motorer hörde det urartade svenska samhället till, och så skulle inte samer bedriva sin idrott om Wallmark fick bestämma.

Wallmarks syfte med evenemanget var inte enbart att cementera uppfattningen

om att "lapp skall vara lapp" (en seglivad uppfattning även inom statens samepolitik). Den samiska idrotten var huvudsakligen en manifestation, ett idrottsligt exemplum för det svenska majoritetssamhället att ta efter. Det handlade om att förmå den rotlösa människan att hitta tillbaka till sin plats i skapelsen. Samisk livsföring representerade för Wallmark den rena, enkla och anspråkslösa tillvaron i ett stadium som gått förlorat i en flyktig och oberäknelig tidsålder. I sin misströstan kring sakernas tillstånd i Sverige fick han genom Same-Mästerskapen en plattform där en svärmisk sida av hans sinnelag fick blomma ut. Den bärande drivkraften i Lennart Wallmarks engagemang för Same-Mästerskapen kan därigenom sammanfattas med ett kort påstående: samisk idrott är den svenska idrottens motsats.

Noter

1. Artikeln är en del av ett avhandlingsprojekt om den samiska idrottens historia i Sverige. Jag vill passa på att rikta ett stort tack till Ann Bryggman Tjikkom och Gertrude Kuhmunen på Åjtte för den hjälp de gett mig med källmaterialet. Värdefulla synpunkter på tidigare versioner av denna text har givits av Kutte Jönsson, Torbjörn Andersson och Lars Lagergren, liksom av doktoranderna vid idrottsvetenskapliga institutionen på Malmö högskola. Stort tack även till de anonyma granskare vars påpekanden stramat upp innehållet i texten.
2. Från 1961 fram till upplösningen 2001 hette föreningen Svenska missionsällskapet kyrkan och samerna.
3. Catarina Lundström, *Den goda viljan. Kvinnliga missionärer och koloniala möten i Tunisien och västra Jämtland* (Lund 2015), s. 58–60.
4. Forskningsarkivet, Umeå Universitetsbibliotek, Arkivbeskrivning till äldre förteckning över Lennart Wallmarks arkiv (publicerad på Internet som Handskrift 82 åren 2001–2012); "Lennart Wallmark: –Visst har jag varit bitter", *Samefolket*, nr 3 (1974). För vidare redogörelser om Svenska Missionssällskapet och verksamheten vid Samernas folkhögskola, se Johan Hansson, "Svenska Missionssällskapet och Samernas folkhögskola" i Daniel Lindmark & Olle Sundström (red.), *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi*, band 1 (Skellefteå 2016).
5. Olika stavningar och benämning förekom. Hädanefter använder jag konsekvent "Same-Mästerskapen", vilket oftast stod på arrangörernas officiella handlingar, inbjudningar och program.
6. Telefonsamtal med Klas Wallmark (son till Lennart Wallmark), 16/9 2016.
7. Den samiska idrottsorganisationen leddes av Svenska Samernas Skidförbund (bildat 1950), som Wallmark inte hade något formellt inflytande över.
8. Torbjörn Andersson, *Kung fotboll. Den svenska fotbollens kulturhistoria från 1800-talets slut till 1950* (Eslöv 2002), s. 27.
9. Jeremy MacClancy (red.), *Sport, Identity and Ethnicity* (Oxford 1996), s. 5, 7.
10. För Wallmarks engagemang i utbyggnadsfrågan, se Åsa Össbo, *Nya vatten, dunkla speglingar. Industriell kolonialism genom svensk vattenkraftutbyggnad i renkötselområdet 1910–1968* (Umeå 2014), kap. 6–7.
11. Lennart Wallmark, "Samernas folkhögskola, dess tillkomst och idé", *Bland Sveriges samer 1948–1949* (1949), s. 22.
12. Det samiska kollektivet hade ytterst begränsade möjligheter att påverka vad som kunde inkluderas i begreppet samisk kultur inom folkhögskolans verksamheter. Detta var snarare förbehållet Wallmark och Svenska Missions-sällskapet. Se Hansson (2016), s. 46of.
13. Anna Helena Sarri Nordrå & Anna Maria Blind Olsson, *Eldsjälen Lennart Wallmark. Rektor på Samernas folkhögskola 1947–72* (Jokkmokk 2004).
14. Ivar Kuorak, *60 år på Samemästerskapsspåret* (Hedenäset 2015).
15. Fredrik Barth (red.), *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference* (Oslo 1969); Thomas Hylland Eriksen, *Etnicitet och nationalism* (Nora 1998), s. 20; Ulf Hannerz, *Över Gränser. Studier i Dagens Socialantropologi* (Lund 1983), s. 133.
16. Eriksen (1998), s. 85; Tom G. Svensson, "Samisk identitet i vår tid", i Anders Linde-Laursen & Jan-Olof Nilsson (red.), *Nationella identiteter i Norden – ett fullbordat projekt?* (Stockholm 1991), s. 269.
17. Se t.ex. Patrik Lantto, *Tiden börjar på nytt. En analys av samernas etnopolitiska mobilisering i Sverige 1900–1950* (Umeå 2000), s. 9; Ulf Mörkenstam, *Om "Lapparnes privilegier". Föreställningar om samiskhet i svensk samepolitik 1883–1997* (Stockholm 1999).
18. Lantto (2000), s. 282; Veli-Pekka Lehtola, *The Sámi people. Traditions in transition* (Fairbanks 2004), s. 44–46.
19. Andrea Amft, "Att skapa en 'autentisk' minoritet. Om maktrelationen mellan svenskar och samer från slutet av 1800-talet till 1970-talet", *Historisk Tidskrift*, nr 4 (1998).
20. Israel Ruong, "Samerna. Identitet och identitetskriterier", *Nordnytt*, nr 11 (1981), s. 20.
21. Se t.ex. Daniel Lindmark, "När samerna ville använda trumman som kompass. Om samiskt motstånd mot kolonisationen", *Saga och Sed* (2010), s. 96.

22. Se t.ex. Lehtola (2004), s. 10. Ett motargument har varit att det vore anakronistiskt att använda "same" i en kontext där begreppet inte används. Se t.ex. Ingvar Svanberg, *Hästslaktare och korgmakare. Resursutnyttjande och livsstil bland sockenlappar* (Umeå 1999), s. 13–15.
23. Resonemanget om dessa två begrepp bygger på Ferdinand Tönnies, *Community and civil society* (New York 2001), s. 17–19; Johan Asplund, *Essä om Gemeinschaft och Gesellschaft* (Göteborg 1991), s. 63–90; Jens Ljunggren, *Kroppens bildning. Lingvgymnastikens manlighetsprojekt 1790–1914* (Eslöv 1999), s. 21.
24. "Tre decennier i arbete för samerna", *Samefolket*, nr 3–4 (1970).
25. "Tre decennier", *Samefolket*, nr 3–4 (1970).
26. Ljunggren (1999), s. 21–24, 32, 44–46.
27. Lennart Wallmark, "Den nya människan", i Sarri Nordrå & Blind Olsson (2004a), s. 108.
28. Wallmark (2004a), s. 109.
29. Åjtte, Lennart Wallmarks arkiv, F5:1, Högtidstal vid Samemästerskapens öppnande i Vilhelmina 1950.
30. Åjtte, LW, F5:1, Högtidstal Samemästerskapen i Arvidsjaur 1951 (första versionen).
31. Åjtte, LW, F5:1, Högtidstal vid Samemästerskapens öppnande i Vilhelmina 1950.
32. Anders Jarlert, "Idrotten och den kyrkliga skepsisen", i Martin Nykvist & Alexander Maurits (red.), *Kyrkan och idrotten under 2000 år. Antika, medeltida och moderna attityder* (Malmö 2015), s. 216.
33. Åjtte, LW, F5:1, Högtidstal vid Samemästerskapens öppnande i Vilhelmina 1950.
34. George L. Mosse, *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity* (New York 1996), s. 49f.
35. Åjtte, LW, F5:1, Högtidstal vid Samemästerskapens öppnande i Vilhelmina 1950.
36. Åjtte, LW, F5:1, Högtidstal vid Samemästerskapens öppnande i Vilhelmina 1950.
37. Åjtte, LW, F5:1, Högtidstal vid Samemästerskapens öppnande i Vilhelmina 1950.
38. Mats Franzén (red.), *Från flygdröm till swingscen. Ungdom och modernitet på 1930-talet* (Lund 1998).
39. "Ungdomsproblem i Jokkmokk skall skärskådas kommitté", *Norrbottnens-Kuriren*, okänt datum.
40. Jonas Frykman, *Dansbaneländet. Ungdomen, populärkulturen och opinionen* (Stockholm 1988).
41. Lennart Wallmark, "Sameungdomens nya hem", *Bland Sveriges samer 1952–1953* (1953), s. 15f.
42. "Samemästerskapen i fara", *Samefolkets egen tidning*, nr 1 (1951).
43. Lennart Wallmark, "Sameungdomen och framtiden", *Bland Sveriges Samer 1956–1957* (1957), s. 26.
44. Yvonne Hirdman, Urban Lundberg & Jenny Björkman, *Sveriges historia 1920–1965* (Stockholm 2012), s. 562–570.
45. Lennart Wallmark, "Samefolkets kulturkamp", *Bland Sveriges Samer 1954–1955* (1955), s. 26f.
46. Eriksen (1998), s. 99.
47. Lennart Wallmark, "Samernas folkhögskola 10 år", Sarri Nordrå & Blind Olsson (2004c), s. 75.
48. Wallmark (1949), s. 22.
49. Lennart Wallmark, "Samernas folkhögskola", *Bland Sveriges samer 1943* (1944), s. 12.
50. Wallmark (1957), s. 27. Wallmarks kursivering.
51. Åjtte, LW, F5:1, Högtidstal vid Samemästerskapens öppnande i Vilhelmina 1950.
52. För en utförlig definition av begreppet, se Leif Yttergren, *Täflan är lifvet. Idrottens organisering och sportifiering i Stockholm 1860–1898* (Stockholm 1996), s. 16–22.
53. Åjtte, LW, F5:1, Högtidstal vid Samemästerskapens öppnande i Vilhelmina 1950.
54. Åjtte, LW, F5:1, Högtidstal vid Samemästerskapens öppnande i Vilhelmina 1950.
55. Wallmark (2004b), s. 65.
56. Johnny Wijk, *Idrott, krig och nationell gemenskap. Om riksmarscher, fältsport och Gunder Hägg-feber* (Eslöv 2005).
57. Nils-Olof Zethrin har beskrivit den masskonsumtion av idrott som uppstod under mellankrigstiden, vilket skedde i kölvattnet av att den traditionella folkrörelseidrotten påverkades av det marknadstänk och den kommersialisering som präglade populärkulturen i stort. Se Nils-Olof Zethrin, *Mellan masskonsumtion och folkrörelse. Idrottens kommersialisering under mellankrigstiden* (Örebro 2015).
58. Se t.ex.: Jens Ljunggren, "Kritiken som legitimerar. Lingvgymnastikens självkritik och dess återkomst i folkrörelseidrotten", *Idrott, historia & sambälle* (2003), s. 20; Mats Hellspong, *Stadion och Zinkensdamm. Stockholms idrottspublik under två sekel* (Stockholm 2013), s. 29f.

59. Leif Yttergen, *I och ur spår! En studie om konflikter och hjältar i svensk skidsport under 1900-talet* (Lund 2006), s. 52. För en övergripande historik om Nordiska spelen, se Åke Jönsson, *Nordiska spelen. Historien om sju vinterspel i Stockholm av olympiskt format 1901 till 1926* (Stockholm 2001).
60. Zethrin (2015); Björn Horgby, *Egensinne och skötsambet. Arbetarkulturen i Norrköping 1850–1940* (Stockholm 1993), s. 384f.
61. Ljunggren (2003), s. 11, 13, 16, 20.
62. Helena Tolvhed, "Stål i musklerna och stål i viljan - svensk frisksport under trettio- och fyrtiotalen", *Idrott, historia & samhälle* (2004).
63. "Rektor Wallmark talar varmt för samerna och för idrotten", *Västerbottens folkblad* 24/2 1951.
64. Isak Lidström, "Att göra folk av skidlöpare. Nationen, regionen och kampen om Vasaloppet 1922–1931", *Idrott, historia & samhälle* (2014), s. 75f.
65. Eriksen (1998), s. 89.
66. Lehtola (2004), s. 10, 19.
67. Jan Lindroth, *Från "sportfäneri" till massidrott. Den svenska idrottsrörelsens utveckling 1869–1939. En översikt* (Stockholm 1988), s. 97.
68. Åjtte, LW, F5:1, Högtidstal Samemästerskapen i Arvidsjaur 1951 (första versionen).
69. Darcy C. Plymire har beskrivit hur tarahumaraindianska idrottsmän ikläts rollen som ädla vildar och primitiva jägare. Stereotyperna har dels stimulerat turismnäring, dels förstärkt föreställningar om att enkel diet och primitiv livsföring kan råda bot på fetma, hjärtsjukdomar och andra symptom på "overcivilization". Se Darcy C. Plymire, "The legend of the Tarahumara. Tourism, overcivilization and the white man's Indian", *The International Journal of the History of Sport*, nr 2 (2006).
70. Andrea Amft, *Sápmi i förändringens tid. En studie av svenska samers levnadsvillkor under 1900-talet ur ett genus- och etnicitetsperspektiv* (Umeå 2000), s. 58.
71. "Samemästerskapen", *Samefolket*, nr 5 (1972).
72. Åjtte, LW, F5:1, Högtidstal Samemästerskapen i Arvidsjaur 1951 (andra versionen).
73. "Renskötarskidan inte färdig att ställas åt sidan", *Samefolket*, nr 4 (1974).
74. "Samemästerskapen i Arvidsjaur invigda", *Norrlandsfolket* 23/2 1951.
75. Åjtte, LW, F5:1, Högtidstal vid Samemästerskapens öppnande i Vilhelmina 1950.
76. Åjtte, LW, F5:1, Högtidstal vid Samemästerskapens öppnande i Vilhelmina 1950.
77. Jfr Amfts (1998) diskussion om vad som historiskt betraktats som autentiskt resp. icke-autentiskt i fråga om samisk kultur och livsstil.
78. Sjögren (2010), s. 107f.

En radikal rebellflicka: Den svensk-amerikanska arbetarrörelsen och kristendomen i Signe Aurells noveller

Av B. Marcus Cederström

ver en miljon svenskar emigrerade från Sverige till USA mellan 1851 och 1930.¹ De sökte ett bättre liv, bättre jobb, bättre lön, äventyr. De sökte någonting nytt. Under åren 1881–1920 utgjorde svenska kvinnor en stor del av emigranterna: närapå 250,000 ensamstående kvinnor tog sig över Atlanten.²

I december 1915 utkom en dikt av en av emigranterna. ”Jul, jul, härliga jul!” började dikten av Signe Aurell som publicerades på *Allarms* förstasida bredvid en stor bild av Joe Hill³ (FIG 1). Hill hade avrättats några veckor tidigare den 19 november 1915, kl. 07.42, och decembernumret av *Allarm* var dedikerat till Hills död. Han hade blivit dömd för ett mord som han troligen inte hade begått. Trots insatser från president Woodrow Wilson, svenska envoyén i Washington D.C. August Ekengren, aktivister, och arbetare

världen runt bestämde Utahs guvernör William Spry att Hill borde avrättas. Idag minns folk fortfarande det han stod för. De minns hans dikter och sånger och de minns särskilt hans ord: *Don't mourn, organize* (Sörj ej, organisera)! Signe Aurells första dikt i *Allarm* hade ingenting att göra med Joe Hills avrättning, men under åren som följde, skrev hon flera kampdikter om och inspirerade av Joe Hill.

Man skulle inte tro att de hade mycket gemensamt, Joe Hill och Signe Aurell. Hill dog ung i Amerika, en *Industrial Workers of the World* (IWW)–martyr; Aurell dog 86 år gammal, hemma i Sverige, okänd av den amerikanska arbetarrörelsen. Hill skrev på engelska; Aurell skrev på svenska. Hill försökte dölja sin svenska identitet och ändrade sitt namn från Joel Hägglund till Joe Hillström och till slut, Joe Hill. Aurell tog del av det svenska samhället som bilda-

KLASSKAMP   DIREKT AKTION   SOLIDARITET

ALLARM

(P. D. SOLIDARITET)

ARGANG 1.   MINNEAPOLIS, MINN., DEC. 1915   NUMMER 12

19de November 1915

—Mina herrar, jag dör med ett rent samvete. Jag gjorde aldrig något orätt i mitt liv. Jag dör som stridsman, ej som en stackars. Välså, jag går. Farväl!

Och man ställde sigon- blickligen stegen mot förenings- och möteslokaler, för att över- lägga om väd som var att göra, som ett enda förskott att rätta till. Men alla tänkte bort från det rasiska mood han stod i begrepp att utföra. Som om regn och storm skulle hava makt att hindra demonstranterna eller förskrä- dem i misantropier!

gen evär att den tionsde januari 1914, var jag tillsammans med en Josef Hillström oavbrutet från kl. 2 e. m. upp till kl. 10 e. m. vid Murray, Leah, och aft vi även mottogo "rustling cards" (kort som ger dem rätt att uppköpa de olika föremånen för fördraget om arbete) av en förman vid namn Hilden vid Murrys anläggning.

• När Hillström skeddes vid mig kl. 10 e. m. den kvällen, hade han ej fått något skottskår.

Underlockad
William (X) Busky.

Vittnen:
John Jesourmy, Harry Feunberg, John Cicotta,
Notarius publicus.

Kl. 2 i. m. den 19 avskändes ovanstående betyg på telegraf till president Wilson, guvernör Spyr och advokat O. H. Hillon, den se- nare Hillströms advokat, vilken i godhögskligen begärde 10 dagars uppskov för detta vittnes höran- de.

Hiltons begäran villfäres ej. (Om Hillons begäran om 10 da- gars uppskov, sammanträdet och beslutet, ringo vi ej veta förr än Hillström redan var död.)

Guvernören tillsammans med beaktningssamöden i Salt Lake City hade ett kort sammanträde och beslutade, att ej läsa! Ålsgot avseende vid detta telegraf. Men de sade, detta emdat var ett förskott att li dömen uppskjuten.

Hillström skall skjutas denna dags morgon, följande de.

Kamrater med stridslust — verk- liga kamrater.

Vilken revolutionär man eller kvinna med ett namn för rättvis klappande hjerta kunde sova denna natt! Det var ej tanke på dykt. Vi afsandade därför i lo- kalen. Redan från bitida på kvällen började protesttelegram — ett varje timma — att avläs-

Jul.

Jul, jul, härliga jul!
Eftertänflid och ålskad spen ingen,
Kommer du åter till Jordergen,
Sölige barnalars käraste gåst —
Minnessas fast?

Jul, jul, härliga jul!
Bäddad av stjärnor i aftornimma,
Hälsad av barnspägen som glimma,
Är du till jorden dina hälsningsord:
"Prid uppå jord?"

Jul, jul, härliga jul!
"Prid över jorden!" Jullockor ringa —
"Prid över jorden!" Julalänger klinga;
"Prid" stråla ljusen i juletid —
Juletid bild.

Träl, träl, arbetets träl!
Läst får du av julfröns amaka,
Lida, arbeta, hånas, försaka;
Skynnas förtryckas i stort och smått —
Det är din last.

Träl, träl, lidande träl!
Alltid behandlad som styvborn av ödet,
Jaktad till döds i kampen för beödet —
Sökande vana i vorligt skjut;
Får du ja!

Träl, träl, fastiga träl!
Nöden din egendom är här i världen —
Ej rar de julpen och brenn på borden;
Julstiften kommer med giverna blott
Till rikemåns slott.

Träl, träl, trampade träl!
Ses dig för dvalan och bräck dina bojer —
Vaknen kamrater i armodes bojer;
Kommen! För frihetens gyllne dag
Så vi ett slag.

Fram, fram, segrande här!
Skarorna samla från sidder och byar —
Se ut det framfarnas töckniga skyar,
Går ut strålarnas morgonglans opp
Framtidens hopp.

Signe Aurell.

Joe Hill (kolteckning av L. Stanford Chumley) brevid Signe Aurells dikt "Jul" i Decembernetum av Allarm 1915.

des i Minneapolis och flyttad till sist hem till Sverige igen. Folk känner fortfarande igen Hills namn; få känner igen Aurells. Men båda emigrerade från Sverige vid sekelskiftet. Aurell var 24 år gammal då hon emigrerade 1913. Hill var 23. Båda gick med i internationella fackföreningen *Industrial Workers of the World* (IWW). De arbetade. De skrev. De slet. De led. De publicerade dikter och sånger i USA:s ar-

betartidningar samt i IWW:s sångböcker. Men det viktigaste är kanske att de båda kämpade för samma ideal: ett bättre liv för arbetare och immigranter genom rätten att organisera sig. Deras verk blev ett sätt att uppmuntra arbetare till organisering samtidigt som de avslöjade ojämlikhet.

Signe Aurells syn på arbetarrörelsen verkar ha blivit offentlig först på framsidan av *Allarm* i december 1915 med dikten

”Jul”.⁴ Aurells dikt börjar med en fröjdefull jul i motsats till de dystra nyheterna i tidningen denna decemberdag. Efter bara tre strofer ändras tonen: ”Träl, träl, arbetets träl!/Litet får du av julfriden smaka” och plötsligt förstår läsaren ironin i ”Jul”.⁵ Julen tillhör de rika. Arbetaren lider. Arbetaren blir trampad på. Aurell fortsätter berätta om arbetarens öde, ”Jäktad till döds i kampen för brödet”, ett öde som gett stora rubriker i *Allarm*.⁶ En artikel beskriver Hills sista stunder, försöken att övertyga Utah att benåda honom, reaktioner från supportrar samt Joe Hills sista ord: ”Mina herrar, jag dör med ett rent samvete. Jag gjorde aldrig något orätt i mitt liv. Jag dör som stridsman, ej som en stackare. Välan, jag går. Farväl! Ge fyr!”⁷ Aurells ”Jul” tar en liknande ställning på slutet, arbetarna ska framåt, arbetarna ska kämpa emot orätt:

Träl, träl, trampade träl!
 Res dig ur dvalan och bräck dina bojor —
 Vaknen kamrater i armodets kojor;
 Kommen! För frihetens gyllne dag
 Slå vi ett slag.
 Fram, fram, segrande här!
 Skarorna samlas från städer och byar —
 Se ur det framfarnas töckniga skyar,
 Går uti strålände morgonglans opp
 Framtidens hopp.⁸

Direkt under Aurells dikt kan läsaren hitta artikeln ”Konstruktiv Organisering”, från en lyckad sommar av organiserande i de amerikanska ”mellanstaterna”.⁹ En passande hyllning till Hill. Artikeln fortsät-

ter på tredje sidan där ”Mitt testamente”, Aurells första översättning av ”Joe Hill’s Last Will” publicerades, en poetisk marning att stödja arbetarrörelsen, som kompletterar Hills sista ord från första sidan.¹⁰ Precis som resten av tidningen var tredje sidan dedikerad till Hills avrättning. Sex spalter text bryts upp av Aurells översättning och drar läsarens ögon till dikten. Hills testamente har, på engelska, blivit en viktig del av arbetarrörelsens historia: omtryckt, memorerat, reciterat och, så klart, översatt. Aurells översättning publicerades också i den svenska IWW-sångboken under 20-talet som ”Joe Hills testamente”.

Det var en lovande debut för en aktivist i en svenskspråkig IWW-tidning, trots de dystra omständigheterna. Hills avrättning och bilden av ansiktet som blickar ut mot läsaren väckte säkert starka känslor och nådde ut till en stor läsekrets intresserad av den svenska IWW-trubaduren. På sidorna fick de stifta bekantskap med Aurell som diktare och översättare. Trots omständigheterna var Aurells dikt en vacker och passande hyllning till idealen som Hill stod för.

Till skillnad från Joe Hill skrev Signe Aurell på svenska. Hon skrev till sina medmänniskor: arbetare, migranter, och kvinnor. Aurells verk handlar ofta om den anonyma arbetaren men ofta beskriver hon kvinnornas roll i arbetarrörelsen, i synnerhet deras roll som mödrar och som lärare till de kommande generationerna. Hon uppmanade svensktalande kvinnor i USA att agera, att se den systematiska ojämlikheten i det amerikanska samhället

och kämpa emot den grymma arbetsmiljön. Genom att publicera i arbetarpressen kunde Aurell presentera problem och frågor kring klass, genus och även religion för olika publik, från marginaliserade arbetarkvinnor till svenska migranter. Aurell publicerades mest i arbetarpressen och nykterhetstidningar men även traditionella svenskspråkiga tidningar i USA gav ut hennes verk. Det var genom arbetarpressen, och ibland nykterhetspressen, som Aurell och andra arbetarförfattare kunde se till att deras verk nådde ut till en större publik.

Aurells verk var en bekräftelse på att hon var en del av den gemenskap hon försökte skapa: fackligt engagerade svenska arbetarkvinnor. Mellan 1915 och 1920 skrev Aurell kampdikter och immigrantpoesi, debattartiklar om fördelen med organisation, och även satiriska noveller om kristendomen och arbetarrörelsen. Hon publicerade minst tjuogoen dikter (vissa trycktes flera gånger, dock i olika tidningar), två debattartiklar, två korta noveller, en översättning och ett brev i sju olika svensk-amerikanska tidningar. Samtidigt publicerade hon åtta dikter och en översättning i svenska tidningar. Dessutom gav hon ut en diktsamling på eget förlag i Minneapolis. Mycket av det hon skrev fokuserade på arbetarrörelsen och klassmedvetenhet från ett IWW-perspektiv. Aurell tog del i vad Archie Green kallar "laborlore" (arbetarhistoria), vilket han förklarar: "inkluderar uttryck av arbetare och allierade som: uttalanden, representation, symbolik, koder, artefakter, tro, ritualer. Sådana uttryck

skär igenom den traditionella ordningen som bildar, och samtidigt ideologiskt delar upp, kultur" (författarens översättning).¹¹ Att skriva som Aurell gjorde var en politisk handling – hon tog ställning i arbetarrörelsen och använde historier för att, som Green föreslår, försöka binda människor samman genom att bidra till den traditionella amerikanska arbetarhistorien.¹² Aurells noveller är särskilt intressanta eftersom hon skriver om kristendom på ett satiriskt sätt samtidigt som hon kopplar kristna ideal till arbetarrörelsen. Men innan hon blev arbetarförfattare i Minnesota var Signe Aurell en migrant som lämnade sitt hem i Glimåkra.

En rebelflicka i Sverige

Född den 14 februari 1889, i Gryt, döptes Signe Aurell den 10 mars samma år.¹³ Signe var det tredje barnet som registrerades i Gryts församling 1889. Som de flesta svenskar på den tiden konfirmerades hon och fick ett "a" som konfirmationsbetyg den 17 april 1904. Hon tog nattvarden för första gången en vecka senare.¹⁴ Hur prästen skulle ha betygsatt Aurells två satiriska noveller förblir okänt.

Signe Aurell var det näst äldsta barnet till Anna Nilsson och folkskollärare Andreas Aurell. Hon hade tre bröder, varav en äldre, och en yngre syster. Hon tillbringade tjuogo år på skolhuset Västra Olinge No. 10 där hon växte upp.¹⁵ 1890, ett år efter att Aurell föddes, tjänade en piga med namnet Ingrid Svensdotter hos Andreas och Anna.¹⁶ Tjugofem år senare skulle Signe

skriva dikter och debattartiklar som agiterade för att kvinnor som Ingrid skulle gå med i facket i USA. Men först behövde hon lära sig att läsa och skriva.

Signe började skolan 1896 i Solberga småskola. Hon var en duktig elev men inte exemplarisk.¹⁷ I och med att Signes far var folkskollärare var en bra utbildning säkert viktig i det Aurellska hemmet. Valfrid Nilsson minns sin tid som elev i Hässlehult där Andreas Aurell var lärare kring 1912 och beskriver Signes far som en snäll man som eleverna gillade. Hela familjen Aurell var mycket musikalisk och Andreas sjöng och spelade dragspel, orgel och blåsinstrument.¹⁸ Vid julen önskade alla eleverna sin lärare en god jul och "Lärarynningen ordnade sedan fest för oss. Då kastade vi ut alla bänkarna för att ha juldans".¹⁹ Signe var ensam barn hemma från och med 1911 tills hon emigrerade 1913 och hjälpte förmodligen till att organisera julfesten.²⁰ Det var inte bara Andreas som var musikalisk. Signe Aurells farbror och farfar var båda kantorer och Signes bror, Viking, en välkänd musiker i norra Skåne fram till sin död 1991.²¹

Signe Aurell gick med i nykterhetslogen Hoppets Gryning, no. 598 av *International Order of Good Templars* (IOGT) den 3 november 1906. I samband med att familjen Aurell flyttade gick Aurell med i logen Gustaf Adolfs Minne 1908 och Skogskällan 1911.²² Hennes medlemskap i IOGT är det första beviset på hennes aktivism, med tanke på att Aurell alltid gick med i en ny loge vid varje flytt och att hon erhöll andra graden i organisationen. Hon var inte

den enda Aurell i IOGT. Syster Nanna och bror Knut gick med i december 1906.²³

IOGT grundades 1851 i USA som *Independent Order of Good Templars* och krävde ett nykterhetslöfte från alla medlemmar. Organisationen utvecklades internationellt och kom till Sverige 1879 då den drog till sig många svenskar genom att lova att folk kunde "förbättra både sin livssituation och samhället i stort".²⁴ Trots att IOGT var opolitisk kämpade rörelsen "för allmän rösträtt, och rörelsen var en skola i demokrati, eftersom medlemmar lärde sig mötesteknik och ett demokratiskt arbetsätt".²⁵ Ronny Ambjörnsson, som skriver om "den skötsamme arbetaren" påstår att "Nykterhetskämparna måste lära sig att uppträda i polemiska situationer. Det gällde att kunna hitta de rätta argumenten mot motståndare till nykterhetsrörelsen".²⁶ Sådana argument skulle även tjäna nykterhetskämparna inom svenska arbetarrörelsen, samt IOGT medlemmar som Signe Aurell inom den amerikanska arbetarrörelsen.

Folkrörelser som nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen spelade en väsentlig roll i den svenska välfärdsstatens utveckling. Men de spelade också en viktig roll i utvecklingen av ett Svensk-Amerika. Samtidigt som arbetare byggde upp en facklig verksamhet i Sverige, och folk gav olika organisationer nykterhetslöften, emigrerade fler och fler svenskar från hemlandet till USA. De tog med sig sina ideal och de utbildningar de fick inom nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen och bildade nya gemenskaper i nya världen. Unga svenskar

som Signe Aurell tog del i sådana folkrörelser i Sverige och i USA och försökte skapa en bättre värld.

Kyrkböckerna gör det möjligt att följa Signe Aurell från Gryt hela vägen till USA och hem till Skåne flera år senare. Fem år innan hon flyttade till Minnesota, fick Aurell ett intyg utfärdat av prästen att flytta till Knislinge. Men tre dagar efter att ha skrivits in i församlingsboken som utflyttad återlämnade Aurell attesten.²⁷ Enligt Rolf Johansson återlämnade arbetsvandrare ofta sina attester efter att ha varit borta mindre än ett år, men tre dagar tyder inte på att Aurell själv var en arbetsvandrare.²⁸ Tyvärr är det omöjligt att veta varför Aurell inte flyttade till Knislinge, precis som det är omöjligt att veta varför hon flyttade till USA.

Att Signe Aurell var hemmadotter så länge tyder på att hon inte behövde vara arbetsvandrare, att hon inte behövde jobba som piga eller ens söka jobb. Som folkskollärare kunde Andreas Aurell försörja familjen och hade även råd med att anställa en piga själv. Än idag är det folk som känner igen namnet Aurell, särskilt Viking och de musikaliska släktingarna Aurell, men få minns Signe. Trots detta satte Signe Aurell sina spår. Genom sitt medlemskap i nykterhetsrörelsen IOGT tog hon del i den stora folkrörelsen i området. Troligtvis kom hon i och med detta också i kontakt med folk som engagerade sig i arbetarrörelsen. När hon emigrerade till USA hade ett frö av aktivism redan sätts, och det var inom arbetarrörelsen i Minnesota det skulle växa.

Svenskar i Minnesotas tvillingstäder

Tillsammans med norska, finska och danska emigranter kom tusentals svenskar till Minnesota i den norra delen av den amerikanska mellanvästern. Tiotusental svenskar immigrerade till *the Twin Cities* (Tvillingstäderna), Minneapolis och St. Paul, Minnesota, där de slog sig ner i stadsdelar som dominerades av skandinaver. Då fler och fler svenskar bosatte sig i området gav de namn till olika stadsdelar som lever vidare idag, till exempel Snoose Boulevard och Swede Hollow. Swede Hollow i St. Paul blev en sorts ankomststadsdel på grund av billigt boende, men då nya immigranter kom till USA från Irland och Italien flyttade svenskarna till andra områden med bättre boendemöjligheter.²⁹ Trots att Swede Hollow låg i St. Paul var det Minneapolis som blev hem för flest svenskar. År 1920, samma år som Signe Aurell flyttade tillbaka till Sverige, bodde 26 515 svenskfödda immigranter i Minneapolis.³⁰

Stadsdelen Franklin-Seward var hem för den näst största skandinaviska befolkningen i hela Minneapolis. Ungefär hälften av stadsborna var svenskar eller norrmän. De kommande decennierna föll andelen skandinaver men var fortfarande tjugo procent 1930.³¹ I själva verket bestod Minneapolis befolkning av 17,8 % första och andra generationens svenskar.³² Många av svenskarna som bodde i Franklin-Seward tillhörde arbetarklassen och det var här Signe Aurell bodde.³³

Under tidigt 1900-tal arbetade många svenska kvinnor i den amerikanska ser-

viceindustrin, särskilt som hushållerskor. Journalisten och aktivisten Eva McDonald Valesh beräknar att det fanns 4 000 hembiträden i Minneapolis vid sekelskiftet och att hälften hade svenskt eller norskt ursprung.³⁴ *The United States Congress Joint Immigration Commission*, känd som Dillinghamkommissionen, konstaterade att 76 % av svenskfödda kvinnor och 50,8 % av amerikanskfödda svenska kvinnor jobbade med "Domestic and personal service jobs" (hushållsarbete) samtidigt som de försörjde familjen.³⁵ Hushållsarbetare skickade ibland biljetter hem till Sverige för att övertyga familjemedlemmar och vänner att flytta till USA och jobba inom samma industri.

För kvinnor som arbetade i de privata familjerna var det ofta svårt att ta del av den svenska gemenskap som fanns i Minneapolis. Hushållsarbetare brukade bara få en eftermiddag i veckan ledig, vanligtvis torsdag eller söndag eftermiddag. Resten av veckan ägnade de sin tid åt arbetet i hemmet. Deras enda sällskap var familjen och de få andra medarbetarna.³⁶ Själva arbetet var också tungt. Under Aurells tid i USA jobbade hon som tvätterska och sömmerska, vilket gjorde att hon var välbekant med arbetet som krävdes av kvinnor. Hon gick med i IWW snart efter hon kom till Minnesota. Signe Aurell beskriver hushållsarbetet:

Jag vet av egen erfarenhet att arbete i en privat familj under alla förhållanden menas att sälja sin kropp och sin själ, sin arbetskraft, sina intressen, sina tankar, sin självständig-

het, allt lägger arbetet beslag på. Och skulle man inte ha mjuk nog nacke, skulle man inte kunna helt och hållet stoppa sin egen vilja i säcken och knyta till om den, skulle man på något sätt försöka göra bruk av eller anspråk på sina individuella rättigheter, då får man nog tämligen snart reda på vad man duger till. I bästa fall blir man avskedad, i värsta får man stanna kvar och blir behandlad som en disktrasa. Och detta få vi flickor tåla från en kvinna som på inga villkor kan vara utan oss, som är absolut oduglig till allt vad kroppsarbete heter, och som i allmänhet använder sin tid och sina själsförmögenheter (om hon har några), uteslutande på toalettfåran.³⁷

Med tanke på hennes beskrivning av hushållsarbete i Minneapolis är det inte konstigt att hon själv hade rasat emot en arbetsgivare. Walfrid Engdahl – IWW-medlem, redaktör på *Allarm*, och vän till Signe Aurell – skriver om ett tillfälle då Aurell tog upp kampen mot en orättvis arbetsgivare:

Det berättas att efter en välgjord tvätt och strykning kom hon i tvist med sin rika arbetsgivareska om lönen för sitt arbete. Som en skäligen vägrades henne tog hon de strukna kläderna och kastade dem i de vattenfyllda tvättkaren och bad husmodern göra sitt arbete själv. I trots att hon var ombedd att komma tillbaka, gick hon aldrig mera dit.³⁸

Arbetet som väntade svenska kvinnor i USA var oftast otacksamt och krävde mycket, både fysisk och mentalt. Många

kvinnor valde att byta jobb och levde ett osäkert liv. Signe Aurell jobbade som sömmerska, tvätterska, och som hushållsarbetare hos privata familjer samtidigt som hon bodde på minst tolv adresser under sina sju år i Minneapolis.

På grund av denna osäkerhet, och för att försöka locka så mycket tjänstefolk som möjligt, planerade ofta organisationer som IOGT eller IWW dans, picknick eller andra utflykter på torsdagskvällar och söndagseftermiddagar. Dock var det inte möjligt att varje gång hålla fest på en torsdag eller söndag. Tisdagen den 15 maj bjöds till exempel en grupp hushållsarbetare på dans i IWW-hallen i Minneapolis. För endast femton cent lovade programmet "föredrag av en god kvinnlig talare, sång, musik, deklamation och därefter dans".³⁹ Aktiviteter som dans i IWW-hallen lockade folk som redan intresserade sig för arbetarrörelsen. Annonsen fortsätter: "alla som i någon mån känna sig klassmedvetna uppmanas att infinna sig på denna fäst [sic] och göra den till den mest successfulla [sic] tänkbar".⁴⁰ För dem som inte kunde delta, som inte hade råd eller som inte var intresserade av en IWW-fest, fanns det andra sätt att delta i det svensk-amerikanska samhället, nämligen genom att läsa och skriva.

Svenskarna som immigrerade till USA läste. De läste stora tidningar som *Svenska Amerikanska Posten* och små tidningar som *Allarm*, de läste facklitteratur och arbetarlitteratur. 1904 började *Minneapolis Public Library* (MPL, Minneapolis stadsbibliotek) samla på skandinaviska böcker samt tidningar i ett bibliotek på Franklin

SIGNE AURELL

Signe Aurell i Minneapolis cirka 1919 från s. 26 i Bokstugan #16, 1921.

Avenue, bara några kvarter från Signe Aurells bostad. Samlingen ledde till samhällsdiskussioner om språkkunskaper och huruvida svenskspråkig litteratur borde köpas. Vissa ansåg att svenskarna i Minneapolis borde tillbringa sin tid med att lära sig engelska. Trots bakslaget lånade MPL 1915 ut 14 117 svenskspråkiga böcker, flest av alla icke-engelskspråkiga böcker. Nästan hälften av böckerna kom från en lokal – biblioteket på Franklin Avenue.⁴¹

Med tanke på hur nära biblioteket Signe Aurell bodde, är det inte konstigt att hon skrev i *Allarm* om biblioteken:

En väg till upplysning står oss åtminstone alla till buds, böcker. Jag tror inte det finns många flickor som icke ha både tillfälle och råd att skaffa sig god litteratur, isynnerhet som denna under närvarande tid kan erhållas till jämförelsevis billigt pris. Man kan ju till och med få dem gratis, de publika biblioteken stå ju öppna för allmänheten, och goda föredrag och diskussionsmöten anordnas och avhållas allt som oftast.⁴²

Att arbetarklassen i Minneapolis hade tillgång till gratis böcker på svenska var tack vare Emma Nilsson, bibliotekarie och ansvarig för skandinaviska samlingen år 1909–1914. Nilsson förstod att många nya immigranter var arbetare som engagerade sig i olika sociala och politiska föreningar, särskilt nykterhets- och socialistiska föreningar, och förespråkade att Franklin Avenue-biblioteket skulle samla på böcker som återspeglade biblioteksbesökarnas intressen.⁴³ Under de följande åren var det socialisterna, syndikalisterna, fackföreningar och ibland även religiösa som utgjorde krigsmotståndet under första världskriget genom att protestera, hålla tal och skriva artiklar och böcker emot kriget. Som svar inrättade amerikanska regeringen *Espionage, Sedition, and Selective Service Acts* (Spionagelagen och Värnpliktslagen) 1917–1918 och riktade in sig på vänsterinriktat tryckmaterial på utländska språk, däribland *Allarm*.

Allarm gav sitt stöd inte bara till arbetarrörelsen men också till krigsmotståndet genom att skriva artiklar emot första världskriget och blev, som svar, mål för amerikanska regeringen, som försökte stoppa publiceringen av tidningen. Detta innebar att Carl Althén, som var redaktör på *Allarm*, och Sigfrid Stenberg, som var expeditör och tillsammans med sin fru och dotter delade boende med Signe Aurell i Minneapolis 1917, blev häktade för sin anknytning till tidningen.⁴⁴ Den amerikanska federala åklagaren i norra Illinois, Charles F. Clyne, skrev flera brev till USA:s justitieminister och USA:s utrikesminister där han påstod att:

Tidningen "Allarm" hade en stor upplaga i Minnesota och över hela nordvästra USA och var huvudmedlet för att sprida IWW-propaganda till skandinaver i landet. Av alla IWW-tidningar som trycktes på främmande språk, var "Allarm" den mest våldsamma i sin attityd mot regeringen och kriget. (Författarens översättning.)⁴⁵

Vänsterinriktade tidningar som *Allarm* kunde konfiskeras om de tryckte någonting som kränkte de nya lagarna. Samtidigt krävde lagarna att allt som trycktes på ett främmande språk och handlade om regeringen, kriget och alla länder inblandade i kriget översattes till engelska. Det amerikanska federala postverket (*United States Postal Service* eller USPS) spelade också en stor roll i att tysta ner IWW-tidningarna. USPS kunde förbjuda leverans genom posten, kunde bestämma att

posten bröt mot de nya lagarna och kunde även kräva att posten skickades som förstaklassbrev, vilket var betydligt dyrare. Eftersom tidningarna oftast skickades ut via det federala postverket var de tvungna att rätta sig efter lagen.⁴⁶ *Allarm* var en tidning som inte lyckades undvika regeringens blick och fick flera nummer konfiskerade.⁴⁷ Arresteringen av Signe Aurells vänner Carl Althén och Sigfrid Stenberg visar hur farligt det kunde vara att gå med i IWW och engagera sig i arbetarrörelsen. För sitt arbete och stöd till IWW dömdes Stenberg till 10 år och Carl Althén till 20 år i federala fängelset Leavenworth Penitentiary. Efter fem år släpptes de och deporterades tillbaka till Sverige.⁴⁸ Många som hade skrivit och arbetat på olika vänsterinriktade tidningar i USA flyttade hem till Sverige och anslöt sig till arbetarrörelsen där.⁴⁹ Stenberg, till exempel, gick med i Sveriges Arbetares Centralorganisation (SAC) samma år som han deporterades från USA.⁵⁰

Trots allt fortsatte *Allarm* och andra tidningar att trycka information om arbetarrörelsen, kriget och regeringen och nå ut till en publik som intresserade sig för dessa ämnen. Tack vare kvinnor som Emma Nilsson som såg till att svenskarna i Minneapolis kunde få tag i svenskspråkig litteratur, och tack vare att kvinnor som Signe Aurell skrev på svenska, hade immigranterna tillgång till verk som erbjöd dem möjligheten att skapa sin svensk-amerikanska identitet på svenska – även om litteraturen inte ansågs acceptabel av den amerikanska regeringen.

Signe Aurell och den svensk-amerikanska arbetarrörelsen

Signe Aurell skrev två noveller som publicerades i IWW-tidningar. Båda novellerna berättar om arbetarrörelsen genom kristendomen, vilket är en del av ett motiv som användes i den amerikanska arbetarrörelsen. Den första, ”En saga om en saga” publicerades i *Allarm* den 15 april 1918, några månader efter att Stenberg och Ahltén arresterades och en månad innan tidningen lade ned verksamheten.⁵¹ Den andra, ”Bara en historia”, publicerades i *Nya Världen* den 8 mars 1919 då Stenberg och Ahltén satt fängslade i Leavenworth.⁵² *Nya Världen* utkom veckovis i Chicago från den 25 januari 1919 fram till den 20 december 1919. Till skillnad från andra skandinaviska IWW-tidningar var det IWW:s styrelse, istället för en skandinavisk grupp, som gav ut tidningen under IWW-rubriken: ”Orätt mot en är orätt mot alla”.⁵³ På grund av finansiella svårigheter slutade tidningen att publiceras efter mindre än ett år. Som IWW-tidning var det inte ofta religiösa artiklar, poesi och noveller publicerades, men det betyder inte alls att IWW undvek religion helt.

Aktivister inom arbetarrörelsen hade länge använt religion för att driva fram förändringar i samhället, särskilt genom sång och poesi. Om en välvillig gud hade gett en fri vilja till folket betydde det att omständigheterna som försvårade för arbetarklassen kunde besegras.⁵⁴ Det var ingens öde att leva i fattigdom, inte heller att leva i rikedom. Istället, som Clark Halker skriver, ”krävde kristendomen so-

ciala förändringar” (“Christianity demanded social change”).⁵⁵ Joe Hill tillägnade sig populära kristna sånger och skrev ”The Preacher and the Slave” (“Prästen och slaven”) och ”There is Power in a Union” (“Det är kraft i vårt förbund”), för att visa på kyrkans hyckleri. Å andra sidan använde Signe Aurell kristendom till att nå ut till en troende svensk publik inom arbetarrörelsen. I båda novellerna sympatiserade Gud med arbetarrörelsen och aktivisterna, en påminnelse om att kristendom, åtminstone den kristendom som Aurell trodde på, och arbetarrörelsen hade liknande mål. Hennes två noveller är en del av en större tradition religiösa arbetarhistorier.

Archie Green skriver om motivet himmelrikets port, då en arbetare kommer till himlen. Berättelserna brukar vara komiska. I en berättelse, till exempel, övertygar en guldgrävare från Alaska Petrus att följa med ned till helvetet för att söka guld. Men berättelserna bär också med sig en kunskap som arbetare känner igen.⁵⁶ Dessa historier riktar sig mot en existerande och etablerad publik. Arbetarna som skriver eller berättar dessa historier driver med sig själva och varandra, de förstår varför de arbetar (eller väljer att inte arbeta) och de ser till att integrera andra historier, skämt, rykten och annat som arbetarklassen känner igen. Archie Green skriver att dessa historier ”kan berättas var som helst arbetare samlas, och arbetarhistoria vimlar av sådana berättelser” (“can be told anywhere workers gather, and laborlore abounds with such stories”).⁵⁷ En sådan historia av William Akers heter ”Tightline Johnson

Goes to Heaven” (Tightline Johnson kommer till himlen) och är representativ för hur religion kan användas inom arbetarhistoria.⁵⁸

Tightline Johnson somnar och drömer att han kommer till himlen. Han får audiens hos Gud som läser upp Tightlines synder och nekar honom inträde till himlen. Jesus vädjar till sin far och övertygar Gud att låta Tightline försvara sig. Tightline berättar om sitt liv, sitt arbete, sin radikalisering. Han blir mer och mer upprörd medan han förklarar allt han har varit utsatt för som en del av arbetarklassen. Till slut säger han ”Hur skulle du bete dig och vad skulle du göra? Svara mig det!” (“How would you act and what would you do? Just answer me that!”). Gud brister i gråt och plötsligt säger Tightline ”när jag vaknade var det morgon” (“when I woke up it was mornin”).⁵⁹ Guds tårar talar för Tightlines övertalningsförmåga och att han förtjänar en plats i himlen. Tillsammans med Tightline Johnson vaknar vi till en verklighet där vi, trots tårarna, inte har hört Guds svar men budskapet är tydligt – kristendomen, Gud, Jesus, alla stödjer IWW:s arbete.

Finska immigranter till USA arbetade också inom samma IWW-motiv och skrev om ”the Bad Finn” (“den besvärliga finnen”) som en typiserad karaktär som njuter av uppror och tar ställning emot mäktiga institutioner som kyrkan. ”The Bad Finn” blandar humor, sex och politik med lite radikalism i jämförelse med ”the Good Finn” (“den duktiga finnen”) och framhäver hyckleriet som finns i det amerikanska

samhället.⁶⁰ Aurells noveller fungerar på ett liknande sätt. Aurell förbinder religion och arbetarrörelsen, ibland på ett humoristiskt sätt, för att visa på hur kristendom och IWW sammanfaller då de stödjer och kämpar för den förtryckta arbetarklassen. Till skillnad från historien om Tightline Johnson behöver inte Gud övertygas om att arbetarrörelsen är värd att stödja och IWW-aktivister behöver inte försvara sig själva; istället legitimerar novellerna arbetarrörelsen. Novellerna riktar sig till en publik av svensktalande immigranter från arbetarklassen, en grupp som säkert var välbekant med kristendomen.

I "En saga om en saga" somnar Aurell, precis som Tightline Johnson. Istället för att drömma om en resa till himlen och ett samtal med Gud kommer någon ned från himlen, nämligen Abraham som har en historia bara för *Allarms* läsarkrets. Han börjar med en historia som de flesta svenska immigranter i USA skulle känna igen, skapelseberättelsen, vilket Aurell påminner honom om: "Den där gamla historien ha vi ju alla hört sedan urminnes tider, avbröt jag, men då började Abraham från början igen. I begynnelsen skapade Gud himmel och jord".⁶¹ Dock är det inte skapelseberättelsen från Första Moseboken som Abraham vill berätta, men genom att avbryta honom så har Aurell bekräftat läsarnas kunskap. Svenskarna kan den historien, även svenskarna i USA som läser en IWW-tidning.

När Gud skapade människan, berättar Abraham, ville han se till att alla hade samma rättigheter: "Det var inte hans me-

ning att dela människorna i två klasser. Gud skapade aldrig en överklass lika litet som han skapade en arbetarklass".⁶² Trots detta har människan ställt till det för varandra. Eftersom de inte använde begäringarna som Gud gav dem kunde en överklass resa sig och lägga under sig alla andra. Överklassen använde då kyrkan och skatter för att säkra sin makt. Men istället för att förlöjliga religion eller arbetarna eller tvinga arbetarna att försvara sig inför Gud, så erkänner Aurells Gud och Abraham arbetarrörelsens makt:

Det är allt synd om människorna, tyckte jag. Synd om dem, svarade Gud, det är allt så lagom synd om dem. Det är just rätt åt dem. Varför använda de inte sin hjärna som jag gav dem. Ville de bara göra det så skulle snart allt det där trasslet där nere på jorden vara klarat upp och skillnaden mellan fattiga och rika vara utjämnad. Men kunde vi inte göra något för att hjälpa dem, tyckte jag. Nehej du Abraham, sade Gud, det tror jag inte vi befattar oss med. Här hjälper ingenting, men ha människorna själva ställt till allt det där trasslet så få de själva klara upp det också. För resten ser jag att I.W.W. är där nere och regerar och då blir det nog snart bra i alla fall. Den organisationen begriper mer om den saken än både du och jag. Burrrrrrr lät allarmklockan och jag vaknade.⁶³

Precis som Tightline Johnson vaknar Aurell från sin dröm. Tightline får aldrig höra vad Gud tycker om IWW, men det får Aurell. Gud stödjer IWW och lyfter organisationen upp över Gud själv som ex-

perter på fattigdom och ojämlikhet. Trots att Aurells novell skyller på arbetarna som inte använder sina hjärnor, som inte kämpar mot överklassen, som inte använder sin fria vilja, så försonar hon Gud och en sorts kristendom med arbetarrörelsen. Aurells kristendom är en som erkänner klass-
ojämlikhet och håller upp den potentiella makten som arbetarklassen kan ta genom direkt aktion. Novellen når ut till en publik som är djupt påverkad av religion och legitimerar IWW genom att påminna de svenska immigranterna att de kan utöva sin tro genom att engagera sig i arbetarrörelsen.

Archie Green skriver att arbetarhistorier, särskilt korta anekdotiska historier, användes för att "förstärka filosofiska ställningstaganden och skapa solidaritet i tider av påfrestning" ("reinforce philosophical positions and to build solidarity in times of stress").⁶⁴ I "Bara en historia" skapar Aurell solidaritet i tider av påfrestning, samtidigt som hon lägger till sin egen historia till motivet om himmelrikets port. En amerikansk arbetare kommer till himlen och söker Guds hjälp. Gud, förvånad att en amerikan är vid himmelrikets port, frågar Petrus vad mannen vill. Nycklar, kommer svaret. Nycklar till Leavenworth Penitentiary.

1919, då "Bara en historia" publicerades, var det hundratals människor som satt fängslade i Leavenworth Penitentiary. De avtjänade straff efter att ha blivit dömda för att ha brutit mot spionagelagen som gjorde det olagligt att uttrycka sig mot första världskriget. Många av fångarna

var IWW-medlemmar – däribland flera svenska som Signe Aurells vänner Carl Althén och Sigfrid Stenberg. Kanske gjorde det att "Bara en historia" blev lite mer personlig även om budskapet i de båda novellerna är liknande.

Petrus tycker synd om amerikanen men Gud är inte alls imponerad av folkets oförmåga att ta hand om saker på jorden. Trots detta finns det hopp. Gud rekommenderar en storstrejk för att övertyga amerikanska regeringen att släppa fångarna från Leavenworth:

Det är just rätt åt honom", sade Gud. "Här komma de fårskillarna långa vägar och fråga efter nycklar, och så glömma de alldes bort att de ha ett medel rätt i händerna på sig, som öppnar fångelseportar bättre än några nycklar. Tänk till exempel om de skulle hitta på att bli sjuka, alla de tusen och tusen arbetarna där nere, alla på samma gång. Och tänk om kapitalisterna skulle få veta att enda medicinen och enda medlet att få dem friska och tillbaka till fabriken igen vore att släppa ut deras kamrater. Tror du inte att det skulle hjälpa bättre än några nycklar? Men det tänka de dumbommarna inte på. De bara tro att man skall hjälpa dem med allting. De springa där nere och svära och leva rövare och vilja ha nycklar. Jag blir så arg när jag tänker på allt besvär jag hade med att skapa de uslingarna. Jag till och med gav dem ett stycke hjärna var i skallen fast det ser ut som om de skulle ha slarvat bort den för länge sedan. Jag bryr mig inte om dem mer. Vi skola hålla ögonen på Europa ett tag i stället, för där går det muntert till.

Det fröjdar mitt gamla hjärta när jag ser hur bolshevikarna [sic] styra med det där nere. Det är folk som det är kläm i. Där står storgubbarna i arbetsbyxor och blåskjorta och sköta bälgen och släggan.⁶⁵

Återigen är Gud kritisk mot arbetarna och hur de låtit bli att utnyttja det han gav dem, men trots detta stödjer Gud arbetarrörelsen. Här går han dock ännu längre i sitt stöd och argumenterar för civil olydnad och även för bolsjevism. På samma sätt som andra historier som följer himmelrikets ports motiv vädjar till en viss krets arbetare använder Aurell fackligt språk för att nå ut till sin publik. Arbetarna som läser *Allarm* förstår makten, men också risken, i en storstrejk. Som Joe Hill skrev är det kraft i facket, och Aurell använder Gud som språkrör för att påminna läsarna om att arbetarklassens framtid är upp till arbetarna. Precis som andra historier om himmelrikets port använder Aurell också humor. När Petrus berättar för Gud att det är en amerikan som har kommit till himlen svarar han "Är det möjligt?". "Det var länge sedan någon därifrån hittade vägen hit".⁶⁶ Det är en enkel förolämpning – det finns inte många amerikaner i himlen – men skriven på svenska erkänner Aurell skillnaden mellan amerikaner och immigranter. Gud privilegierar den svenska immigranten samtidigt som han inser makten inom arbetarrörelsen och föreslår att kanske det är Europa som amerikanerna borde härma, trots första världskriget som pågår. "Bara en historia" visar hur Aurell använde arbetarlitteratur och kristendom

för att skapa solidariteten som behövdes då IWW-medlemmar blev förföljda.

Halker skriver att "arbetarrörelsen vilade kanske på arbetarnas axlar, men dess korståg kan ändå ses som ett korståg för universellt broderskap och förbättringen av mänskligheten" ("The labor movement may have stood on the shoulders of the working class, but its crusade still could be considered a crusade in the name of universal brotherhood and the betterment of humanity").⁶⁷ I "Bara en historia" och "En saga om en saga" beskriver Aurell hur kristendom och arbetarrörelse, tillsammans, kan förändra världen. Men det krävs direktaktion. Gud har gjort sitt. Nu är det arbetarna som måste göra resten. Det är tydligt att Aurells religiösa bakgrund från Sverige följde med henne till USA. Hennes verk tyder emellertid på att den kristendom som hon utövade var en som fokuserade på ekonomiska och sociala rättigheter, som tillät fri vilja och som accepterade och även stödde arbetarrörelsen. Genom att skriva om kristendomen och arbetarrörelsen kunde Signe Aurell argumentera för att arbetarrörelsen borde vara öppen för arbetare som var troende samtidigt som hon argumenterade för att troende svenska immigranter borde gå med i IWW och stödja arbetarrörelsen.

Signe Aurells hemkomst

Den 21 juli 1920 klev Signe Aurell på SS *Drottningholm* och reste hem till Sverige.⁶⁸ Hon hade bott sju år i Minnesota och åstadkommit mycket, men 1918 hade hon

redan bestämt sig för att flytta hem till Sverige enligt en registreringsenkät för Minnesota, som alla immigranter var tvungna att skriva på.⁶⁹ Kanske var det på grund av förföljelsen av IWW, kanske var det på grund av ekonomiska faktorer, kanske var det på grund av hemlängtan till Sverige, föräldrarna och livet hon hade lämnat. Oavsett anledningen till att hon flyttade hem var hon inte ensam om att göra det. Mer än 37 000 svenska immigranter återvände till Sverige mellan 1911 och 1920.⁷⁰

I ett brev till Bertha Waldén, en vän som jobbade med tidningen *Bokstugan*, lovade Aurell att hon skulle fortsätta att skriva för tidningen.⁷¹ Trots löftet finns det inte många spår av Aurells skrivande aktivism efter hennes återkomst. Svenska IWW-branschen gav ut några sångböcker med gamla dikter skrivna av Aurell och 1955 skrev hon en kort artikel i *Ny Dag* om Joe Hills inflytande på den amerikanska arbetarrörelsen.⁷² Tillsammans med sin bror Viking skrev hon en sångbok, och 1965, då hon var sjuttiosex år gammal, publicerade *Svenska Dagbladet* ett akrostikon i samband med en tävling.⁷³

Aurells offentliga aktivism verkar ha svalnat efter att hon flyttade hem till sina föräldrar i Osby. Trots att IWW och SAC fortsatte verka för arbetare som Aurell

finns det inget bevis att hon gick med i SAC eller fortsatte sitt medlemskap i IWW efter flytten hem till Sverige. Så sent som 1938–1941 var Aurell ”hemmadotter” enligt häradskrivaren i Broby fögderi.⁷⁴ *Göinge-Bladet* publicerade en dikt och en kort essä efter hennes död och beskrev henne som föräldrarnas ”stöd på ålderns höst”.⁷⁵ Fadern dog 1936 och modern 1951. Signe Aurell bodde kvar i samma hus fram till 1970-talet då hon flyttade till Västergård i Glimåkra, ett äldreboende där Signes bror Viking också bodde. Hon dog den 25 april 1975 och begravdes på Osby kyrkogård bredvid sin äldsta bror, Nils.⁷⁶

Som ung kvinna skrev Aurell mycket i den svensk-amerikanska arbetarpressen. Genom att publicera i tidningar som *Allarm* och *Nya Världen* kunde hon nå ut till en publik som intresserade sig för arbetarrörelsen. Hon använde sig av en tradition som redan fanns och riktade två noveller till troende svenska immigranter. Som arbetarförfattare kunde hon skriva om och för arbetarklassen som en del av arbetarklassen. Trots att hon slutade publicera sig i arbetarpressen var hennes dikter, artiklar och noveller en viktig del av den svensk-amerikanska arbetarrörelsen och gav uttryck åt tusentals immigranter som lämnade sitt hem för att söka ett bättre liv i USA.

Noter

1. Lars Ljungmark, *Den stora utvandringen: svensk emigration till USA 1840–1925*, Stockholm: Sveriges Radio, 1965, s. 178–180.
2. Joy K. Lintelman, *I Go to America: Swedish American Women and the Life of Mina Anderson*, St. Paul: Minnesota Historical Society Press, 2009, s. 3.
3. Signe Aurell, "Jul", *Allarm*, december 1915, s. 1.
4. Signe Aurell, "Jul", *Allarm*, december 1915, s. 1.
5. Signe Aurell, "Jul", *Allarm*, december 1915, s. 1.
6. Signe Aurell, "Jul", *Allarm*, december 1915, s. 1.
7. Edward Mattsson, "19de November 1915", *Allarm*, december 1915, s. 1.
8. Signe Aurell, "Jul", *Allarm*, december 1915, s. 1.
9. Nils H. Hanson, "Konstruktiv Organisering", *Allarm*, december 1915, s. 1.
10. Signe Aurell "Mitt testamente", *Allarm*, december 1915, s. 3. Två senare översättningar publicerades med små ändringar: "Joe Hills sista vilja" i *Brand* den 4 mars 1922 och "Joe Hills testament" i flera IWW sångböcker.
11. "...covers expressivity by workers themselves and their allies: utterance, representation, symbol, code, artifact, belief, ritual. Such expressiveness cuts through conventional schemes that layer culture as well as divide it ideologically" Archie Green, *Wobblies, Pile Butts, and Other Heroes: Laborlore Explorations*, Urbana: University of Illinois Press, 1993, s. 7.
12. Archie, Green, "Laborlore", *Torching the Fink Books and Other Essays on Vernacular Culture*, Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2001, s. 50.
13. Gryts kyrkoarkiv, *Födelse- och Dopbok*, Landsarkivet i Lund, SE/LLA/13116/C I/5 (1862–1894), s. 100.
14. Gryts kyrkoarkiv, *Längder över nattvardsungdom*, Landsarkivet i Lund, SE/LLA/13116/D I/1 (1895–1924), s. 10.
15. Gryts kyrkoarkiv, *Församlingsböcker*, Landsarkivet i Lund, SE/LLA/13116/A II/2 (1909–1927), s. 62.
16. Per Ragnarson, "Vem var Anders Ander? Jaså, 'Blixta-Petter!'", *Glimåkra Hembygdsförening Årsbok*, Glimåkra, 2007, s. 35.
17. Östra Göinge arkiv, *Hufudbok vid Solberga småskola*, 1896–1897, no. 119.
18. "Hässlehult fick nordligaste skolan: Den uppfördes 1879 för 3 000 kronor" *Glimåkra Hembygdsförening Årsbok*, Glimåkra, 1992, s. 62–63.
19. "Hässlehult fick nordligaste skolan: Den uppfördes 1879 för 3 000 kronor" *Glimåkra Hembygdsförening Årsbok*, Glimåkra, 1992, s. 63.
20. Glimåkra kyrkoarkiv, *Församlingsböcker*, Landsarkivet i Lund, SE/LLA/13111/A II a/4 (1895–1914), s. 783.
21. "Östaröds skola var en viktig kulturhård i nära hundra år", *Glimåkra Hembygdsförening Årsbok*, Glimåkra, 1992, s. 47.
22. Östra Göinge arkiv, *Medlems-matrikel*, International Order of Good Templars Logen Hoppets Gryning No. 558, no. 97.
23. Östra Göinge arkiv, *Medlems-matrikel*, International Order of Good Templars Logen Hoppets Gryning No. 558, no. 111 och 112.
24. IOGT-NTO, "IOGT-NTO:s historia", www.iogt.se/om-iogt-nto/iogt-ntos-historia/ (12 augusti 2015).
25. IOGT-NTO, "IOGT-NTO:s historia", www.iogt.se/om-iogt-nto/iogt-ntos-historia/ (12 augusti 2015).
26. Ronny Ambjörnsson, *Den skötsamme Arbetaren: Idéer och ideal i ett norrländskt sågverksamhälle 1880–1930*, Stockholm: Carlsson, 1988, s. 82.
27. Gryts kyrkoarkiv, *Församlingsböcker*, Landsarkivet i Lund, SE/LLA/13116/A II/1 (1895–1908), s. 66. Gryts kyrkoarkiv, *Församlingsböcker*, Landsarkivet i Lund, SE/LLA/13116/A II/2 (1909–1927), s. 62.
28. Rolf Johansson, "Registrering av flyttare. En källkritisk granskning av svenskt kyrkoboks-material 1840–90" *Scandia*, 42.2, 1976, s. 182–183.
29. David A. Lanegran, "Swedish Neighborhoods of the Twin Cities: From Swede Hollow to Arlington Hills, From Snoose Boulevard to Minnehaha Parkway," (eds.) Philip J. Anderson och Dag Blanck, *Swedens in the Twin Cities: Immigrant Life and Minnesota's Urban Frontier*, St. Paul: Minnesota Historical Society Press, 2001, s. 44–46. Se även Ola Larsmos roman *Swede Hollow*, Albert Bonnier, 2016.
30. David A. Lanegran, "Swedish Neighborhoods of the Twin Cities: From Swede Hollow to

- Arlington Hills, From Snoose Boulevard to Minnehaha Parkway,” (eds.) Philip J. Anderson och Dag Blanck, *Swedes in the Twin Cities: Immigrant Life and Minnesota’s Urban Frontier*, St. Paul: Minnesota Historical Society Press, 2001, s. 50.
31. David C. Mauk, ”The Basis for Pan-Scandinavian Cooperation in Minneapolis-St. Paul: Nordic Involvement in American Politics Prior to 1930,” (eds.) Philip J. Anderson och Dag Blanck, *Norwegians and Swedes in the United States: Friends and Neighbors*, St. Paul: Minnesota Historical Society Press, 2012, s. 282–283.
  32. David C. Mauk, ”The Basis for Pan-Scandinavian Cooperation in Minneapolis-St. Paul: Nordic Involvement in American Politics Prior to 1930,” (eds.) Philip J. Anderson och Dag Blanck, *Norwegians and Swedes in the United States: Friends and Neighbors*, St. Paul: Minnesota Historical Society Press, 2012, s. 280.
  33. *C.W. Davison’s Minneapolis City Directory*, vol. 45, Minneapolis: Minneapolis Directory Company, 1917, s. 223.
  34. Alfred Söderström, *Minneapolis Minnen: Kulturhistorisk Axplockning Från qvarnstadens vid Mississippin*, Minneapolis, 1899, s. 90.
  35. William P. Dillingham, *Reports of the Immigration Commission: Occupations of the First and Second Generations of Immigrants in the United States*, Washington DC: Government Printing Office, 1911, s. 78.
  36. Joy K. Lintelman, *I Go to America: Swedish American Women and the Life of Mina Anderson*, St. Paul: Minnesota Historical Society Press, 2009, s. III.
  37. Signe Aurell, ”En uppmaning”, *Allarm*, oktober 1916, s. 3.
  38. Walfrid Engdahl, ”Signe Aurell”, *Kulturarvet*, 4.1, 1961, s. 8–9.
  39. ”Minneapolis Tjänsteflickor”, *Allarm*, maj 1917, s. 4.
  40. ”Minneapolis Tjänsteflickor”, *Allarm*, maj 1917, s. 4.
  41. Kermit B. Westerberg, ”Libraries, Immigrants, and Communities: Perspectives on the Swedish Immigrant Experience in the Twin Cities, 1889–1917”, (eds.) Philip J. Anderson och Dag Blanck, *Swedes in the Twin Cities: Immigrant Life and Minnesota’s Urban Frontier*, St. Paul: Minnesota Historical Society Press, 2001, s. 260–262.
  42. Signe Aurell, ”En uppmaning”, *Allarm*, oktober 1916, s. 2.
  43. Kermit B. Westerberg, ”Libraries, Immigrants, and Communities: Perspectives on the Swedish Immigrant Experience in the Twin Cities, 1889–1917”, (eds.) Philip J. Anderson och Dag Blanck, *Swedes in the Twin Cities: Immigrant Life and Minnesota’s Urban Frontier*, St. Paul: Minnesota Historical Society Press, 2001, s. 251–269.
  44. *C.W. Davison’s Minneapolis City Directory*, vol. 45, Minneapolis: Minneapolis Directory Company, 1917, s. 223 och 2051.
  45. ”The newspaper ”Allarm” had an extensive circulation in Minnesota and throughout the northwest and was the chief medium for disseminating I.W.W. propaganda among the Scandinavian people of this territory. Of all the foreign language papers of the organization, the ”Allarm” was the most violent in its attitude toward the Government and the war.” Department of Justice Investigative Files on Industrial Workers of the World, Part 1, Reel 11, Item 2. Brev från amerikanska federal åklagaren i norra Illinois Charles F. Clyne till USA:s justitieminister A. Mitchell Palmer den 20 januari 1921, ”United States v. William D. Haywood, et al. D.C. 6125 Re Sigfried Stenberg,” s. 2–3. Mikrofilm.
  46. William Preston, Jr., *Aliens and Dissenters: Federal Suppression of Radicals, 1903–1933*, andra upplag, Urbana: University of Illinois Press, 1994, s. 144–150.
  47. William Millikan, *Union Against Unions: The Minneapolis Citizens Alliance and Its Fight Against Organized Labor, 1903–1947*, St. Paul: Minneapolis Historical Society Press, 2001, s. III.
  48. Department of Justice Investigative Files on Industrial Workers of the World, Part 1, Reel 11, Item 2. Brev från USA:s justitieminister Harry M. Daugherty till President Warren G. Harding den 11 oktober 1922, ”In the Matter of the Application for Commutation of Sentences of Carl Ahlteen, Ragnar Johanson, and Sigfried Stenberg”. Mikrofilm.

49. Dirk Hoerder, "The Press of Labor Migrants From the Nordic Countries: Introduction", (ed.) Dick Hoerder, *The Immigrant Labor Press in North America, 1840s-1970s: An Annotated Bibliography*, New York: Greenwood Press, 1987, s. 78.
50. "Stenberg, Sigfrid 1892-1942", SAC, <https://www.sac.se/Om-SAC/Historik/Biografier/Stenberg,-Sigfrid-1892-1942> (Hämtad 2016-09-12).
51. Signe Aurell, "En saga om en saga", *Allarm*, 15 april 1918, s. 3.
52. Signe Aurell, "Bara en historia", *Nya Världen*, 8 mars 1919, s. 2.
53. Michael Brook, "Swedes: Annotated Bibliography", (ed.) Dick Hoerder, *The Immigrant Labor Press in North America, 1840s-1970s: An Annotated Bibliography*, New York: Greenwood Press, 1987, s. 162.
54. Clark D. Halker, *For Democracy, Workers, and God: Labor Song-Poems and Labor Protest, 1865-95*, Urbana: University of Illinois Press, 1991, s. 138-139.
55. Clark D. Halker, *For Democracy, the Working Class, and God: Labor Song-Poems and Working-Class Consciousness, 1865-1895*, avhandling, 1984, University of Minnesota, Minneapolis, s. 224.
56. Archie Green, *Calf's Head and Union Tales: Labor Yarns at Work and Play*, Urbana: University of Illinois Press, 1996, s. 64-65.
57. Archie Green, *Torching the Fink Books and Other Essays on Vernacular Culture*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2001, s. 49.
58. William Akers, "Tightline Johnson Goes to Heaven", (ed.) Joyce L. Kornbluh, *Rebel Voices: An IWW Anthology*, Chicago: Charles H. Kerr Publishing Company 1988, s. 87-93. William Akers var Ralph Winsteads författarnamn. Winstead skrev noveller och jobbade som redaktör för tidningen *Industrial Worker*.
59. William Akers, "Tightline Johnson Goes to Heaven", (ed.) Joyce L. Kornbluh, *Rebel Voices: An IWW Anthology*, Chicago: Charles H. Kerr Publishing Company 1988, s. 93.
60. Tim Frandy, "Lust, Labor, and Lawlessness: The Bad Finn in Finnish American Folksong," *Journal of Finnish Studies*, 14.1, 2010, s. 29-45.
61. Signe Aurell, "En saga om en saga", *Allarm*, 15 april 1918, s. 3.
62. Signe Aurell, "En saga om en saga", *Allarm*, 15 april 1918, s. 3.
63. Signe Aurell, "En saga om en saga", *Allarm*, 15 april 1918, s. 3.
64. Archie Green, *Torching the Fink Books and Other Essays on Vernacular Culture*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2001, s. 47.
65. Signe Aurell, "Bara en historia", *Nya Världen*, 8 mars 1919, s. 2.
66. Signe Aurell, "Bara en historia", *Nya Världen*, 8 mars 1919, s. 2.
67. Clark D. Halker, *For Democracy, Workers, and God: Labor Song-Poems and Labor Protest, 1865-95*, Urbana: University of Illinois Press, 1991, s. 135.
68. "Signe Aurell", *Bokstugan*, 8, 1920, s. 17.
69. "Signe Aurell", Roll 214, Frame 0407. Minnesota Commission of Public Safety. Alien Registration Correspondence and Other Records. Minnesota Historical Society.
70. Michael Brook, "Swedes: Introduction," (ed.) Dick Hoerder, *The Immigrant Labor Press in North America, 1840s-1970s: An Annotated Bibliography*, New York: Greenwood Press, 1987, s. 141.
71. Signe Aurell, "Ett bidrag från Signe Aurell...", *Bokstugan*, 9, 1920, s. 27.
72. Aurells dikter finns med i minst två upplag av *Sånger av Joe Hill (Josef Hillström)* som publicerades i Stockholm 1924; *Sånger of Joe Hill och till hans minne* som publicerades i Stockholm 1926; och *I.W.W.'s sångbok* som publicerades 1928 i Borlänge och 1929 i Stockholm. Alla fem publicerades av Stockholms Branch av Marintransportarbetarnas Industriella Union (MTAIU) no 510 av IWW. Signe Aurell, "Joe Hill-minnet", *Ny Dag*, 27 december 1955, s. 7.
73. "Bengta Olaidotter Lind: Skaldinnan 'Blinda Bengta'," *Glimåkra Sockenblad* <http://medlem.spray.se/kleberman/Lars/Blinda.htm> (22 april 2011). Signe Aurell, *Signes visor*, u.å. Signe Aurell, utan titel, *Svenska Dagbladet*, 5 juni 1965.
74. Häradsarkivaren i Broby fögderi, *Mantalslängder*, Landsarkivet i Lund, SE/LLA/10903/F I/47, (1938-1941), bild 1760.
75. Introduktion till "Glimmare, En liten pys," *Göinge-Bladet*, 1, 1982, s. 10.
76. "Aurell," *Sveriges Dödbok 1901-2013*, version 6, 2014, 31 mars, 2015.

Lotten och Edla Ulrichs dagböcker om familjens liv på Stockholms slott, Djurgården och i landsorten

Av Margareta Östman

Är min make och jag samlade material till *Au Champ d'Apollon*,¹ en bok om svenskar som skrivit på franska, gick vi igenom Otto Waldes "Register över enskilda arkiv" och stötte då på en uppgift från 1929 om att det skulle finnas dagböcker av Charlotta/Lotten (1806–1887) och Edla (1816–1897) Ulrich i familjens privata arkiv. Några år senare lyckades vi få kontakt med dagens familj Ulrich, som var vänlig nog att ställa dagböckerna till vårt förfogande. Utdrag ur dessa är nu publicerade dels i en volym på svenska, *Systrarna Ulrichs dagböcker från Stockholms slott, Djurgården och landsorten 1830–1855* (illustrerad, Stockholm 2015), dels i *Journaux personnels polyglottes des sœurs Ulrich tenus au Palais royal de Stockholm, à Djurgården et dans la province, de 1830 à 1855*, *Romanica Stockholmiensia*, 34 (Stockholm 2016), en utgåva som återger originaltexten.

Det handlar om totalt 19 volymer, varav 18 av Lotten, och dessa täcker åren 1830–1847. Av Edlas "Journal" är endast en volym bevarad, och den omfattar andra halvåret 1838 och, efter ett långt uppehåll på grund av en ögonsjukdom, åren 1848–1855.

Mamsellerna Ulrichs dagböcker är huvudsakligen på svenska och franska, men där förekommer även några korta avsnitt på tyska och engelska. Innehållet berör allt mellan himmel och jord, en variation som gör läsningen fascinerande. De två "journalerna" är med andra ord typiska för denna genre, så som Christina Sjöblad karakteriserar den i sina arbeten om kvinnors dagböcker från 1700- och 1800-talen.² Någon utförligare presentation av dagböckernas innehåll finns det naturligtvis inte utrymme för i denna artikel, som ändå förhoppningsvis ger en viss uppfattning om systrarna och det liv de själva, deras bröder och föräldrar levde.

Johan Fredrik Julin (systrarna Ulrichs lärare i teckning): Stockholms slott. Reprod. i Teckningar efter naturen af J. F. J -, i tampon-manér af Dreijer. Första årgången, innehållande vuer af Stockholm och dess nejder, Stockholm 1835, Pl. 4. Reprod. Ann-Sofie Persson, Kungl. biblioteket.

Först dock en kort presentation av familjen Ulrich. De biografiska uppgifterna nedan, inklusive citaten, är, förutom ur dagböckerna, hämtade ur Carl Johan Ulrichs "Släkt-historia. Genealogiska och biografiska anteckningar, påbörjade år 1886", en handskrift i familjen Ulrichs privata arkiv.³ I hänvisningarna inom parentes i den löpande texten avser L Lottens dagbok och E Edlas. I övrigt ges hänvisningar i slutnoter.

Systrarnas farfar, Fredrik Didrik Daniel Ulrich (1752–1812), var teologie

doktor och kom 1787 från Mecklenburg till Norrköping, dit han kallats som rektor vid Tyska skolan. För att dryga ut den knappa lönen drev han ett framgångsrikt handelsinstitut, som lockade elever ända från Marseille på grund av att han var skicklig i "räkenkonsten" och bokhålleriet samt en erkänt god pedagog. Vid slutet av 1799 ägnade han sig dock uteslutande åt den bokhandelsverksamhet han redan haft som bisyssla i tio år. Under Gustav IV Adolf blev det svårare att handla med utländska böcker, och stigande valutakurser

med mera medförde svåra förluster: "[...] ifrån att ha varit den största som Sverige kanhända någonsin egt, inskränkte den sig [Ulrichs bokhandel] slutligen nästan blott till försäljning af det gamla lagret [...]" Han flyttade sin bokhandel till Stockholm 1801, men familjen bodde kvar i Norrköping till 1809. Stockholmsbostaden låg på Storkyrkobrinken 12 och bokhandeln i nr 76 och 77 i kvarteret Minotaurus. Han var gift två gånger, först med Charlotta Iden (1757–1790), som dog i barnsäng, och därefter med Anna Sandell (1767–1814).⁴ Han dog av gikt 1812.⁵

Hans son, d.v.s. systrarnas far Johan Ulrich (1781–1849), var född i Mecklenburg-Schwerin. Han undervisades i Norrköping, även privat av fadern samt vid dennes handelsinstitut. Han fick fortsatt högre utbildning i Stockholm, där han bland annat undervisades i musik av Georg Johann Abraham Berwald, som med tiden blev direktor vid kejsarliga operan i Petersburg. Åren 1796–1802 företog han bildningsresor utomlands särskilt för språkens skull, och talade snart alla europeiska språk, hade ansevärda kunskaper i latin, grekiska och hebreiska samt vissa kunskaper i syriska och kaldeiska. "Det har sagts att han talade och behärskade tio utländska språk utom de skandinaviska."⁶ Åter i Sverige 1803 hade han tillfälliga anställningar i Norrköping samt meddelade undervisning i språk, musik och humaniora. Han bosatte sig sedan i Göteborg där han öppnade en bokhandel, som han 1807 flyttade till Norrköping.⁷ Han publicerade även några översättningar.⁸

Vid sitt intåg i Stockholm 1810 passerade kronprins Karl Johan rektor Ulrichs hus vid Storkyrkobrinken, vilket tilldrog sig prinsens uppmärksamhet genom att vara mycket upplyst. Rektor "Ulrich hade satt upp en transparang i sina fönster en trappa upp med en lysande hälsning på franska: 'nos coeurs sont à toi' ". Han blev därefter uppkallad till kronprinsen, som sade sig villig att ge sonen Johan Ulrich audiens för att eventuellt anlita honom som sekreterare och tolk. Denne anställdes som handsekreterare åt kronprinsen med krigsråds titel från och med november 1810 på grund av sina stora kunskaper och sina utomordentliga språkkunskaper, och tack vare sitt goda affärssinne fick han från och med 1818 hand om skötseln av kungens "vidlyftiga affärer" samt blev chef för Hans Maj:t konungens byrå.

Johan Ulrich följde kronprinsen på resor i Sverige och Norge, samt i kriget mot Napoleon 1813 och i det mot Norge 1814. År 1815 fick han med kronprinsens medgivande några bitjänster som regius translator samt kamrer och sekreterare vid Kungl. arméns generaladjutantsexpedition, vilket innebar bättre ekonomi, så familjen kunde flytta till Stockholm.

Johan Ulrich erbjöds vid Karl XIV Johans kröning adelskap, vilket han avböjde, men för att handsekreteraren inte skulle vara de nyadlade underlägsen, erhöll han statssekreterares namn, heder och värdighet.

Han blev handsekreterare även åt Oscar I, också sedan han flyttat till Norrköping, ett arbete som sköttes brevlades.⁹

Sedan 1805 var han gift med Sigrid Eleonora Rehnström (1784–1851), dotter till rådmannen och kämnerspreses i Norrköping R. Rehnström.¹⁰ Paret Ulrich fick sju barn som nådde vuxen ålder: Lotten/Charlotta Eleonora (1806–1887), Fredrik Carl, vanligen kallad Carl, men inom familjen Fritz (1808–1868), Janne/Johan Olivier (1813–1853), Edla (1816–1897), Bror Ludvig (1818–1887), Arvid Erik (1820–1893) och Axel Sigfrid (1826–1889). Jag återkommer till dem nedan.

Familjen bodde i en tjänstebostad på Stockholms slott, men sommarhalvåret tillbringade mamman och de hemmavarande barnen på Gröndal på Djurgården, som inte bara var familjens sommarnöje, utan också deras lantgård som försåg dem med kött, grönsaker, frukt och bär.

Till hjälp i hushållet fanns en betjänt, en kokerska samt ett antal pigor, och Gröndal sköttes fortlöpande av en trädgårdsmästare och ett gift par som tog hand om djuren. Bistånd i planeringen av de lantliga sysslorna fick fru Ulrich av löjtnant Kraepelien, som var kungens intendent på Rosendal (L, 13 sep. 1839).

Johan och Sigrid Ulrichs sju barn fick alla en utbildning anpassad efter vars och ens fallenhet – och förstås kön. Lotten och Edla hade givetvis inte samma studiemöjligheter som sina bröder, men de verkar ha fått gå i skolan, för åtminstone Lotten talar vid ett tillfälle om en gammal skol-

kamrat (L, 24 nov. 1837) och förmodligen fick Edla en likvärdig skolgång. Senare kostade föräldrarna på dem lektioner för framstående lärare, vilket många gånger utgjorde stimulerande avbrott i vardagen: bland annat regelbundna gymnastiklektioner, och någon gång under 1820-talet fick Lotten lektioner i fäktning av krigsrådet Röslein (L, 16 mars 1831). Språk studerade de en tid för kronprinssonernas lärare herr Aubert och lektioner i teckning fick de av konstnären Johan Fredrik Julin (L, 14 feb., 8 mars och 25 apr. 1837).

Endast lektioner som samtidigt innebar trevligt umgänge roade Lotten, medan Edla var påtagligt mer ambitiös. Typiskt var ett tillfälle då systrarna skulle gå till en lektion i engelska. På vägen dit gick de till familjen af Pontin, men väl där föredrog Lotten att stanna och samtala med flickorna, så Edla fick bege sig till lektionen ensam (L, 26 jan. 1844).

Systrarna skilde sig också mycket åt vad gällde musik. Lotten tyckte det var tråkigt att öva sig på pianot (L, 18 mars 1833, 13 juli 1839), till skillnad från Edla, som lärde sig att spela riktigt bra (L, 26 dec. 1832, 14 apr. 1836). En tid fick båda systrarna sånglektioner, vilket Lotten snart slutade med. Edla, som var med i Harmoniska Sällskapet kör, fortsatte däremot att ta lektioner, och från hösten 1838 hade hon som sånglärare Giovanni Battista Belletti, en italiensk baryton som kom att bli en världsstjärna tillsammans med Jenny Lind. Vid hans första besök hos familjen Ulrich förundrades man över ”de mäktiga och välljudande toner som strömmade ur munnen på denna

till synes lilla och bräckliga gestalt!” skrev Edla, som aldrig hört något liknande och hon preciserade: ”Han har en överdådig bas, men sjunger ändå med samma lätthet de högsta tenorpartierna” (E, 20 okt. 1838. Min övers.).¹¹

Så sent som 1855, då hon i många år själv varit andra damers eller flickors lärare, fortsatte Edla att ta musik- och språklektioner (E, 1 juni 1855), en ambition som Lotten verkar ha funnit föraktlig:

Min syster fortsätter att ta lektioner för fru Morsing, och hon är lika förtjust i henne som hon förut var i mamsell Smith. Det är alltid likadant, för hon är en guvernantsjäl. Jag börjar definitivt tro att hon är född så. (L, 13 juli 1845. Min övers.)¹²

Dagboksskrivande ingick uppenbarligen i flickornas språkutbildning, något som Lotten gärna skulle avstått ifrån tycks det, bland annat för att hon föredrog sällskap framför den enskildhet som var en förutsättning för dagboksskrivandet (L, 26 juni 1836), men också för att hon fann det svårt :

En sak till, att skriva på ett annat språk såsom Mamma vill, och öfva oss att skriva väl, skall naturligtvis förorsaka att jag behöfver använda på min journal längre tid än annars, då jag, hvad heller som är, har svårt vid att på mitt modersmål uttrycka mig väl och välja mina ord och uttryck, så skriftligen som mundtligen. Mina tankar äro så förvirrade och osammanhängande, en naturlig följd deraf att jag så föga bemödat mig om att ordna dem, och om jag någon gång gjort

det, straxt blifvit modfälld öfver den klena ja omärkliga framgång jag rönt. (L, 3 dec. 1835)

Edla verkar ha varit mer villig att föra dagbok, men hon skrev å andra sidan inte lika ofta som sin syster, i alla fall inte i den enda bevarade volymen, och hon hade dessutom föresatt sig att bara skriva om sådant hon fann värt att minnas (E, 31 augusti 1838).

Eftersom båda föräldrarna läste och påpekade brister i anteckningarna, och eftersom både fastrar och vänninnor fick läsa dagböckerna, kan man förmoda att systrarna ålade sig en viss självzensur. Men föräldrarnas, särskilt den språkkunnige faderns granskning innebar att de övade upp sin färdighet, vilket är särskilt påtagligt i Lottens dagbok, som är mycket mer välskriven och korrekt mot slutet av 1830-talet än i decenniets början.

Ytterligare ett inslag i den informella utbildningen i hemmet var de hushållsbestyr som systrarna hade hand om och som de inte uppfattade som någon tråkig plikt, tvärtom. De bakade, förberedde bjudningar som pappan eller hela familjen skulle ha, hjälpte till med att ta hand om slaktkött, och på Gröndal lade de upp familjens vinterförråd av grönsaker och bär (L, 1 sep. 1831).

Lotten och Edla fick med andra ord den uppfostran som var lämplig för en ung dam av god familj, en skolning som skulle göra dem till antingen goda hustrur och husmödrar eller kompetenta guvernanter, sällskapsdamer eller husföreståndarinnor.

Vad Edla hade för framtidsdrömmar framgår inte av hennes dagbok. Lotten

däremot visade med all önskvärd tydlighet att hon ville gifta sig och bli en hustru och mor som maken kunde vara stolt över. Men hon kunde inte gifta sig med vem som helst. Det framgår bland annat av hennes omdöme om en fasters planerade bröllop, som hon hoppats aldrig skulle bli av:

Den tillkommande i fråga är nog en hederlig karl, men saknar förmögenhet och anseende, är redan gammal, änking och far till en stor barnaskara. (L, 6 sep. 1839. Min övers.)¹³

Ett annat föga lämpligt bröllop gällde den unga och rika änkan Gustava Gavelius, som, enligt Lotten, "sjunker djupt i varje klok människas aktning" genom att gifta om sig med sin sväger, "en ung dagdrivare" och "en verklig odugling" (L, 1 nov. 1840. Min övers.).¹⁴ Men hon var inte på långa vägar så kritisk då hon kommenterade Aurora Koskulls val av make, trots alla hans brister:

Aurore är trolovad med löjtnant Braunerhjelms, den unge man på tjuogoett år som är så ofantligt rik, så kort till växten, så stor rumlare, så inskränkt och inte så litet dum. Men huvudsaken är att han är oerhört rik, att han äger flera stora egendomar ute i landet, att han kan översälla henne med diamanter och omge henne med all jordens lyx. (L, 18 dec. 1842. Min övers.)¹⁵

Den krassa synen på äktenskap kan förklara Lottens allt överväldigande intresse för

löjtnanter under de första åren på 1830-talet – de var ju ofta både adliga och från förmögna familjer – och hon visade sitt intresse så tydligt att hon fick bannor av sin mamma som tyckte hon bar sig opassande åt, medan Edla, i mammans ögon, var förståndigare (L, 23 nov. 1830).

Systrarna förblev ogifta och kom att få nytta av de färdigheter som skolningen i hemmet givit dem, för båda var efter faderns död tvungna att försörja sig som guvernanter, då familjen saknade förmögenhet (L, odat. [12 okt.] 1830). Edla verkar ha varit ganska intresserad av pedagogiskt arbete, hon publicerade till exempel en lärobok i franska 1861 med titeln *Récréation des enfans: recueil de dialogues ou de petits essais dramatiques, pour apprendre, en jouant, à parler la langue française*, och förmodligen fick hon goda vitsord av de familjer där hon varit lärarinna åt någon ung dotter. När Bror Ulrich var guvernör på Saint-Barthélemy, tog han nämligen just hennes tjänster i anspråk som guvernant för sina döttrar åren 1871–1874,¹⁶ och senare anlätades Edla av en brorsdotter, Fritz' dotter Addy. Lottens intresse och förmåga på det pedagogiska området säger dagböckerna ingenting om.

Kanske fanns det en pedagogisk ädra i familjen. Farfadern hade ju varit rektor och framstående pedagog, pappans helsyster Fredrika (1786–1870) var liksom halvsystem Charlotta (1799–1879) lärarinna och de startade var sin skola för flickor,¹⁷ och både bröderna Janne och Axel verkade bland annat som gymnastiklärare.

För de två yngsta sönernas del började uppfostran utanför hemmet i 10-årsåldern med några år i pension hos en präst i landsorten, med gott resultat när det gällde Arvid, som vid ett besök i föräldrahemmet verkade mycket trevlig och väluppfostrad (L, 20 juni 1833). Axel däremot vållade vissa bekymmer:

Han är densamme som innan han åkte förutom att hans språk har förändrats till en närmast obegriplig dialekt, en blandning av dalmål och värmländska, och när han talar, tror man sig höra en bonde från dessa landskap. Som person är han alltjämt densamme, livlig, gladlynt, tanklös, lättjefull och lydig, envis och snäll, vild och förnuftig, allteftersom det faller honom in, men han föredrar alltjämt kroppsövningar, som att springa, rida, köra vår kärra och se soldaterna exercera, framför läsning och studier. Detta har redan orsakat mamma sorg. Hon fruktar hans brist på flit och kunskaper och oroar sig för hans framtid. (L, 10 juni 1839. Min övers.)¹⁸

Huruvida de tre äldsta bröderna också varit i pension, framgår inte av dagböckerna, och där sägs ingenting överhuvudtaget om Fritz' utbildning. Han befann sig redan på Saint-Barthélemy då de första bevarade anteckningarna skrevs. Av andra källor framgår dock att han dessförinnan avlagt kansliexamen vid Uppsala universitet. Han slutade som Sveriges näst siste guvernör för kolonin.¹⁹

Janne hade studerat vid Stockholms gymnasium och förefaller därefter ha arbetat som biträde i en bokhandel (L, 29 nov. 1830) innan han fick gå i lära i Norrköping för att sedan försörja sig som klädesfabrikant. Och han fick god hjälp av kungen som köpte tyger av honom på, för Janne, mycket förmånliga villkor (L, 6 dec. 1835). Han lade ner sin klädesfabrik 1848, utexaminerades 1849 från Kongl. Gymnastiska Centralinstitutet och försörjde sig därefter som frisk- och sjukgymnast i Norrköping.²⁰

Bror fick sin vidare utbildning på Karlberg. Där visade han sig framstående redan vid antagningsprovet då han var 13 år (L, 8 aug. 1831), och inför examen var han så flitig att han inte unnade sig någon som helst avkoppling och knappast ens besök i föräldrahemmet förrän han klarat alla sina prov (L, 20 maj 1838). Då Fritz avlidit, kallades Bror att efterträda honom och han blev därigenom Sveriges siste guvernör för Saint-Barthélemy, som 1878 återgick till Frankrike.²¹

Efter tiden i pension blev Arvid elev i Reuterska skolan och därefter vid Stockholms gymnasium. Han avlade studentexamen i Uppsala, kameralexamen vid Uppsala universitet 1841 och hovrättsexamen 1842. Han inledde sedan en juridisk och administrativ karriär och var borgmästare i Stockholm 1884–1890. Han företog 1858–1859 en utrikes resa för att studera Englands och Frankrikes domstolsväsen och administrativa förhållanden, verkade sedan för införande i Sverige av ”notariat

efter utländskt mönster” och utgav 1855 ett arbete i detta ämne. Han har också givit ut skrifter i den ”Norska frågan”.²²

Axel var inte lika motiverad kadett som Bror, och för att få litet fart på hans studier förbjöd pappan honom att komma hem förrän han klarat sina prov och flyttats upp i en högre klass, vilket tog skruv. Axel ville nämligen inte riskera att tvingas tillbringa påskledigheten på Karlberg (L, 7 april 1841). Han utexaminerades 1849²³ och befordrades till löjtnant 1855. Dessförinnan hade han varit elev vid Kongl. Gymnastiska Centralinstitutet och 1852 blivit gymnastikdirektör. Tillsammans med professor T.J. Kastelius var han föreståndare för Institutet för pedagogisk, medicinsk och militärisk gymnastik i Stockholm 1854–56. Därefter grundade han och förestod till 1878 Svenska sjukgymnastikinstitutet i Bremen, samt grundade 1878 och förestod till 1889 Svenska sjukgymnastikinstitutet i Potsdam. Han utnämndes till fil. dr i Jena, fick svensk professors titel och kallades till ledamot av Svenska läkaresällskapet 1877. Axel utgav ”i sin ungdom” ett häfte ”Tillfällighetsdikter” under signaturen ”S–d”.²⁴

Sammanfattningsvis fick således samtliga syskon en gedigen utbildning, vilket måste ha krävt en betydande ekonomisk satsning från föräldrarnas sida.

Sverige var som bekant ett utpräglat klass-samhälle under den tid dagböckerna

skrevs. I denna hierarkiska värld kan det tyckas förvånande att Johan Ulrich tackade nej till det adelskap som kungen erbjöd honom i samband med sin kröning, men skälen kan mycket väl ha varit ekonomiska. Familjens levnadsstandard förefaller visserligen ha varit god, men föräldrarna var inte välbärgade och kan ha fruktat att adelskap skulle tvinga dem till en livsstil och umgängesformer som kunde ruinera dem. Lottens första bevarade dagboksanteckning inleds nämligen på följande sätt:

[...] och jag slapp höra, vid all ting, det beständiga: kära du, det är så dyrt, pappa har omöjligt råd, man får lof att se på pengarna, se på hvad det kostar och mera dylikt som alltid förargar och bedröfvar mig, ack så mycket mycket måste jag försaka, som andra, i mitt stånd kunna njuta . . . (L, odat. [12 okt.] 1830. Början på meningen är ej bevarad.)

Värt att notera är också att pappan var i så stort behov av pengar att han 1831 sålde sitt omfattande bibliotek till kungen, som lät föra över det till Rosendal. Försäljningen inbringade 12 000 riksdaler banco, ett betydande belopp som motsvarar en köpkraft på 1 347 363 kr år 2012 mätt med konsumentprisindex.²⁵

Lotten hade säkert gärna sett att pappan tackat ja till att adlas. Hon var högst angelägen om att uppträda ståndsmässigt ute i staden, så att det syntes att hon var av bättre familj (L, 27 okt. 1830), och hon blev minst sagt förargad, då en bekant som gift sig adligt bemötte henne snorkigt.

Hon berättar bland annat följande om ett teaterbesök:

Då vi gingo ut derifrån kom den fordna Mamsell Willberg nu friherinnan Fleetwood med en officer som förmodligen var hennes man. Hon är så stolt öfver sin upphöjelse hon vänade²⁶ sig knappt att göra en knick på hufvudet för mamma, och på mig helsade hon ej ehuru vi fordom alltid helsat och till och med talts vid då vi räkats Hon förargar mig så innerligt, att jag önskar att jag kunde bli grefvinna för att visa henne att jag ej är sämre än hon. (L, 23 nov. 1830)

Lotten led uppenbarligen av att vara socialt underlägsen, för hon var samtidigt väl medveten om att hon i andra situationer

var förmer än de flesta, en attityd som åtminstone framgår av hennes omdömen om andra. Hon ville till exempel gärna känna sig omtyckt av pigorna, men inte synas i deras sällskap utanför hemmet (L, odat. [12 okt.] och 13 nov. 1830). För övrigt var det snarast med förvåning Lotten kunde konstatera att ”svensken i gemen” var ”mycket snäll och tjänstvillig” (L, 22 nov. 1831. Min övers.)²⁷ och att kaptenen på ångbåten Rosen ”äfvon som det öfriga skeppsfolket äro ganska hyggliga menniskor, och städade för deras stånd” (L, 7 aug. 1832).

Staden rymde förstas inte bara hyggligt och städat folk, utan även brottslingar och andra skumma figurer levde där, till och med i bekantskapskretsen (L, 13 juli 1839). Lottens dagbok nämner också ett par in-

Utsikt över Stockholm från Djurgården på en bild från 1842. Ur "Promenades dans Stockholm" av Auguste Th. Paban

brottsstöder, oftast av mat och dryck, såväl på Kungliga slottet som på Djurgården och i Norrköping, och även om en del av stöldgodset kom tillrätta, kunde efterspelet vara nog så obehagligt:

En tjärkullare²⁸, som såg vild ut och vars sätt att uttrycka sig var skrämmande som en verklig rövares eller en fullfjädrad bandits, kom fram till oss på förmiddagen när vi satt under almarna och läste tidningarna från föregående dag, och presenterade sig som den som ensam gripit de tre tjuvarna. Han berättade att han denna sommar tagit fast fler än trettio tjuvar och att polisen ger honom dusörer (som han uttryckte det) för att i hemlighet göra dem tjänster. Men så mishandlas han också ofta av stöldligan för att han skadat den, och han har fått stryk mer än en gång. Syftet med hans besök på Gröndal var att försäkra sig om en penninggåva, vilken mamma snabbt gav honom, lättad att slippa se honom för det priset. (L, 21 aug. 1837. Min övers.)²⁹

Kartan över det Stockholm systrarna rörde sig i såg förvisso annorlunda ut än dagens. Ladugårdslandet, som ofta nämns, heter idag Östermalm, Ladugårdslandstull har förvandlats till Karlaplan och Ladugårdslandets kyrka heter numera Hedvig Eleonora. Från Ladugårdslandet kom man till Blasieholmen via Nybron, en fortsättning på Nybrogatan som inte längre existerar.

Södermalm och Kungsholmen be-traktades som förorter, och Rörstrand låg så avlägset att inte ens en uppretad mobb orkade gå dit för att med stenkastning visa sitt missnöje över Magnus Jacob Crusenstolpes arrestering och dom i ett uppmärksammat tryckfrihetsmål (L, 21 juni 1838).

Djurgården var en lantlig idyll, där såväl familjen Ulrich som flera i deras bekantskapskrets bodde under sommarhalvåret, medan andra stockholmare, precis som idag, vallfärdade dit för vackra promenader, mat i det gröna eller det nöjesliv ön hade att erbjuda, då i form av ballonguppstigning, vattenskidlöparens konst på Djurgårdsbrunnkanalen eller bal på Vauxhall (L, 31 juli och 20 aug. 1837, 1 juli 1841).

Det fanns allmänna kommunikationer mellan staden och Djurgården för den som inte ville promenera hela sträckan, något som systrarna Ulrich dock ofta gjorde. Annars stod hästdragen omnibus med plats för sex passagerare till buds (L, 22 maj 1839), liksom båtar rodde av dalkullor enligt fastställd tidtabell, när inte motvind försenade dem eller storm helt omöjliggjorde turen (L, 11 juli 1836, 2 sep. 1839). Man kunde förstås också ro själv, vilket systrarna gjorde ibland från Skeppsholmen till Galärvarvet. På den sträckan anlades för övrigt vintertid vad Lotten kallar en bro på isen (L, 25 mars 1833), och hon nämner en likartad vinterväg mellan Rosendal och egendomen Wiksberg, den plats där idag Sjöhistoriska museet ligger (L, 15 feb. 1832).

"Nedstigandet ur en omnibus" A.G. Hellsten
Ur boken *Hufvudstadens nöjen* 1841.

Djurgårdsbrunnskanalen blev 1833 farbar ända fram till Gröndal, men ville man fortsätta ut i Saltsjön, måste man erlägga tull, en avgift familjen Ulrich var befriad ifrån, under förutsättning att den ordinarie tullvaktmästaren fanns på plats (L, 1 september 1842).

Det avlägsna Kungsholmen hade framför allt en anläggning av stort intresse, nämligen Garnisonssjukhuset, som togs i bruk 1834 och då var norra Europas tekniskt mest avancerade sjukhus. Det hade systrarna Ulrichs far glädje av, då han fick bo där flera somrar och få behandling mot sin svåra gikt med ångbad (L, 11 maj 1836). Garnisonssjukhuset ansågs så förnämligt, att ett besök där var ett av de första inslagen i programmet då den ryske tsaren Nikolaj I och hans tronföljare, den blivande tsaren Alexander II, gästade den svenska kungafamiljen. Senare under vistelsen skulle den ryske tronföljaren i kronprins Oscars sällskap göra utflyk-

ter till Tullgarn, Gripsholm, Rosersberg, Uppsala, Skokloster, Dannemora med mera (L, 11 juni 1838), uppskattade turistmål än idag.

Om man undantar båtturer på Mälaren och Saltsjön var resor utanför Stockholm något sällsynt för systrarna Ulrich. Det handlade då vanligen om besök hos någon släkting, men vid ett tillfälle gjorde man via Norrköping också en tur till Motala och Finspång (L, 9 juli 1832). Som guvernant blev Edla dock mer berest. Hon fick bland annat följa med familjen De la Gardie från Maltesholm till Båstad och Köpenhamn ett år, och till Ronneby ett annat (E, juli 1852, maj och juni 1854).

Om Lotten för egen del inte fick resa något nämnvärt, kompenserade hon det genom att höra beskrivningar från främmande länder: herr Röök kunde berätta om sina besök i Frankrike, Tyskland, England, Spanien och Italien och om den tid han bott i Madrid och London, fru Ahlberg utfrågades efter att ha vistats en sommar i Sankt Petersburg, och Lotten samtalade gärna med unge baron Ivar Koskull om hans tre år långa resor och med Jeppe Adelborg, när han var tillbaka efter två och ett halvt års vistelse utomlands och på främmande hav (L, 30 mars 1839, 21 nov. och 6 dec. 1840, 12 maj 1845).

Brev var ett annat sätt att bekanta sig med världen. Fritz' och Brors brev lästes därför med stort intresse och de refererades

utförligt. I egenskap av sjöofficer kom Bror så långt bort som till Saint-Barthélemy där han fick tillfälle att besöka sin storebror. Han fick även se Gibraltar, göra en utflykt in i Spanien och tillbringa en tid i Italien. Där såg han det lutande tornet i Pisa, var på Teatro San Carlo i Neapel, besökte städerna Herculaneum och Pompeji, grottan i Pausylipon och besteg Vesuvius ända upp till kratern, där han kokade ägg i lavan, som ännu var varm efter ett utbrott två månader tidigare. (L, bl.a. 12 maj och 12 juli 1831, 29 aug. och 28 okt. 1833, 7 okt. 1837, 6 juni 1839).

Att själv skriva brev var mindre lustfyllt för Lotten:

Min syster skriver till Fritz och jag påbörjade nyss ett brev till honom. Jag sätter ihop mina brev så illa att jag alltid blir mycket orolig när det gäller att skriva till någon, ända tills jag fullgjort denna plikt. Gud må veta att det inte beror på likgiltighet för mina bröder, utan det är vetskapen om min oförmåga som avhåller mig från nöjet att skriva till dem. (L, 23 jan. 1833. Min övers.)³⁰

Ännu besvärligare blev det då hon fått brev från en väninna som för ovanlighetens skull var skrivet på engelska, för hon ville besvara det på samma språk. Men hon var rädd att resultatet inte skulle bli så lyckat, eftersom hon inte behärskade det tillräckligt väl (L, 22 juli 1840). De få avsnitten på engelska i dagboken vittnar om att det inte var fråga om någon falsk blygsamhet från Lottens sida – hennes engelska var verkligen bedrövlig.

Edla hade, enligt systemen, lättare för brevskrivning och för främmande språk. I juli 1838 fick familjen ett brev från henne, då hon befann sig i Medevi. Brevet var mycket långt, mycket detaljerat och mycket underhållande, något som var typiskt för Edlas brev som alltid var intressanta och välskrivna, enligt Lotten (12 juli 1838). Edla ansågs till och med så skicklig att hon regelbundet fick vara väninnan Minna af Edholm behjälplig (L, 7 juni 1838).

Det kulturella utbudet i huvudstaden var rikt och varierat, till glädje för familjen Ulrich, som i hög grad tog del av det – många gånger tack vare att kungen frikostigt delade ut biljetter (L, 2 april 1831). Familjen var också betalande medlemmar och Edla aktivt medverkande i Harmoniska sällskapet, som framförde bland annat mässor och oratorier (L, 20 november 1831, 23 februari 1838). Lotten och Edla var således på en stor del av de konserter och föreställningar som gavs under 1830- och 40-talen och som redovisas i musik- och teaterhistoriska arbeten. De hade bland annat förmånen att höra Nordens då internationellt mest kända sopran Johanna von Schoultz, de blivande världsstjärnorna Jenny Lind och Giovanni Battista Belletti, samt se baletter med den berömda Marie Taglioni samt dennas bror och svägerska. De hörde även Bernhard Crusell spela klarinett, och gick regelbundet på Berwalds soaréer – inte Franz

Berwalds, utan hans då mer kände kusin, hovkapellmästaren Johan Berwalds (L, 14 mars 1833, 14 feb. 1837, 16 mars och 16 maj 1839, 23 sep. 1841, 15 okt. 1842).

Taylor och skulpturer kunde de studera, inte bara i det Kungliga museet på Slottet (L, 17 sep. 1831) och på Konstföreningens utställningar (L, 24 maj 1833), utan även i målaren Fredrik Westins och skulptören Johan Byströms ateljéer (L, 19 maj 1836, 14 sep. 1837). Till Slottet kom dessutom konstnärer för att visa upp sina alster, antingen i hopp om att få sälja till kungen, eller på privat besök hos familjen Ulrich (L, 13 maj 1831, 13 aug. 1833, 29 mars 1837).

Lotten sade sig oftast vara full av beundran för de konstverk hon sett, men det finns skäl att betvivla hennes uppriktighet, för när hon i sällskap med sin mamma och några syskon varit och tittat på Johan Byströms konstsamling, skrev hon:

jag begriper mig inte på skulpturer, inte heller målningar, och jag hade så tråkigt att jag kunde dö. (L, 22 dec. 1840. Min övers.)³¹

En annan konstform bjöds det på vid Svenska akademiens öppna sammanträden, där systrarna fick höra bland annat nyskrivna och prisbelönta dikter, till exempel vid akademiens femtioårsjubileum (L, 14 april 1836). Vetenskapsakademiens sammankomster, däremot, fann Lotten mest sövande. Den enda behållningen var att hon fick se en livs levande Fredrika Bremer, som hon slukade med blicken trots att hennes yttre inte alls var fängslande (*quoique son extérieur n'a rien*

de captivant") (L, 2 april 1838). Då var Vetenskapsakademiens utställning betydligt intressantare (L, 14 jan. 1832). Edla tyckte de samlingarna överträffade det hon sett på Naturhistoriska museet i Lund, dit hon kom tillsammans med familjen De la Gardie på hemväg från Köpenhamn (E, 29 maj 1854).

Överhuvudtaget vittnar Edlas dagbok vid flera tillfällen om ett uttalat intresse för naturvetenskap och teknik som magnetismen och dess verkningar (E, 17 aug. 1848), telegrafan som hörde till Nynäs (E, 3 sep. 1848) och Bersbo gruva i Östergötland (E, 25 juni 1849). Tillsammans med andra familjemedlemmar besökte hon manufakturen i Norrköping samt verkstäder och gjuterier i Motala, med mera. (L, 19 juni och 9 juli 1832).

För det mesta följde familjens vardagar en fast rutin, vilken Lotten beskriver på följande sätt:

Nu sitter jag återigen här sen jag ätit mig väl mätt och skriver i min journal medan Mamma sover, sen går jag väl ner och syr eller läser högt, och så slutas väl denna dag, ungefär som alla de andra, evigt enahanda. (L, 14 okt. 1830)

Den ena dagen är den andra lik. Vi är ensamma hemma, vi promenerar med vår kära mamma i slottsträdgården klockan tolv, jag läser romaner från morgon till kväll – jag har tråkigt kort och gott. (L, 6 maj 1839. Min övers.)³²

De läste emellertid inte enbart romaner, men däremot nästan uteslutande modern litteratur. När Lotten för en gångs skull ägnat tid åt tragedier från 1600-talet av Jean Racine var hon inte nådig i sitt omdöme, och hon tyckte att de gamla klassikerna i allmänhet var torra, föga beundransvärda och till och med löjligen (L, 1 november 1837).

Favoriter var samtida eller nästan samtida författare såsom Esaias Tegnér, Anna Maria Lenngren, Herman Säterberg, Goethe, och Sir Walter Scott, som syst-rarna läste åtskilliga verk av. Allra mest föredrog de emellertid Fredrika Bremer, vars verk de rekommenderade sina bekanta, som dock inte alltid delade systrarnas smak (L, 18 feb. och 9 mars 1837; E, 21 aug. 1848).

Edla intresserade sig också för predikningar och annan uppbygglig litteratur. När hon vistades på Nynäs till exempel, läste hon varje dag betraktelsen för dagen vid något tillfälle då hon var ensam (E, t.ex. 22 aug. 1848).

I likhet med sina samtida var för övrigt familjemedlemmarna flitiga kyrkobesökare och systrarna noterade ofta sina omdömen om predikningarna:

Igår hade jag roligt hela dagen, om än på olika sätt. Jag var i Storkyrkan och hörde en predikan av biskop Wallin. O! det var den vackraste jag har hört i hela mitt liv! (L, 14 feb. 1831. Min övers.)³³

Jag har nyss varit i kyrkan och hört en utmärkt vacker predikan af Magister Wetterberg. Den rörde ämnen som lågo mig så

nära; förnöjsamhet med vår lott, glädje och tacksamhet öfver de oväntade fröjder som Försynen oss beskär, våra sinnens rätta bruk, m.fl. dylika innehållsrika punkter vidrörde den skicklige predikanten på ett sätt som rörde mig ända till tårar. (E, 10 sep. 1848)

Många tillfällen bekräftar vad vi redan visste, nämligen att församlingarna var talrikt representerade vid gudstjänsterna, inte minst när Johan Olof Wallin predikade. Kyrkan var ibland så fullsatt att familjen Ulrich inte kunde ta sig fram till sin egen lästa bänk i Storkyrkan (L, 29 november 1830) utan fick stå i ett hörn (L, 17 maj 1837), och det hände att det var sådan trängsel i Slottskyrkan att man måste gå därifrån för att inte bli ihjälklämd (L, 24 mars 1839).

Lottens och Edlas närmaste vänner var Minna af Edholm, dotter till kungens livläkare, och Malin af Pontin, dotter till änkedrottning Hedvig Elisabeth Charlottas livläkare, samt döttrarna till blivande biskop Kullberg.

Familjen Ulrich umgicks flitigast med Edholms, som i det närmaste räknades till familjen, för vid så kallade familjemiddagar var det just släkten och Edholms som var bjudna (L, 26 dec. 1831). Man träffade även regelbundet kronprins Oscars livläkare Thelning och majoren och kammarherren Weidemann, som för övrigt ofta höll Johan Ulrich sällskap om kvällarna.

Kadetter från Karlberg och andra bekanta till Bror Ulrich var också alltid välkomna (L, 7 mars 1833). Bror fick bland annat besök av en viss löjtnant Wallenberg (L, 2 september 1840), som femton år senare skulle grunda Stockholms Enskilda bank. Andra för eftervärlden kända personer som systrarna mötte var Jenny Lind, som kom för att hämta sin kvartalslön som hovsångerska (L, 7 april 1841), och hon fanns också bland åhörarna vid en supé med högläsning hos herr af Pontin. Där infann sig även den vittra Marianne Ehrenström liksom Maria Röhl, känd för en mängd tecknade porträtt, av vilka många idag finns på Kungliga biblioteket och även är fritt tillgängliga på nätet via bibliotekets katalog (L, 25 november 1843). På bjudningar hos gemensamma bekanta träffade systrarna redaktören för *Aftonbladet*, Lars Johan Hierta, som Lotten fann obehaglig (L, 8 januari 1840), medan dennes hustru föreföll henne beundransvärd (L, 17 april 1838). Men i dagböckerna nämns givetvis många fler. Den intresserade hänvisas till persongalleri och index i *Systrarna Ulrichs dagböcker* [...], där åtskilliga personer också finns avbildade.

De unga damerna och herrarna i umgängeskretsen fördrev många gånger tiden med att öva in och framföra pjäser, något som uppmuntrades av den äldre generationen, och dylika amatörföreställningar förefaller ha uppskattats av en lättroad publik (E, 31 aug. 1838, 17 sep. 1848). Också på Karlberg gavs amatörföreställningar med officerare och kadetter i de olika rollerna. Kanske ingick det i musik- och språkut-

bildningen, för en del pjäser framfördes på franska. I december 1841 kunde Lotten notera att det franska uttalet varit mycket bra, till och med perfekt, och körsången mycket vacker (L, 13 dec. 1841). Fyra år tidigare hade dock delar av föreställningen varit mindre lyckade (L, 20 dec. 1837).

Det var företrädesvis franska pjäser, i original eller översättning, som framfördes på Karlberg eller på privata tillställningar, och det var, liksom när det gällde systrarnas litteraturval, en påfallande modern repertoar, där Molière utgjorde undantaget.

På bjudningar, och även båtutflykter, förekom vanligen att någon eller några i sällskapet underhöll de övriga med sång och spel, och liksom då det gällde val av böcker och pjäser, rörde det sig nästan uteslutande om stycken av levande kompositörer: sänger tonsatta av Bernhard Crusell, Erik Gustaf Geijer, Jacob Axel Josephson, Adolf Fredrik Lindblad och Franz Schubert, arior av Adolphe Adam, François Auber, Gaetano Donizetti och Gioacchino Rossini, samt pianostycken av olika upphovsmän. Bland de tonsättare som inte längre var i livet, förekom ofta stycken av Mozart och Beethoven, och så sjöng man naturligtvis Bellman.

Dans var ett nästintill obligatoriskt inslag så snart sällskapet bestod av några yngre. Alltid fanns det minst en person som kunde traktera pianot, och vid högtidligare tillfällen hyrde man in en eller flera musiker. Edla var dock inte särskilt förtjust i att dansa (E, 31 aug. 1848), i motsats till Lotten som tyckte mycket om det, fram till januari 1838, då hon beslutat att

hon dansat färdigt, åtminstone med ka-
detter och löjtnanter på Karlberg (L, 25
jan. 1838). Hon bedömde förmodligen
att hon blivit för gammal för de balerna.
Annars preciserade hon gärna hur många
danser och av vilket slag som det spelades
upp till (L, 20 mars 1831, 30 december 1832,
1 och 8 mars 1837).

En intressant aspekt av såväl umgängesliv
som vardagar var den mat och dryck det
bjöds på, men där är uppgifterna i dag-
böckerna ganska vaga. Det Lotten fann
nämnvärt var huvudsakligen om bjud-
ningarna var storslagna och eleganta (L,
20 juni 1833), vilka sötsaker som sattes
fram vid visiter eller vilken förtäring man
hade med sig på utflykter (L, 24 april 1832,
7 jan. och 20 juni 1833, 9 sep. 1837). Mest
spännande var ändå de sällsynta delikates-

Hvad våra kavaljerer äro artige!

*"Hvad våra kavaljerer äro artige!" A.G.
Hellsten Ur boken Hufvudstadens nöjen 1841.*

ser som Fritz skickat familjen från Saint-
Barthélemy: syltad ingefära, kokosnötter
med skaft och vad Lotten kallade "kassa-
vanötter" vid ett tillfälle, och vid ett annat
inlagd apelsinblomma och palmkål i pep-
parvinäger (L, 10 okt. 1833, 14 jan. 1839).

När systrarna var på Gröndal fick mat
och dryck en aning mer utrymme i Lottens
dagbok än annars, kanske för att det inte
fanns så mycket annat att skriva om, och vi
får veta vad systrarna åt till frukost, mid-
dag och supé (L, 13 och 15 juni 1831, 7 jan.,
28 sep. och 24 dec. 1838).

Lotten noterade vid många tillfällen att
hon druckit mjölk, te eller – för att gå upp
i vikt – öl, och åtminstone vid festligare
tillfällen serverades vin. Pappan bjöd till
exempel familjen på en storslagen middag
där han inte sparade på champagnen (L,
14 okt. 1836). Då som nu förekom att några
blev mer eller mindre överförfriskade, det
var påtagligt till exempel vid bjudningar
hos herr Dubost (L, 20 mars och 18 april
1831), men också på supé hos familjen
Ulrich tycks dryck kunna ha varit generöst
tilltagen. Det var enligt Lottens uppfatt-
ning orsaken till att skulptören, professor
Byström, en kväll började dansa med fru
Ulrich: "Oss emellan, dagbok, tror jag han
hade druckit väl mycket. Han är mycket
förtjust i vin." (L, 13 nov. 1838. Min övers.)³⁴

Lotten klagade med jämna mellanrum
över att ingenting hände, och hon välkom-
nade varje liten omväxling:

Få se om någon kommer hit i afton, jag längtar så innerligt derefter, lika mycket hvem, endast någon komm. (L, 30 oktober 1831)

Ett sätt att få litet variation var att bege sig till Folckers bod, en mötesplats för damer, där Lotten alltid kunde vara säker på att möta bekanta, och vid ett tillfälle hade hon mer tur än vanligt: hon fångslades av en ung dam, vars behagliga och tilldragande utseende gjorde henne helt hänförd. Det var mamsell Högqvist, som var ännu vackrare än på teatern. Synd bara, tyckte Lotten, att hennes karaktär, ”att döma av det liv hon för, inte motsvarar hennes ansikte” (L, 1 mars 1838. Min övers.)³⁵. Lotten syftade på att skådespelerskan var kronprins Oscars älskarinna.

Men viss kostnadsfri förströelse måste systrarna avstå ifrån:

Idag är det stor marknad och en massa människor här i Norrköping. Fru Svedelius föreslog nyss att vi skulle följa med henne och titta på marknaden. För egen del ville jag ingenting hellre, men mamma ansåg att det inte passade sig att gå omkring i staden, när det var så många resande där, och vi fick lov att stanna hemma. (L, 11 juli 1832. Min övers.)³⁶

Trots att det var tämligen vanligt att mamman på så sätt nekade döttrarna en del nöjen, var det bara vid ett tillfälle som Lotten visade sig riktigt upprörd och besviken över mammans beslut:

Nu har jag inte skrivit något på åtta dagar, men det är för att jag inte velat, eftersom jag

har något så tråkigt att berätta. Nåväl, vi var inte på någon *déjeuner dansant* på fregatten. Men det berodde dock inte på vädret. Det var helt enkelt mamma som inte ville det. Hon talade om det för oss först på måndagsmorgonen, samma dag som balen skulle äga rum. Vi har sannerligen behandlats som Askungar [...] (L, 16 aug. 1840. Min övers.)³⁷

Lotten var vid det här tillfället 34 år gammal och Edla 24. Bror som kavaljer och förkläde räckte uppenbarligen inte.

Ingenting förmådde ro systrarna så mycket som att i lugn och ro kunna studera de kungliga, det må ha varit på teatern, konserter, i Svenska akademien eller i kyrkan. Särskilt intresserade var de av kronprins Oscars barn, och det verkar som om intresset var ömsesidigt. Troligen behövde också de kungliga barnen omväxling och förströelse, för vid mer än ett tillfälle sökte de upp systrarna Ulrich på Gröndal (L, 31 maj och 20 augusti 1836), vilket givetvis gjorde dessa överlyckliga, men också på Slottet pockade prinsarna på Lottens och Edlas uppmärksamhet. En eftermiddag satt systrarna i Logården, alldeles framför småprinsarnas fönster:

Vi hade redan lagt märke till dem i ett av fönstren men utan att låtsas om det. När emellertid prins Carl, som stuckit ut huvudet och armen genom en öppen ruta, började gnola för att påkalla vår uppmärksamhet,

tittade vi dit, och han hälsade genast på oss, liksom hans bröder, som kom springande på prins Carls uppmaning. [...] Om vi gick bort till andra ändan av trädgården, lutade de sig så långt ut genom fönstren för att kunna se oss att jag var rädd att de skulle göra sig illa, och vart vi än gick, följde de oss alltjämt med blicken. En lektion som varade en timme kallade dem slutligen från fönstren, men då den var slut, gjorde de oss uppmärksamma på det genom att prins Oscar stack ut armen genom en ruta och knackade ljudligt på ett fönster samt sjöng med sin behagliga lilla röst tills vi vände oss mot honom. (L, 30 maj 1838. Min övers.)³⁸

Man skulle annars kunna tro att den kungliga familjen var vardagsmat för dem som bodde på Slottet, men så var inte fallet. Det var alltid en stor händelse när systrarna mötte kungen och denne vänligt hälsade på dem, och de sällade sig också till den stora skara som samlats utanför fönstren på Rosendal för att se den kungliga familjen spisa på bottenvåningen (L, 1 juli 1831, 23 juni 1839, 2 sep. 1840).

Familjen blev bestört då Karl XIV Johan avled, dels för att de uppriktigt sörjde kungen, dels för att de nu måste

oroa sig för framtiden, då de varit beroende av honom för sin försörjning (L, 12 mars 1844). Men Oscar I beviljade Johan Ulrich en pension, och när familjen måste lämna sin våning på Slottet, fick den disponera Kungshuset i Norrköping, den stad där föräldrarna vuxit upp och där de hade både släkt och vänner (L, 12 sep. 1845). Trots detta hade systrarna svårt att förlika sig med flytten från Stockholm (L, 1846 och 1847, E, 11 aug. 1848).

Mycket av stoffet i dagböckerna har måst förbigås i den här artikeln, däribland Edlas utförliga dokumentation av de uppskattade vistelserna hos familjen Adlercreutz på Nynäs och Ekolsund samt hennes verksamhet som guvernant. Detta till trots framgår av ovanstående att Lotten och Edla Ulrichs dagböcker ger intressanta exempel på livet i Sverige mellan åren 1830 och 1855 ur deras perspektiv. Läsaren får en inblick i den tidens vardagliga förhållanden, där det privata och subjektiva får ett utrymme som historiska översiktsverk vanligen inte medger.

Noter

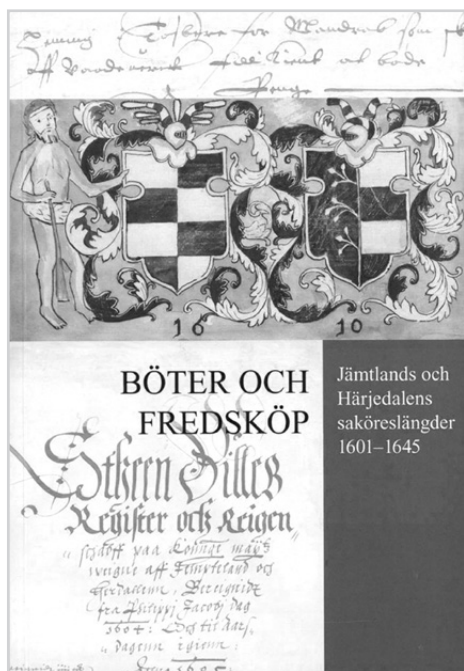
1. Margareta & Hans Östman, *Au Champ d'Apollon. Écrits d'expression française produits en Suède (1550–2006)*, *Filologiskt arkiv 47*, Stockholm 2008.
2. Christina Sjöblad, "Otryckta dagböcker", i Eva Haettner Aurelius, Lisbeth Larsson & Christina Sjöblad, *Kvinnors självbiografier och dagböcker i Sverige 1650–1989. En bibliografi*. Lund 1991; Christina Sjöblad, *Min vandring dag för dag. Kvinnors dagböcker från 1700-talet*, Stockholm 1997; Christina Sjöblad, *Bläck, äntligen! kan jag skriva. En studie i kvinnors dagböcker från 1800-talet*, Stockholm 2009.
3. Carl Johan Ulrich var son till systrarnas bror Arvid.
4. Karl A. Kson Leijonhufvud, *Ny svensk släktbok*, Stockholm 1906, s. 81, tab. 1.
5. Carl Johan Ulrich, "Slägt-historia [...]", s. 7-19; *Nekrolog öfver rektorn och bokhandlaren mm. Fredrik Didrik Daniel Ulrich, Avtryck ur Journal för litteraturen och theatern*, 25 november 1812, elektronisk utgåva fritt tillgänglig på <http://libris.kb.se/>.
6. Carl Johan Ulrich, "Slägt-historia [...]", s. 162–163.
7. Bokkataloger publicerade av Johan Christian Henrik Ulrich 1804: *Catalogue de livres français qui se trouvent dans la librairie de J. Ulrich à Göteborg*, Göteborg; *Catalogue of English and Italian books to be had in the library of John Ulrich at Göteborg*, Göteborg; *Verzeichniss deutscher Bücher, welche bey Joh. Ulrich in Göteborg zu haben sind*, Göteborg.
8. Friedrich August Schulze, *En brudsökares resor och misstag. Af Friedrich Laun*, 1–2. Öfversättning af Johan Ulrich. Linköping. På öfversättarens förlag 1807–08; August Heinrich Julius Lafontaine, *Han förför sin egen hustru*. Öfversättning af Joh. Ulrich. Carlstad 1808.
9. Carl Johan Ulrich, "Slägt-historia [...]", s. 31–37, 157–177. Jfr. Gösta Lext, *Bok och samhälle i Göteborg 1720–1809*, Göteborg 1950, s. 99, 171–172.
10. Hjalmar Lundgren, "S:t Barthélemy och Norrköping", *På skilda stigar: essayer och skizzer*, Stockholm 1939, s. 71.
11. [...] comme nous fûmes frappés des sons puis-sans et retentissans qui sortirent de la bouche de cette figure si petite et frêle en apparence. [...] Il a une voix de basse tout-à-fait superbe, chantant cependant avec la même facilité les parties du plus haut tenor.
12. Ma soeur continue toujours de prendre des leçons de Mme Morsing, et elle est aussi enchantée de celle là, qu'elle l'était auparavant de Mlle Smith. Ce sera toujours la même chose, car elle a une âme de gouvernante, elle est née ainsi je commence à le croire tout de bon.
13. Le futur en question est un honnête homme sans doute, mais sans fortune, sans crédit, déjà agé, veuf et père d'une nombreuse famille [...].
14. Elle perd infiniment dans l'opinion de toute personne sensée, pour avoir donné dans cette alliance avec un jeune fainéant, un véritable vaurien [...].
15. [...] Aurore est promise au lieu. de Brau-nerhjelm, ce jeune homme de vingt-un ans, si excessivement riche, si petit de taille, si grand roué, si borné, si tant soit peu sot. Mais l'essentiel c'est qu'il est immensément riche, qu'il possède plusieurs grandes terres dans les provinces, qu'il peut la couvrir de diamants et l'entourer de toutes les délices de la terre.
16. Hennes teckningar och målningar från Saint-Barthélemy finns bevarade i "Scrapbook", ms. Sjöhistoriska muséet, signum 1643. Den finns digitaliserad på [www.sjohistoriska.se/Digitalt Museum](http://www.sjohistoriska.se/DigitaltMuseum). Några av teckningarna finns avbildade i *100 ting ur samlingarna, Sjöhistorisk årsbok 2010–2011*, s. 60–61 samt på pärmens insida.
17. Carl Johan Ulrich, "Slägt-historia [...]", s. 21–23, 27–29.
18. Il est précisément le même qu'avant son départ [...], seulement [...] son langage s'est changé en un patois presqu' incompréhensible, un mélange des dialectes de Dalécarlie et de Vermeland, et lorsqu'il parle on croirait entendre un paysan de ces provinces [...] Pour son caractère, c'est toujours la même chose, il est vif, enjoué, étourdi, inappliqué et docile, entêté et bon, sauvage et raisonnable, selon que cela lui passe par la tête, mais toujours il préfère à la lecture et aux études, les exercices du corps, comme de courir, de monter à cheval, de mener la charrette, de voir manoeuvrer les soldats, etc: Cela a déjà causé du chagrin à Maman, qui redoute son peu d'application, son manque de connaissances, et craint pour son avenir.

19. Carl Johan Ulrich, "Slägt-historia [...]", s. 45–52.
20. Carl Johan Ulrich, "Slägt-historia [...]", s. 41–43.
21. Carl Johan Ulrich, "Slägt-historia [...]", s. 53–65.
22. Carl Johan Ulrich, "Slägt-historia [...]", s. 67–73.
I Libris finns följande arbeten av Arvid Erik Ulrich noterade : *Ett "inlägg" i unionsfrågan tillagnadt herrar Sverdrup, Björnson och Marcellus. Af U.*, Stockholm 1883 ; *Om behovet af notariat efter utländskt mönster*, Norrköping 1885 ; *Varning mot oriktiga förord*, Stockholm 1887.
23. När Edla var på Nynäs, antecknade hon att hon föllade näsdukar som Axel skulle få då han gick ut från Karlberg. (E, 9 sep. 1848)
24. Carl Johan Ulrich, "Slägt-historia [...]", s. 99–105.
25. Se Rodney Edvinsson, <http://www.historia.se/>.
26. *Vänna* = bry sig om. (*NE Ordbok*)
27. [...] la populace suédois est effectivement bien bonne et obligeante.
28. Person som yrkesmässigt förflyttat förvaringskärn med tjära. (*SAOB*)
29. Un homme tjärkullare de profession, à l'air farouche et à la tournure effrayante d'un brigand ou d'un bandit accompli, nous aborda le matin quand nous étions assises sous les ormes, lisant les journaux du jour précédant, et se présenta comme celui qui s'était saisi des trois voleurs tout seul ; il raconta qu'il en avait pris cet été plus de 30 voleurs, et que la police lui donne des douceurs (comme il s'exprimait) pour la servir secrètement ; mais aussi la bande des voleurs lui maltraite elle souvent pour l'avoir nuï, et il a été bien bastonné plus d'une fois. Le but de sa visite à Gröndal était de s'assurer d'un cadeau en argent que Maman lui donna vite, bien aise de se voir délivrée de sa vue à ce prix.
30. Ma soeur écrit à Frits et je viens de commencer une lettre pour lui. Je compose si mal mes lettres que je suis toujours très inquiète quand il devient question pour moi d'écrire à quelqu'un, jusqu'au moment que je me suis acquittée de ce devoir. Dieu sait que ce n'est point de l'indifférence pour mes frères, mais la connaissance de mon incapacité, qui me fait rebuter du plaisir de leur écrire.
31. Mais je n'entends rien à tout cela [à la sculpture], ni même en matière de peinture, et je m'ennuyais à mourir [...].
32. [...] tous les jours se ressemblent. Nous sommes à la maison, et seuls, nous nous promenons à midi dans le jardin, avec notre chère Maman, je fais la lecture de romans, depuis le matin au soir – et je m'ennuis, en un mot.
33. Hier je me suis bien amusée toute la journée, quoique de différentes manières. J'étais à la Storkyrka entendre un sermon de l'évêque Wallin, oh ! le plus beau que j'aie entendu de ma vie [...].
34. Entre nous – journal – je crois qu'il avait bu un peu de trop ; il fait beaucoup de cas du vin.
35. Quel dommage que son caractère – à juger d'après la vie qu'elle mène – ne répond pas à sa figure [...].
36. Il y a aujourd'hui une grande foire dans cette ville [Norrköping], et par conséquent beaucoup du monde et de voyageurs. Madame Svedelius envoya tout à l'heure nous proposer d'aller avec elle voir la foire ; pour moi, je ne demandai

pas mieux, mais Maman était de l'avis qu'il ne convenait pas de se promener dans la ville quand il y avait une telle quantité de voyageurs, et il fallait rester chez nous.

37. Voilà huit jours que je n'ai pas écrit – mais c'est que je n'ai pas voulu le faire, ayant une chose si désagréable à raconter. [...] eh bien donc : nous n'étions pas du déjeuner-dansant à la frégate [...]. Et cependant ce n'était pas le tems qui s'y opposait [...]. C'était Maman qui ne le voulait pas, tout simplement ; elle ne nous en avertit que le matin du Lundi, jour où le bal devait avoir lieu [...]. Vraiment, nous avons été traitées en des Cendrillons [...].
38. Nous avons déjà remarqué ces derniers dans une des croisées, mais sans en faire semblant. Cependant, lorsque le prince Charles, qui avait passé sa tête et le bras par un carreau ouvert, se mit à frédonner pour s'attirer notre attention, nous y tournâmes les yeux, et aussitôt il nous salua, ses frères aussi, qui accoururent à l'exclamation du Prince Charles. [...] Si nous nous absentâmes à l'autre bout du jardin, ils se penchèrent tellement dehors leurs fenêtres, pour nous voir encore, que je commençais à craindre qu'ils se feraient du mal, et où nos pas nous conduisirent ils nous suivirent toujours des yeux. [...] Enfin une leçon, qui dût durer une heure, les appela de leurs fenêtres [...] mais la leçon finie, [...] ils nous en avertirent par ce que le prince Oscar sortait son bras à travers un carreau et frappait fortement de la main sur un vitre, et chantait de sa douce petite voix, jusqu'à ce que nous nous tournâmes vers lui [...].

RED. OLOF HOLM, GEORG HANSSON, CHRISTER KALIN, PER SÖRLIN OCH KARL-GÖRAN ERIKSSON
Böter och fredsköp: Jämtlands och Härjedalens saköreslängder 1601–1645
 Jämtlands läns fornskriftsällskap och Landsarkivet i Östersund, 2016. 328 s.

Det är ett i alla avseenden lovvärt arbete som ligger bakom publiceringen av *Böter och Fredsköp: Jämtlands och Härjedalens saköreslängder 1601–1645*. Utgivning av historiskt källmaterial, inte minst äldre och

– som i det här fallet – svårtillgängligt sådant, är en viktig verksamhet. Den underlättar avsevärt för såväl släktforskare som yrkesverksamma historiker och historiestuderande. Jämtlands läns fornskriftsällskap, som ligger bakom också denna volym, har med sin tidigare utgivning gjort betydande insatser inom området och är väl värda att uppmärksamma för det. Det är ett kostsamt arbete, inte minst när det gäller en ambitiös utgåva som den här. Det är därför viktigt att diskutera vad som ges ut, och hur.

Saköreslängder lämpar sig knappast för nöjesläsning. Deras värde bestäms istället av hur användbara de är som historisk källa, det vill säga vilka frågor de kan tänkas besvara eller, snarare, bidra till att besvara. Som Per Sörlin påpekar i sin inledning till längderna, bör de inte studeras isolerat, utan tillsammans med andra källor, kanske i första hand domboksprotokoll från samma område och tid. Sådana har tidigare publicerats av fornskriftsällskapet och det är i det ljuset, som ett komplement till dessa, som utgivningen av saköreslängderna ska ses.

Transkribering i sig gör inte en källa användbar. Renskriften av en 1600-talshandskrift avlägsnar bara det mest uppenbara hindret för en nutida läsare: de annorlunda bokstavsformerna. Också språket – ordförråd, böjningsformer, stavning och meningsbyggnad – skiljer sig från dagens.

Den allra första posten, ur 1601–1602 års saköreslängd, ser till exempel ut så här:

Erich paa Houff for handt lockede enn manndtz høstrue paa Østberg thill adt stille høø och andre waare fraa hinndis manndt och solde hannom.

Inför vissa formuleringar kan även en van läsare av 1600-talsdomböcker som under-teknad stå frågande. Till min – och alla läsares – stora glädje och nytta innehåller *Böter och fredsköp* emellertid också en ordlista, sammanställd av Christer Kalin, för övrigt en av tre som arbetat med att transkribera längderna. Utifrån norska, danska och svenska historiska ordböcker förklaras kortfattat ord som *barselquinde* (nybliven mor), *fellitz* (gemensam) och *scharrenning* (älgjakt på skarfböre) för en 2000-tals-svensk. De flesta ord jag har undrat över har jag funnit där. Och, som alltid, efter ett tag kommer man in även i detta språk.

För att kunna använda sig av en källa måste man också veta vad den är. Även här finns hjälp att få i *Böter och fredsköp*. Saköreslängdernas syfte, innehåll och plats i den dansk-norska administrati-onen förklaras i bokens inledning av Per Sörlin. Redan i början görs det viktiga påpekandet att saköreslängderna bara fångar en del domstolarnas totala verksamhet. Längderna redogör för de böter som betalades till kronan (och de förseelser som

ledde till dessa). Mycket lämnas utanför, också vad gäller brottsligheten.

Därför är det, till exempel, långt ifrån självklart vad den sammanställning av bötesposter för olika brottskategorier – 28 procent ohörsamhet, 23 procent våld, 18 procent sedlighet, 14 procent tillgrepp och egenmäktigt förfarande och så vidare – som Sörlin redovisar för Jämtland egentligen säger (utöver att det är så materialet ser ut). Sörlin pekar till exempel på den personliga roll som fogden spelat för indrivningen av böter och för ingående av förlikningar (så kallad soning). Allt detta pekar på vikten, för att inte säga nödvändigheten, av att studera saköreslängderna tillsammans med andra tillgängliga källor.

Betydelsen av detta framgår också av saköreslängderna själva, vars kortfattande formuleringar ofta väcker mer frågor än de besvarar. År 1604–1605 dömdes till exempel Olof Mårtensson, Peder Mårtensson och Märten Olsson i Föllinge till att böta 10 daler för att de sökt hjälp och råd hos en ”signequinde”, det vill säga en signerska. Vad de hoppades få hjälp med får vi inte veta, inte heller något om signerskan själv. Den som intresserat sig för signeriets roll i jämtländskt 1600-tal (utöver att det var bötesbelagt) måste med andra ord söka sig till andra källor.

Saköreslängderna ger ögonblicksbilder, och knappt det, av en annan tid. Av de korta notiserna kan man endast ana sig till

sammanhangen. Säkerligen är det fler än jag som blir nyfiken på det sammanhang som ligger bakom följande notis:

Hendrich Hendrichßen paa Aaen paa Nederøen, loed sin festemøe gaa med vdslagen haar till kiercke och hun vor med barnn.

Och visst vill man veta mer om såväl samernas interna förhållanden som deras förhållande till den dansk-norska kronan när man läser det här:

Lauritzs Thorkelßenn findkonge [lokalt ansedd same] vdj Jemptelands fielld haffde bedreffuet hoer met en anden find thøes [samekvinna] nemblig Magdaleen Pedersdotter, der fore sounet och gaff till *Kongelig Maijestætt*
Peninge   xvj daller

Släktforskare med anor i Jämtland och Härjedalen kan, om de har tur, råka på en notis om sina förfäder. Ättlingar till Olof Hemmingssen i Vigge får till exempel veta att han vid något tillfälle kallat en granne för ”padde” och om Olof Glad i Glissjöberg berättas att han olagligen sålt ett mårdskind. Små glimtar ur en människas liv, inte mer, men som kan ge lite färg åt kyrkböckers och skattelängders uppräkringar av namn. Vackert så.

Släktforskare och andra har nytta av det ortsregister till saköreslängderna som Karl

Göran Eriksson ställt samman. Boken rymmer också ett personregister över ståndspersoner och ämbetsmän, sammanställt av Olof Holm som, utöver att vara en av de som transkriberat källtexterna, också har varit bokens huvudredaktör. Holm har även sammanställt den förteckning över Jämtlands och Härjedalens länsherrar och fogdar under aktuell period som finns i boken. Också Jämtlands och Härjedalens olika tingslag finns förtecknade.

I kombination med andra källor har saköreslängderna en hel del att säga om både rättssystemets och uppbördens praktiker. Vad beträffar det senare – men också av andra skäl – kan de längder över fredsköp som återges i bokens bilagor vara av särskilt intresse. Efter kriget 1611–1613, då Jämtland och Härjedalen intogs av svenska trupper, bestraffades många jämtländska bönder av de danska myndigheterna, bland annat eftersom de – under hot – svurit trohet till den svenske kungen. Deras jord konfiskerades och de förklarades fredlösa. De flesta kunde dock köpa sig fria och tilläts arrendera den jord som tidigare varit deras egen. Det är uppbördslängderna från dessa fredsköp som återges i boken.

I förordet till *Böter och fredsköp* skriver sällskapets ordförande, Eva Sjögren Zipsane, att Jämtlands läns fornskriftsällskap i och med utgivningen av saköreslängderna återknyter till den utgiv-

ningsverksamhet som sällskapet bedrev under dess första tid: tillgängliggörandet av jämtländska domböcker från tiden före 1645, det vill säga den tid då Jämtland och Härjedalen hörde till det dansk-norska riket. *Böter och fredsköp* återknyter också till en äldre utgivningstradition i och med att den föreligger i tryckt form. Under senare år har fornskriftsällskapet istället publicerat avskrifter av 1600-talsdomböcker i digital form. Bland annat har Georg Hansson, den tredje som arbetet med att transkribera saköreslängderna, redigerat domböckerna från Hammerdal 1649–1700. De är mycket användbara. På min institution har såväl forskare som studenter dragit nytta av dessa digitala utgåvor.

Det finns skäl att fråga sig om det inte hade varit bättre att också saköreslängderna hade getts ut digitalt. Digitala utgåvor underlättar sökningar och sammanställningar av materialet. Med digitala verktyg kan man beräkna ordfrekvenser och identifiera teman. De pengar som lagts på tryckningen skulle ha kunnat gå till

en utbyggd hemsida, där korsreferenser skulle kunna göras i form av länkar, ord-förklaringar skulle kunna dyka upp i små popupfönster, länkar till aktuella lagrum skulle kunna finnas, läsaren skulle kunna få tillgång till bilder av originalkällan, och så vidare. Digitala utgåvor ger, helt enkelt, andra möjligheter.

Samtidigt ska vi inte, i dessa digitala tidevarv, underskatta beständigheten hos den tryckta boken. Digitala utgåvor har visat sig ha en mycket kort livslängd. För att förbli användbara måste de omvandlas till nya medier (vem använder idag en CD-ROM-skiva?) eller anpassas till ny programkod och ständiga uppdateringar av webbläsare.

Är saköreslängderna och förteckningen på fredsköp användbara källor? Det beror, som alltid, på frågan. Men Olof Holm och hans medarbetare har gett oss en möjlighet som kommer att bestå i många år framöver. Det ska vi vara tacksamma för.

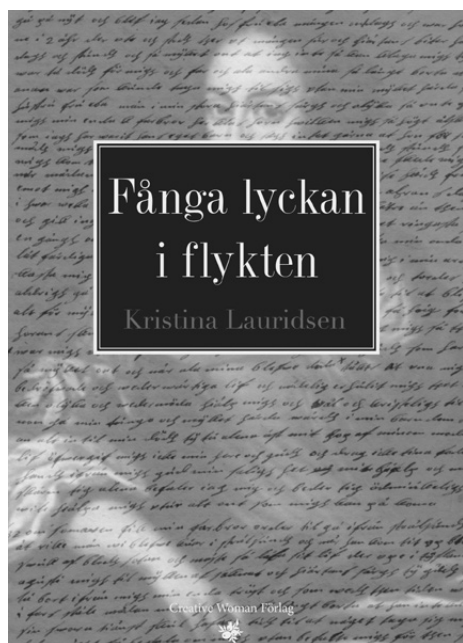
Jonas Lindström

KRISTINA LAURIDSEN

Fånga lyckan i flykten

Creative Woman Förlag, Stockholm, 2016.
508 s.

Det är en svår och skön konst att ta sig an Agneta Horns författarskap och liv.

Historieforskningen kring adelskvinnan Agneta Horns spännande 1600-talsliv både skapar och reviderar historia. Hur Agneta Horns levnadsöde presenteras och diskuteras beror till stor del på vilka texter och källor som används. Detta kanske självklara påstående blir uppenbart när man läser parallellläser Agneta Horns

självbiografi, Kristina Lauridsens roman som bygger på Agneta Horns dramatiska och fantasieggande historia, språkforskaren Karin Milles personliga tolkning av Agneta Horns livsberättelse i boken ”Agneta Horn. Ett liv i trettioåriga krigets skugga” och Anne Brüggges överföring av Agneta Horns text till modern svenska. Det var Kristina Lauridsen roman ”Fånga lyckan i flykten” som blev upptakten för denna lärorika och tänkvärda kulturhistoriska och litteraturvetenskapliga resa – vilket visar romanens dubbla uppdrag och både indirekta och direkta förtjänster. Kristina Lauridsen är såväl historiker och litteraturvetare som arkivarie. Hon har gjort ett imponerande arkivarbete och romanen har rikligt med källhänvisningar. Hon skriver mustigt och levande och har bevarat ett stråk av ålderdomligt språk vars nutida betydelser förklaras i en gedigen ordlista. Hon skapar ett stort intresse för Agneta Horn, vilket leder till vidare läsningar och framför allt till läsningen av Agneta Horns egna självbiografiska dagboksanteckningar, dock inte i originalmanuskriptet, utan i Anne Brüggges moderniserade tolkning ”Hjärtesorger och vedervärdigheter – hur Gud alltid har hjälpt mig”.

Det är möjligen aningen orättvist att framhålla att Agneta Horn själv otvetydigt är en starkare och bättre författare än Karin Lauridsen, men det är en risk

hon tar när hon väljer att göra fiktion av Agneta Horn och därmed konkurrerar med Horns egenartade och för 1600-talet originella självbiografi. Agneta Horn är en överrumplande lysande författare och banbrytande kvinna som fångar uppmärksamheten redan i den beskrivande inledningen som här citeras ur ursprungsversionen: ”Beskrivning öfwer min ällända och myket wederwärtiga wandringes-tidh samt alla mina myket stora olyker och hjärtans hårda sårger och wederwärtighet...”

Kristina Lauridsen har så att säga åtagit sig både en tacksam och otacksam historisk och litterär utmaning. Tacksam eftersom Agneta Horn var en sällsynt stark och egensinnig kvinna. Född 1629 ingick hon i den svenska aristokratin som barnbarn till Axel Oxenstierna och dotter till fältmarskalk Gustav Horn. Det var först 1885 som hennes texter upptäcktes på Uppsala universitet. Det är ett unikt historiskt dokument. Dagboken avslutades år 1665. Här

framträder en självständig kvinnas röst som beskriver 1600-talets vardag, dess seder och bruk – och hur livet tedde sig för en intelligent och smått egensinnig adelskvinna och trebarnsmor: med tvillingar som dog, uppslitande hjärtesorg och separationer, moderns död i pesten... Detta vardagsliv utspelar sig i skuggan av trettioåriga kriget och under stormaktidens glansperiod.

Ja, det är otacksamt för Lauridsen att skriva en roman i skuggan av Agneta Horns eget författarskap. Men som inkörsport och litterärt gestaltad historieförmedling borde den läsvärda boken locka många historieintresserade läsare. Det ska framhållas att insatsen att synliggöra Agneta Horn har ett stort värde i sig och att Kristina Lauridsen med respektgivande empiriskt kunnande och noggrannhet samt smittande skrivlust har lyckas fullgöra ett dubbelt uppdrag.

Cecilia Persson

GUNILLA HALLDÉN

Ett hem av solsken: Disa Beijer och barnträdgården som arena för socialt arbete

Carlsson, Stockholm, 2016. 203 s.

Vid sidan av Maria Kjellberg, Anna Warburg, Anna Eklund och systrarna Ellen och Maria Moberg tillhör Disa Beijer (1876-1961) en av dem som brukar förses med epitetet pionjär i den svenska förskolans historia. Att hennes historia nu finns skriven av Gunilla Halldén är därför en välgärning som bidrar till att bredda vår

kunskap om de svenska barnträdgårdarna och människorna omkring dem. Att Disa Beijer ofta omnämnts, exempelvis i böcker om Ellen och Maria Moberg, Elsa Beskow och Emilia Fogelklou (den förste kvinnliga teologie kandidaten i Sverige, bland mycket annat), utan att hennes liv beskrivits närmare, gör också denna bok särskilt intressant.

Halldéns *Ett hem av solsken* består av 16, i regel, korta kapitel som belyser olika aspekter av Beijers liv och sätter det i sin sociala, kulturella och pedagogiska kontext. Syftet med boken är, som Halldén skriver, att ”lyfta fram Disa Beijer som en pionjär inom barnträdgårdsrörelsen” (s. 10) och därigenom också beskriva ett liv i en tid som skiljer sig från vår. Fokus står dock inte på detta samhällsliga sammanhang, och Halldén skriver uttryckligen att syftet inte är att skriva professionshistoria. I stället avser författaren att analysera drivkrafterna bakom Beijers arbete med ett särskilt fokus på de personliga relationerna och Beijers andliga utveckling.

Ett hem av solsken behandlar framförallt Beijers vuxenliv från 1896, då hon var tjugo år, till 1935. Halldéns berättelse börjar med Beijers uppväxt i Stockholms överklass. Beijer, vars far var den förmögne bokförläggaren Frans Beijer, levde som ung i en paradvåning på nedre Norrmalm under vintrarna (först vid sekelskiftet började det bli trendigt för de rika att bo

på Östermalm) och ute på Tullinge gård under somrarna. När faderns aktiespekulationer satte honom i miljonkonkurs 1899 förändrades dock de ekonomiska förutsättningarna för familjen, som fick flytta till en villa i Solna, inte långt från Ulriksdals slott. Utan de stora ekonomiska resurser som fadern tidigare haft, men med de sociala och kulturella resurser som en borgerlig uppfostran och ett borgerligt kontaktnät gav, kom Disa Beijer sedan att leva sitt liv.

Till bokens styrkor hör de tematiskt organiserade kapitlen och Halldéns strävan efter att kontextualisera och begripliggöra den tidsperiod som behandlas i boken. Efter inblickar i borgerligt familjeliv i kapitel 2, beskrivs i kapitel 3 det sociala livet i den då nybyggda villastaden Djursholm, där Beijers moster Alice Tegnér (gift med Jakob Tegnér som var sonson till Esaias Tegnér) bodde, och där hon också umgicks med Natanael och Elsa Beskow. I kapitel 4 beskrivs det fält av socialt arbete, som Beijer med liv och lust deltog i, och kapitel 5 handlar om Birkagården, där Beijer arbetade med sin barnträdgård fram till pensioneringen 1939. Kapitel 7 tar sin utgångspunkt i den kristna kallelsetanken, kapitel 8 utgår från Fröbelpedagogikens etablering i Sverige, kapitel 10 belyser Beijers pedagogiska filosofi, och kapitel 13 behandlar Beijers möte med kväkarrörelsen. Därutöver ges också plats för kapitel

där kontexten får mindre plats. Till dessa hör kapitel 7 "Krisen som vägvisare" som belyser de personliga kriser som Beijers föräldrars död innebar, hennes religiösa funderingar och hennes starka och (för henne) upprörande känslor som hon hade dels för en schweizisk kvinna och senare en svensk man. Kapitel 11, som berör hennes livslånga vänskap med Kalle Magnusson, ett av hennes tidigare söndagsskolebarn, ingår också bland dessa kapitel som fokuserar på Beijers person.

Som bok betraktad finns det alltså mycket positivt att säga om *Ett hem av solsken*. Utöver de förtjänstfulla ambitionerna till kontextualisering är boken enkelt och tydligt formulerad vilket gör den tillgänglig för en bredare publik. Boken är vidare byggd på ett spännande och rikt källmaterial som framförallt består av Disa Beijers dagböcker och brevsamling som finns bevarade på Kungliga biblioteket. Halldén, som har en lång forskargärning bakom sig, uppvisar också god kännedom om den tid och det sammanhang som Beijer verkade i. Detta innebär att läsaren får en nyanserad bild av den konservativa men socialt engagerade borgerliga värld som Beijer rörde sig i. Halldén kan också på ett bra sätt relatera den stundtals storslagna tonen som utmärker Beijers dagböcker och brev till tidens bildspråk. Läsaren får vidare goda inblickar i Stockholms stads utveckling, bakgrunden till byg-

gandet av Djursholm, tankarna bakom den Settlementrörelse som Birkagården influerades av, Fröbelpedagogiken och den svenska barnträdgårdsrörelsen, Arts & Crafts-rörelsen och mycket mera. Det är alltså en bok som kan läsas inte bara av den som intresserar sig för Disa Beijer som person eller pionjär, utan även av den som är intresserad av borgerligt liv under tidigt 1900-tal i allmänhet, och socialt engagerade borgerliga kvinnor i synnerhet.

Trots Halldéns inläsning av forskningslitteratur, användande av primärkällor och källkritiska diskussioner, bör det dock noteras att detta inte är en vetenskaplig bok i första hand, utan den bör i stället klassas som en populärvetenskaplig volym där studiens kunskapsbidrag inte står i fokus. Halldén beskriver också sig själv som författare snarare än forskare (exempelvis på s. 176). Detta förtar naturligtvis inte läsoplevelsen, men för oss som ägnar oss professionellt åt förskolans och det sociala arbetets historia begränsar detta boken bidrag till den historiska forskningen.

Som forskare hade jag önskat en tydligare inplacering av studien i det existerande forskningsläget av både svensk och internationell forskning. Referenser görs till tidigare studier av bland annat svenska barnträdgårdsrörelsen, men i stället för att diskutera på vilket sätt boken gör ett kunskapsbidrag, väljer Halldén att diskutera vilken relevans Beijers insatser har för oss

idag. Vi som gärna vill veta varför man bör skriva en bok om Disa Beijer och hennes drivkrafter får därmed inget svar på den frågan. Är det så att ingen tidigare skrivit om Beijer, för att en beskrivning av hennes liv inte har något att tillföra den tidigare forskningen?

Trots att en sådan diskussion inte förs, presenterar dock Halldén några av bokens poänger. Halldén skriver uttryckligen att hon vill framhålla religionens roll i Beijers liv, för att på sätt råda bot mot den delvisa religionsblindhet som kännetecknat det Halldén kallar för kvinnoforskningen. Till bokens starka sidor hör också de där hon diskuterar känslornas roll i Beijers liv och verksamhet med utgångspunkt från studier av Christina Florin och Carina Burman. Men i andra fall hade jag som läsare gärna önskat mig mer vägledning för att kunna förstå det vetenskapliga värdet av Halldéns bok. Boken innehåller till exempel många intressanta inblickar i det borgerliga nätverk som Beijer ingick i, som inkluderade både allmänt kända namn som Elsa Beskow och Alice Tegnér, men också i samtiden välkända individer som Gerda Meyerson, Ebba Pauli, systrarna Moberg, och Otilia Adelsborg (skaparen av Pelle Snygg). På vilket sätt dessa beskrivningar av sociala sammanhang och kontakter, tydligt färgade inte bara av sociala och pedagogiska målsättningar utan även av religiösa och känslomässiga band,

bidrar till vår existerande kunskap om denna tid och detta sammanhang, hade jag önskat få veta mer om. För den läsare, som liksom jag, är jämförelsevis okunnig om det tidiga 1900-talets kvinnliga sociala nätverk, är detta dock intressant läsning.

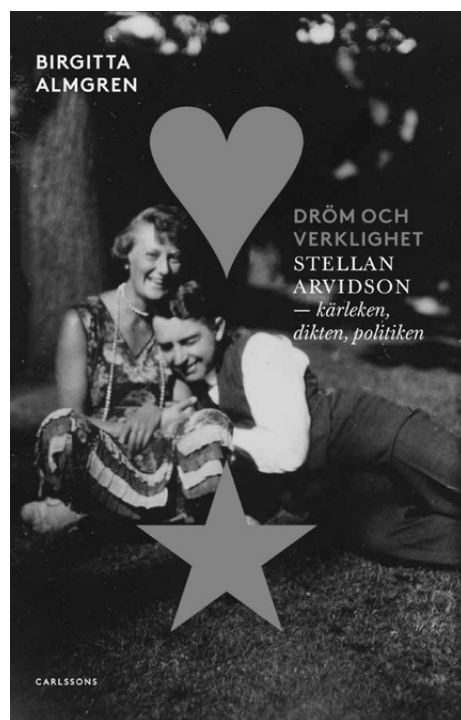
Jag hade också gärna sett en kortare diskussion kring både möjligheterna och begränsningarna med att låta en bok ta sin utgångspunkt i en individ på det sätt som Halldén gör. Traditionellt har utbildningshistorisk forskning haft ett tydligt politiskt-pedagogiskt drag. Forskningen handlade om att uppmärksamma goda exempel, framstående individer eller institutioner som kunde legitimera politiska beslut, fungera som historiska monument över en rörelse eller skapa en professionell stolthet. Många är därför de publikationer av närmast hagiografisk karaktär som publicerats, till en början framförallt om män, men sedan också om kvinnor. Denna tradition har, av naturliga skäl, kritiserats hårt under de senaste decennierna. I en sådan kontext innebär det alltid en utmaning att skriva en bok som handlar om en enskild kvinna utan att reproducera äldre tiders historieskrivning och därmed drabbas av denna kritik. Hur författaren funderade kring denna utmaning, det hade jag gärna läst mer om.

Johannes Westberg

BIRGITTA ALMGREN

Dröm och verklighet: Stellan Arvidson – kärleken, dikten och politiken

Carlsson, Stockholm, 2016. 398 s.

Under 1940-talets senare del förestod en omstöpning av svenskt skolväsende. I den 1946 tillsatta skolkommissionen fungerade Stellan Arvidson som huvudsekreterare. I forskning och debatt har mycket kretsat kring Arvidson, än prisad som visionär enhetsskoleprofet, än demoniserad som den svenska skolans dödgrävare. Vid sidan

härom har stort fokus lagts på hans relation till Tyskland, det nazistiska, varifrån han utvisades, och det kommunistiska DDR, som han tog till sitt hjärta.

Som så ofta rör det sig om en schablonbild värd närmare granskning. Därför är det välkommet att Birgitta Almgren, professor emerita i tyska på Södertörns högskola, nyligen i boken *Dröm och verklighet: Stellan Arvidson – kärleken, dikten, politiken* (Carlssons) gett oss en initierad beskrivning av Arvidsons livsgärning. Det rikhaltiga personarkiv över honom, som deponerats på Kungliga Biblioteket, har nyanserat perspektivet. I vissa avseenden består Arvidson upprättelse, i andra hängs han ut rejält. Som forskare är dock Almgren inte ute i syfte att moralisera, döma eller rättfärdiga. Hon överläter åt läsaren att värdera den person hon tagit på sig att så grundligt skärskåda.

Arvidson, som kom ur klart borgerlig miljö, var Vänersborgsstudent med goda studieresultat, plus en del idrottsliga meriter och därtill klassens ordningsman. Måhända var det en svaghet att han, som kom att uppfatta sig som socialist och marxist, synbarligen livet igenom saknade kontakt med genuin arbetarmiljö. Under sina studieår i Lund, som avslutades med en avhandling om 1700-talsförfattaren Thomas Thorild, engagerade han sig i det socialistiska Clarté, vilket kunde försvåra karriären och i Arvidsons fall även lade

hinder i vägen för att en passionerad kärleksrelation övergick i äktenskap. Genom det nätverk vari han ingick med folkskolläraresönerna Tage Erlander, Per Nystrom och Melker Johnsson, Marxuttolkaren Arnold Ljungdal och juridikstuderanden Lennart Geijer, får det ändå betraktas som en god investering. Att flera i konstellationen nådde maktpositioner bäddade för Arvidsons framtid.

Efter studietiden landade Arvidsons på ett utlandslektorat i Kiel, sedan Greifswald, varifrån han utvisades 1933 på grund av sin utrerade antinazism. Under några år verkade han som lektor i Visby där han bildade familj. 34 år gammal utsågs han till rektor för Hudiksvalls läroverk, en befattning som han skötte klanderfritt. Han hade tidigt profilerat sig som kristendomskritiker och lät emellanåt diktläsning och betraktelser ersätta den sedvanliga morgonbönen. Han tillhörde dem, som i ett tidigt skede förordade ett namnbyte från kristendoms- till religionskunskap. Lokalpolitiskt verkade han i både Visby och Härnösand, där han avancerade till stadsfullmäktiges ordförande. Det var en tid då arbetarrörelsen i maktställning behövde rekrytera kompetens och välkomnade akademiker.

Skolpolitiskt tycks inte Arvidson ha avvikit från akademikers och läroverkslärares normala ståndpunkt. I en artikel i *Tiden* 1941 trädde han upp till försvar för

realskolan med krav på hård gallring för högre studier. Utbildningens demokratisering skulle inte ske på annat sätt än att begävningar ur alla sociala lager togs till vara. Realskolans stoffmängd fick inte reduceras och porten till skolformen borde göras trång. Även vid den socialdemokratiska partikongressen 1944 vidhöll Arvidson sin position. Han motsatte sig ett kongressförslag, eftersom det kunde tolkas som en plädering för att högre undervisning skulle erbjudas även mindre begåvade. På socialdemokratiskt håll var urvalstänkandet ännu så utbrett att Arvidsons linje segrade. Enligt honom kunde av en årskull högst en tredjedel avlägga realexamen, inte mer än en åttondel bli studenter. Opinionsklimatet vände dock och för Arvidsons egen del har det talats om en omvändelse av ”religiöst” slag. Det har sagts att Saulus förvandlades till Paulus.

Generellt gled initiativet alltmer över till folkskollärarkåren, ur vilken ecklesiastikministrar som Josef Weijne och Hildur Nygren rekryterades. Även deras efterträdare, bondeförbundaren Ivar Persson i Skabersjö, slöt upp kring enhets-skolemodellen, om än med modifikation. Den ansågs gynna landsbygden. Impulserna söktes från USA, dit Melker Johnsson, nybliven lektor vid Östra Real, sändes för att studera skolsystemet. Hans bristande entusiasm för vad han såg inne-

bar emellertid att Skolkommissionen inte lät publicera hans rapport, vilket däremot Läroverkslärarnas Riksförbund gärna gjorde. Sidorna hade formerat sig och de båda lundaclartéisterna Johnsson och Arvidson stod på var sin barrikad. I vilken mån en film som ”Hets”, och den beryktade rektorstriden i Strängnäs, som givit stoff åt Berit Spongs nyckelroman ”Sjövinkel”, fläckat läroverkslärarkårens rykte är svårare att belägga.

Senare, då 60-talets gymnasiereform debatterades trädde Arvidson åter fram. I riksdagsdebatten gjorde han en historisk exposé, åberopande Fridtjuf Bergs skrift *Folkskolan som bottenskola*. Farhågorna för en kvalitetssänkning avfärdade han med att slikt tal hörts alltifrån läroverksreformerna 1905 och 1927 fram till grundskolans genomförande. Därpå jämförde han Västtyskland, med dess förment elitiska system med låg gymnasiefrekvens, med det i utbildningsfrågor progressivt satsande Östtyskland. Uttalandet, som med facit i hand syns komprometterande, kan kopplas till Arvidsons engagemang i Vänskapsförbundet Sverige-DDR, där han efterträdde sin clartévän Arnold Ljungdahl som ordförande.

Här vidgar Almgren ramen och följer skoldebatten in i nuet. Det framgår att Arvidson känt frustration över utvecklingen. Enligt honom förfuskades de goda intentionerna. I borgerlig press

lät han publicera artiklar med titlar som ”Skolreformen som rann ut i sanden” och ”Så blev grundskolan ett misslyckande”. Han hade velat se en större satsning på lärarna, som inte fick rimligt stöd och fortbildning. Istället förlorade de successivt sin autonomi, status och anständiga lön. För 70-talets flumpedagogik med dess antiintellektuella framtoning stod Arvidson, som då lämnat sin politiska position, förstas främmande.

Hos honom parades jämlikhetspatos med elitism. Under decennier drev han kampanj mot kiosklitteratur, ”tingeltangelmusik” och Åsa-Nissefilmer. Fördenskull var hans kultursyn knappast avantgardistisk. De diktsamlingar han med jämna mellanrum utgav höll sig inom traditionella ramar. Och det var Selma Lagerlöf och Bo Bergman han förärade sina litterära monografier. Under närmare två decennier var Arvidson ordförande i Sveriges Författarförbund, där Arnold Ljungdal dessförinnan spelat en ledande roll.

Som riksdagsman engagerade han sig i kulturfrågor till stöd för författare och konstnärer. Energiskt drev han kravet på ersättning för bibliotekslån. Lön borde utgå för lån. Genom Författarförbundet fick Arvidson ett brett kontaktnät. Med Sven Stolpe odlade han en långvarig vänskap, även om de åtskildes politiskt och religiöst. Stolpe hade efter sin uppmärksammade disputation fått sin praktiker-

min förlagd till Kvinnliga seminariet på Södermalm, där Arvidson blivit rektor. Stolpe, som erhöll högsta vitsord, lovordade till och med den pedagogiska nyordningen, om än med reservation. Längre dröjde det dock inte förrän han från sin lektorsstol i Mjölby utslungade sitt vildsinta anatema över skolans kunskapsförfall.

Det har spekulerats i om Arvidson i något skede var påtänkt som ecklesiastikminister. Ett hinder för en utnämning var hans religiösa hållning, där han stod nära den livstrofilosofi som Ellen Key bekände sig till. I sina frispråkiga dagböcker talar Tage Erlander om hans brist på taktiskt sinne. Därigenom skulle han ha gått miste om inte bara en ministerpost utan även en utnämning till Stockholms förste skoldirektör, med en röst mindre än klassikern och dåvarande rektorn för Södra Latin Erik Ekman. I stället gjordes han till seminarierektor.

De nära två decennier, då Arvidson var ordförande för Vänskapsförbundet Sverige-DDR, där han alltså efterträdde Ljungdal, ägnar Almgren stort utrymme. Parallellt var han tidvis även ordförande i Svenska Fredskommittén, med målsättning att skapa en kärnvapenfri zon kring Östersjön. Om relationerna med DDR har Birgitta Almgren rapporterat utförligt i tidigare böcker. Vid sin sida hade Arvidson under detta engagemang sin nya livspartner Britta Stenholm, tidigare förenad med

radiomannen och nyhetsuppläsaren Uno Stenholm. I äldre tid hade detta triangel-drama lösts genom duell, menar Almgren. Hon uppger också att hennes bok ursprungligen var tänkt att heta Stellan och Britta, då de utgjorde ett tandempar. Källmaterialets ojämna fördelning gjorde det omöjligt. Britta Stenholm, med akademisk förankring inom humaniora, hade också en strategisk position inom utbildningssystemet. Hon var expertledamot i Skolkommissionen med inriktning på yrkesutbildning. Sin karriär avslutade hon som skoldirektör i Täby.

Det ömsesidiga och från svensk sida aningslösa utbytet över järnridån har onekligen komprometterande drag. Givetvis hade det inte varit klokt att isolera DDR, men inställsamheten gick avgjort för långt. Den nyligen avlidne utbildningshistorikern och riksdagsledamoten Gunnar Richardson (FP), har sagt sig skämmas för att han blundade och aldrig ifrågasatte denna trafik, något som även Almgren berörts av. Att skolsystemen i de båda länderna skulle haft en likartad parallell utveckling är däremot knappast en träffande beskrivning. För övrigt fann de ansvariga i DDR den svenska skolan slapp och kravlös. För Arvidsons del skingrades aldrig illusionerna kring DDR. Det är

patetiskt att se hur han chockerades av regimen kollaps. Hans världsbild rubbades, varför det blev honom en lisa att intensifiera och hinna avsluta studiet av Thorild, som resulterade i två detaljrika böcker, så voluminösa att förläggaren tvingades skära i stoffet.

Hitler tog Greifswald ifrån mig, DDR gav mig det tillbaka, har Arvidson uttalat. Låt gå för utvisningen som merit, men att tacka ja såväl till ett hedersdoktorat i Rostock som en professur i Greifswald får anses mindre meriterande. Att tidigt genomskåda nazismen ursäktar knappast devota knäfall inför DDR-regimen. Retorik om fred, frihet och solidaritet ekar falskt i en stat med preussisk militär drill och angiveri satt i system.

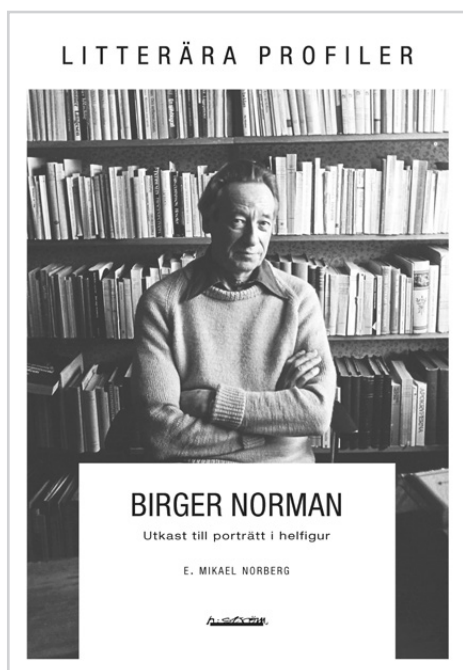
Birgitta Almgren ger oss ett nyanserat helpporträtt av Stellan Arvidson, stridsman och lite av naiv drömmare med tydlig vänlig och blid framtoning. Genom gedigen källforskning och allmän kringssyn slår Birgitta Almgren hål på den ensidiga bild som vanligen ges. Slappt tal om en komplex, gåtfull personlighet undviker hon. I stället har hon bemödat sig om att ge läsaren en så korrekt beskrivning och analys som möjligt.

Bert Mårald

E. MIKAEL NORBERG

Birger Norman: Utkast till porträtt i helfigur

Bokförlaget h:ström – Text & Kultur,
Umeå 2014, 192 s.

Med de tre orden "Ådalen, Rörelsen, Gud" sökte man vid ett tillfälle fånga författaren Birger Norman (1914–1995) i en enda rubrik. Och det är i själva verket inte alls någon dålig sammanfattning av hans gärning. Född och uppvuxen på Svanö – mitt bland alla sågverk och massafabriker i Ångermanälvens utlopp – vistades han

större delen av sitt liv på Tengdahlsgratan på Södermalm i Stockholm men släppte aldrig kontakterna med sin barndomsmiljö. Samtidigt hade han intima band med socialdemokratin och de religiösa inslagen i hans verk var påtagliga.

Direkt slående är Normans stora bredd. Romaner, noveller, journalistik, naturlyrik, dramatik, kolumner, prologer, reportage, recensioner, broschyrer; inget var honom främmande och texterna flöt i en jämn ström ur hans skrivmaskin. På många sätt intog han rollen som genuin folkbildare, aktiv även i radio och teve. Debuten skedde med diktsamlingen "Sånger vid floden" som kom 1951 och bjöd på finstämd lyrik där Svanös kajer hela tiden skymtar i bakgrunden.

Medveten socialdemokrat allt sedan tonårens SSU-anslutning och utbildad socionom arbetade han senare inom ABF och som förlagsredaktör. I nästan trettio år skrev han ett stort antal krönikor i Metallarbetaren under rubriken "Vinkelskott". De omfattade många fält, citerades ofta och nådde ett stort antal läsare, inte minst bland aktiva politiker. Någon har uttryckt saken så att han långa tider fungerade som arbetarrörelsens självständigaste interna kritiker men också den mest tillgivna. På ett lågmält men inträngande sätt deltog han i samhällsdebatten i dess allra vidaste mening. Han har också kallats kristen socialist och tillhörde arbe-

tarrörelsens främsta försvarare av statskyrkan. Normans tankar och idéer om kulturs kraft och betydelse gav många läsare nya och djupare insikter.

Kanske det mest betydelsefulla av alla hans verk var ändå "Ådalen 31" (1968) som beskriver de olycksaliga händelserna på Kristihimmelsfärdshelgen den 14 maj 1931; vanligen omtalade som "Skotten i Lunde". Det var då fem personer dödades sedan utkommenderad militär skjutit mot ett demonstrationståg. Detta kom som bekant att bli något av en vändpunkt – hit men inte längre! – i Sveriges moderna politiska historia. Det inträffade har ofta diskuterats med all den hetta och det allvar det förtjänar. Föga överraskande har det också många gånger beskrivits i mycket grälla färger och med klara överdrifter.

Just därför utgör Normans bok – vilken senare även dramatiserades i pjäsen "Sol vad vill Du mig?" (1971) – med sin dämpade och inläggande ton kanske det mest insiktsfulla som skrivits om händelserna. Lunde låg ju på andra sidan Svanösundet och han var givetvis väl bekant med de lokala förhållandena och stämningarna. Ett av offren var för övrigt Eira, en tre år äldre grannflicka från Svanö, som deltog bara som åskådare men kom i vägen för en rikoschett.

I mitten av 1970-talet gjorde Norman sensation med några böcker med dikter på sydångermanländska. Den första hette

"Utanikring", gavs ut av CEWE-förlaget i Bjästa och nådde efter en trög start helt oväntade upplagesiffror. Enligt tillgängliga uppgifter såldes den i omkring trettio tusen exemplar under det första året och sedan ytterligare tiotusen. Detta är ju upplagor som så gott som aldrig nås när det gäller svensk lyrikutgivning. Hur framgången ska förklaras är oklart men rimligen har det att göra med identitets-känslor hos läsarna och med den återfödda respekten för dialekter. Fyra år senare kom "Speleka"; ytterligare en bok med lyrik på mål; även den en stor framgång upplagemässigt.

Ett citat ur Utanikring (1976) kan vara på sin plats:

"Tin ä en spärker (sparkstötting),

I utförsbacken.

På blåhalka.

Löne int ä rabbe (bromsa med klacken i marken)".

Många av Normans böcker har fått stor spridning. Frågan är ändå om inte "Sista natten på Nordstjernen" i det avseendet tog priset eftersom den gavs ut i serien "En bok för alla" 1978. Med en lös ramhandling samlade han där ett antal berättelser från Ångermanälven. Det hela utspelas ombord på en uttjänt bogserbåt som nästa dag ska i väg till upphuggning söderöver. Kring ett dukat bord möts besättningen och några

vänner för att ta avsked och ordet går laget runt. Värme, allvar, humor – och stundom mild ironi – blandas på ett för Norman mycket karaktäristiskt sätt.

Vi har många sätt att komma ihåg denne författare. Det 2004 bildade Birger Normansällskapet invigde härom sommaren ett minnesmärke över diktaren på Svanö nära hans barndomsmiljös ”Kasern nr 2”. Det består av en skulpturgrupp som efter debutboken fått namnet ”Sånger vid floden” och skapats av konstnären Mats de Vahl.

Författaren till denna biografi E. Mikael Norberg är inte litteraturvetare utan stabsjurist och projektledare vid länsstyrelsen i Härnösand. Mycket väl bekant med Normans uppväxtmiljö – själv uppvuxen på Svanö – har han gjort ett utmärkt jobb: skriver mycket bra, utnyttjar ett omfattande förråd av källor och kryddar dessutom gärna framställningen med citat.

Några små sakfel i boken skämmer inte bilden närmare eftersom de inte be-

rör Normans person. Ändå bör sägas att inte Rikard Sandler – utan dennes pappa den liberale riksdagsmannen Johan – var nyckelperson när den för Ådalen så viktiga Hola folkhögskola byggdes upp invid älven i Torsåker. När socialdemokraterna tog makten 1932 hette vidare den avgångne statsministern Felix Hamrin och inte Carl Gustaf Ekman.

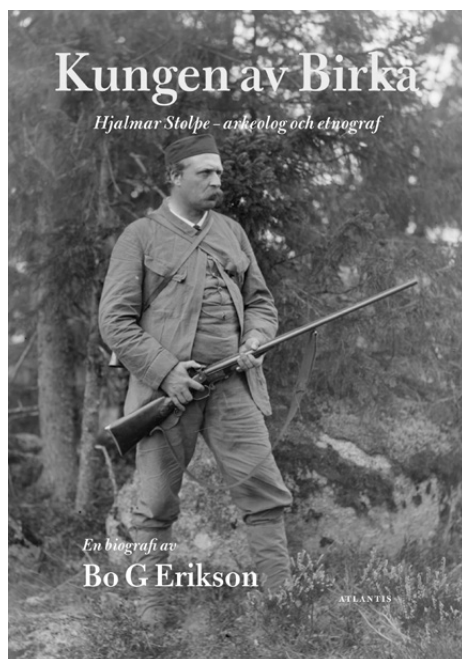
Men sammanfattningsvis är Norbergs bok – trots sitt lilla format och det försyn- ta ordet ”utkast” i titeln – en utmärkt och heltäckande introduktion till en skribent som ofta upplevs ha varit nära förbunden med framväxten av folkhemmet. Alla de många vännerna av Normans fina stilkonst är bara att gratulera. Möjligen saknar jag några fler ord om hur viktig den tre år yngre hustrun Anna-Lis – de gifte sig redan 1940 – var för all hans diktning. Lite lekfullt brukade han kalla henne sin upp- riktigaste och hårdaste kritiker.

Bo G. Hall

BO G. ERIKSON

Kungen av Birka: Hjalmar Stolpe – arkeolog och etnograf

Atlantis 2015, 584 s., personregister.

Denna biografi över Hjalmar Stolpe (1841–1905) utgör en rejäl tegelsten på hela 584 sidor – men de är väl värda att läsa. Författaren Bo G. Erikson är en flyhänt skribent med tre decennier bakom sig som chef för radions ”*Vetenskapens värld*”. På sin tid var han dessutom den välkända introduktören till en rad teveprogram om de fleråriga utgrävningar på Birka som Björn

Ambrosiani ledde. Jag förmodar att det var just de som fick Erikson att bli intresserad av Stolpes gestalt. Under 1800-talets senare decennier stod denne som bekant för en hel rad epokgörande arkeologiska utgrävningar i ”Svarta Jordan” – ibland kallad ”Bystaden” – på den historiska mälaren.

Till Birka kom Stolpe märkligt nog i första hand som geolog på jakt efter bärnsten (!) men blev så fascinerad av fornfynden att han raskt sadlade om till att bli arkeolog. Vid sidan av de båda vägröjarna Hans Hildebrand och Oscar Montelius – alla tre tjänstgjorde för övrigt i mitten av 1870-talet som amanuenser vid Historiska Museet – intog han med tiden rollen som en av landets främsta företrädare för metodologin inom denna vetenskap – särskilt då det gällde att dokumentera resultaten av fältarkeologin. Detta framgick tydligt när han senare grävde ut båtgravarna i Vendel och grottan Stora Förvar på Stora Karlsö. Alla tre platserna utgör tidiga märkesnamn i historien över svensk arkeologi. Fynden i Vendel var ju så rika att platsen efteråt till och med har fått ge namn åt en hel tids-epok – den som föregick Vikingatiden.

Birkagrävningarna pågick i ett antal omgångar fram till 1895. Sammanlagt ägnade Stolpe bortåt tusen dagar åt dem. Enligt Erikson beräknas han ha grävt ut en yta på omkring 4 500 kvadratmeter vilket motsvarar hela sju procent av stadsområdet. Dessutom undersökte han ungefär

en tredjedel av de bortåt tretusen gravarna där.

Ändå stod Stolpes håg till etnografen. De båda forskningsområdena hade många beröringspunkter och kunde befrukta varandra, vilket han tidigt insåg. Tillsammans med Gustaf Retzius bildade han redan 1873 Antropologiska sällskapet som fick Oscar II till beskyddare och gav ut en tidskrift som 1881 döptes om till Ymer. Genom att dess referat från föredrag och förhandlingar skrevs på franska blev tidskriften en viktig länk ut till det internationella, vetenskapliga samfundet. Sålunda var det via Ymers tämligen fylliga redovisningar om Vendelgravarna som Stolpes namn snabbt blev bekant i vida kretsar – även utanför Sveriges gränser.

I mer än tre decennier var Stolpe aktiv i sällskapet; på 1890-talet dessutom som dess ordförande och vice ordförande. Detta kom sannolikt att bli hans viktigaste vetenskapliga plattform. Referaten av hans framträdanden vid dess möten visar en förskjutning i hans vetenskapliga inriktning. Inledningsvis dominerade de arkeologiska rapporterna för att efterhand varvas med etnografiska bidrag. Det första kom i mars 1877 och handlade om nordamerikanska indianer, illustrerat med både teckningar och fotografier, allt uppenbarligen baserat på omfattande forskning. Bara några veckor senare återkom han med nytt etnografiskt bidrag; denna gång med underlag i

föremål från trakten av Berings sund samt från Eldslandet.

Stolpe var i själva verket den som etablerade etnografen som en egen vetenskaplig disciplin i Sverige. I början av februari 1878 öppnades en etnografisk utställning som Stolpe hade ansvar för. Den höll till i Arvfurstens palats vid Gustav Adolfs torg – nuvarande Utrikesdepartementet – sedan kungen givit sitt nådiga tillstånd. Till utställningen hörde en föremålskatalog vilken Stolpe arbetade intensivt med men som han aldrig fick riktigt färdig. Utställningen blev emellertid en stor publik framgång och förlängdes till oktober påföljande år.

Som expeditionens etnograf deltog han på 1880-talet under ett drygt år i marinens ångfregatt "Vanadis" två år långa världsomsegling. Innehållsmässigt bedöms resan ha varit en stor succé inom hans fält. Mer än 7 500 föremål insamlades och skeppades hem, där redan mängden väckte stor förvåning. Enligt Erikson var Stolpe en genuin folkbildarsjäl som fann det allra största nöjet i att ordna utställningar och exponera föremål; inte minst genom fylliga kataloger. I det avseendet var han närmast en jämlike till Artur Hazelius – mannen bakom stockholmska Skansen – vilken sannolikt inspirerade honom men vars fenomenala tiggarförmåga han avundades. Just finansieringen av olika utställningsprojekt visade sig nämligen ofta utgöra en

akilleshäl för honom. Alla hans utställningar var tillfälliga och inrymda i lokaler som råkade finnas tillgängliga. Och likaså kom många av hans stort upplagda bokprojekt – exempelvis redovisningarna för Birkagrävningarna, undersökningen på Stora Karlsö eller Vanadisexpeditionen – aldrig till utförande. Ett av skälen härtill är att han oftast var en euforisk tidsoptimist.

Dock kunde han i alla fall 1891 fullborda manuskriptet till sitt viktigaste etnografiska verk *Utvecklingsföreteelser i naturfolkens ornamentik* vilket handlar om föremål – främst yxskaft och paddlar – från ett antal öar i Polynesien. Med sin skrift ansågs han ha lagt grunden till detta forskningsområde. Ute i Europa uppfattades han – enligt Erikson – som en banbrytande etnograf som i Darwins efterföljd skapat en viktig forskningsmetod. Sedan länge väntade kollegor i Wien, Berlin, Leiden och London på att han skulle publicera sin teori vilken han tidigare redovisat i rader av föredrag och personliga samtal. Och nu trycktes den i tidskriften *Ymer* och överstattes dessutom snabbt till tyska.

Trots att mycket av det han planerade aldrig kunde fullföljas fick dock Stolpe mycket erkännande och uppskattning. Själva kronan på hans livsverk kan sägas vara när han 1903 – alltså kort före sin bortgång – fick professors titel och utsågs till chef för Riksmuseets etnografiska

avdelning som fanns vid Wallingatan i Stockholm. Fram tonar bilden av en formidabel och storartad lärdomsgigant, febrilt verksam hela sitt liv och som i realiteten stupade på sin post. Inte minst belyses Stolpes absoluta oräddhet när det gällde att gå till storms mot etablerade auktoriteter – och trots intrigerande medtävlare ofta uppnå framgång; även om han i sin iver ibland satte krokben för sig själv. Viktigt i sammanhanget är att notera att bakom Stolpe hela tiden stod den trogna och uppbackande hustrun Emmy; i själva verket en direkt förutsättning för hans framgångar.

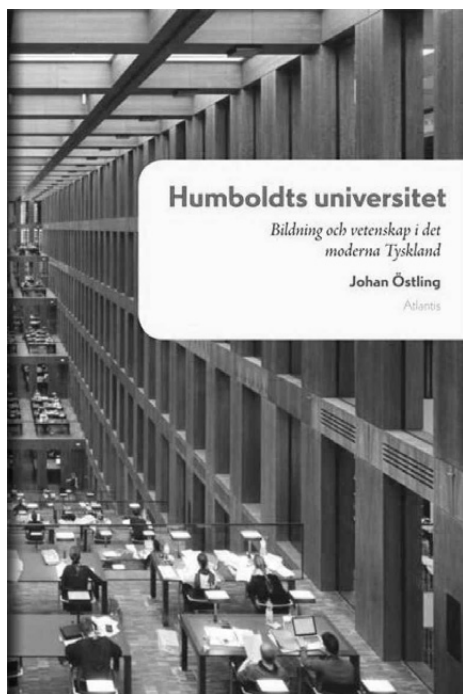
Med denna bok har Erikson presterat ett imponerande arbete och uppenbarligen plöjt mängder av dåtida dokumentation om sin huvudperson på arkiv och bibliotek, såväl i Sverige som utomlands. Med en emellanåt direkt medryckande prosa förmedlar han perspektiv på och djupa insikter om en central och spännande forskargestalt liksom om grundläggartidens villkor inom två viktiga vetenskapsområden. Läsarnas behållning ökar ytterligare genom att författaren letat fram en hel rad okända – eller i alla fall svårtillgängliga – källor liksom intressanta fotografier som ger goda speglingar in i Stolpes värld. Sammanfattningsvis gör allt detta att vi har många skäl att glädjas över denna biograf.

Bo G Hall

JOHAN ÖSTLING

Humboldts universitet: Bildning och vetenskap i det moderna Tyskland

Atlantis, Stockholm, 2016. 360 s.

Frågor om vad universiteten är till för och hur de ska förstås är väl alltid aktuella. I Sverige har dessa spörsmål under tiden efter andra världskriget präglats av tankesystem utformade i England eller Amerika. Till opinionsbildarna hör Torgny T:son Segerstedt och Torsten Husén. Åsikter som förts fram i Tyskland har inte tagit plats i svenskt tankeliv, låt vara att de

har berörts av en historiker som Thorsten Nybom eller en samhällsvetare som Björn Wittrock. En historiker i Lund, Johan Östling, har omsider tagit sig an den tyska debatten och presenterat den i en inträngande studie.

Tankegångar som blev stilbildande fördes fram av språkforskaren Wilhelm von Humboldt, som var förste rektor vid universitetet i Berlin då det grundades 1810. Längre sågs Humboldt främst som universitetets organisatör medan hans tankar om universitetet som idé inte lyfts fram. Aktuella blev de hundra år senare vid en tid då Berlin intog en rangplats bland europeiska lärosäten. Tillbakagången efter det tyska nederlaget i första världskriget blev tillfällig. Expansionen fick en fortsättning på 1920-talet genom den preussiske kulturministern Carl Heinrich Becker, som förespråkade nya ämnen som sociologi och statsvetenskap. Samtidigt var bildning och personlig utveckling vägledande för Becker. En meningsfrände till Becker var Max Scheler som knöts till ett nyinrättat universitet i Köln, där han tillträdde en professur i samhällstänkande. Styrelsen med dess dominerande ordförande Konrad Adenauer föredrog honom framför hans svenske medtävlare Gustaf Steffen.

Denna idéutveckling skärskådades i tiden efter andra världskriget av sociologen Helmut Schelsky, som såg Humboldts grundtankar som avgörande. Studien pre-

senterades 1960 och utvidgades tre år senare till stort format. Med Schelsky bröt en socialhistorisk strömning igenom, ägnad att vidga förståelsen av traditionen från Humboldt.

Ännu under 1700-talet fordrades av universiteten främst nyttiga prestationer. Universiteten länkades in i tidens utilitaristiska strävanden. Som främsta uppgift hade de att svara för yrkesutbildningen. Schelsky erinrar om att detta mål stämde överens med statsintresset. Läkare och veterinärer, ingenjörer och arkitekter var på den tiden statens funktionärer på ett annat sätt än nu. Staten utgjorde inte bara den administrativa överheten utan sörjde även i mångt och mycket för samhällets ekonomiska och sociala funktioner. Vad i detta läge nyhumanisten Humboldt krävde var inte frihet från statlig inblandning i universitetens angelägenheter utan frihet från upplysningstidens åtaganden rörande yrkesutbildningen. Vad han ville ha statens medverkan till var de kulturpolitiska strävandena att frigöra universiteten från det dåtida näringslivets behov av utbildning av fackmän för olika områden.

Det bildningsideal som fördes ut i den sociala verkligheten av politikern Becker hade sitt ursprung hos Humboldt och hans samtida, filosofen Fichte. Under studenternas fria studier danades personligheterna, under sanningssökande utbildades karaktären. Denna åskådning växte fram

i medveten motsättning till tidens anspråk på att universiteten skulle sörja för yrkesutbildning svarande mot det praktiska livets krav.

Schelsky reflekterar över bildning och vetenskap i den moderna tiden. Syftar universitetsutbildning till karaktärsdanning, till ett idealistiskt impregnerande av personligheten? Och föreligger numera de sociala förutsättningarna för studier på egen hand utan förbindelser med det borgerliga livet, dess förströelser eller förpliktelser? I nutidens fakulteter med deras väldiga seminarier, deras tusentals studenter som kräver att snabbt få tillägna sig förvärvslivets färdigheter, vad blir då kvar av den gamla målsättningen?

Universitetens sociala läge har i grund förändrats sedan den tid för tvåhundra år sedan då Humboldt verkade. Schelsky nämner de ständiga kraven på akademisk specialisering, som försvårar eller hindrar blickar över vidare fält av kunskap. Forskandet omvandlas till lagarbete och universiteten ombildas till storföretag. Av den lärde förväntas förmåga att organisera arbetet vid de allt större vetenskapliga institutionerna, kort sagt, att vara företagsledare. Livet vid universiteten formar sig mer och mer efter det som förs i omgivningen, i det industrialiserade och kommersialiserade samhället.

Civilisationen tenderar att bli allt mer vetenskaplig, ja, den håller på att erövras

av forskningen. Det praktiska handlandet dikteras mer och mer av vetenskapliga överväganden. Tendenser som i allt väsentligt bekräftas av vad som hänt under det halvsekel som gått sedan Schelsky skrev. Han inser att de verkligt bildade människor som finns nuförtiden ingalunda är identiska med samhällets styrande skikt. Vår tids bildade människor synes tvärtom stå utanför den politiska ledningen. Schelsky håller fast vid att deras röst alltjämt behöver höras, dessa människor, som träffat sitt val av livsåskådning medan de sysslat med forskning på egen hand eller i avskildhet grubblat över filosofiska problem.

Den översyn av hur svenska universitet fungerade som gjordes av 1945 års universitetsberedning beredde inte väg för några stora omvälvningar. I Tyskland bröt sig ett nyhumanistiskt bildningsbegrepp, som lyfte fram den enskildes studier av konst eller litteratur eller filosofi, mot förespråk-

are för fostran av medborgare med samhällsämnena på schemat.

Schelskys reflexioner om *Einsamkeit und Freiheit* ("ensamhet och frihet") gav plats åt Humboldt i synen på utbildning och forskning. Schelsky var på en gång idéhistoriker och samhällsvetare. Hans tankar i idédebatten fördes fram från en central position, till någon del försvagad av Schelskys vacklade hållning i det politiska livet.

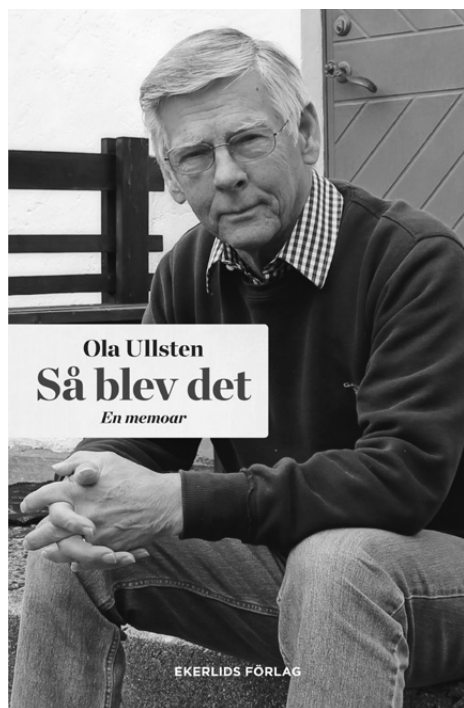
Johan Östling ser vad han kallar Humboldtmodellen som en genomtänkt idé, på en gång principfast och flexibel. Den är inte bunden till ett visst samhällssystem, inte heller till nyttotänkande eller marknadsanpassning. Universiteten lever i sin egen värld. En viss jämkning till New Public Management eller Bologna-processen kan väl komma ifråga men tillåts inte att ta över.

Åke Lilliestam

OLA ULLSTEN

Så blev det: En memoar

Ekerlids förlag, Stockholm, 2013, 330 s.

Ola Ullsten (1931-) kommer sannolikt att gå till eftervärlden som ledaren för en av Sveriges svagaste regeringar. Denna ”rena” folkpartiregering, som var i maktposition något år 1978/79, skulle heller inte, om än flitig, åstadkomma så mycket enligt samtida årsböcker eftersom man hela tiden var trängd mellan borgare och socialister. Som vågmästare var alltså Ullsten betyd-

ligt mindre framgångsrik än föregångaren C. G. Ekman (1872–1945). Å andra sidan framhåller Ola Ullsten i sina memoarer att hans regering under den korta tiden ändå fick igenom de flesta av sina propositioner.

Det var knappast meningen att Ola Ullsten skulle nå ledarposten inom sitt parti och en vidare karriär som statsminister. Allt talade för att den åtta år yngre folkpartiledaren Per Ahlmark (1939-) skulle lämna över till en yngre förmåga. Ahlmark avgick emellertid hastigt och oplanerat från partiledarposten av personliga skäl och möjligheterna öppnades för den äldre kollegan. I Ahlmarks memoarer menar emellertid denne att Ullsten inte var så lämplig för uppdraget. Det snabba och även för honom själv oväntade avhoppet gjorde emellertid att Ahlmark varken hade tid eller möjlighet att lobba för en lämpligare ”kronprins”. Ingemar Mundebo (1930-) hade annars föresvävat Ahlmark som tänkbar efterträdare.

Också folkpartisten Björn Molin (1932-) tar i sina minnen upp sidor i Ullstens karaktär som gjorde honom mindre tilltalande som partiledare och minister. Om nu Ullsten hade tillkortakommanden skulle han emellertid nå obestriddlig framgång som borgerlig politiker och också senare, efter den politiska karriären, väl tjäna nationen som diplomat kombinerat med en rad FN-uppdrag. Om dessa senare år är emellertid Ullsten rätt fämäld, vilket väl

avspeglar att denna del av livet var av mindre intresse för honom.

Läser man "Så blev det" framgår att Ola Ullstens livsresa från början var ganska knagglig. Han växte upp i ett medelklasshem i Umeå; pappan var virkesinspektör och mamman småskollärare. Mamman var emellertid ivrig folkpartist, vilket i hög grad kom att forma sonens politiska inriktning. Den uppenbara orättvisan att mamman som gift inte kunde få ordinarie lärartjänst utan ständigt måste resa långväga till osäkra vikariat gjorde också djupt intryck på sonen: senare, bland ungliberaler på 1960-talet, drev Ullsten hårt frågan om jämställdhet mellan könen.

Även om Ullsten skildrar sin uppväxt som harmonisk och idyllisk (bland annat återopas kompisskap med musikern Berndt Egerbladh (1932–2004) – Berndts far var överlärare för skolan där modern ibland tjänstgjorde) var framgångarna på skolfronten sparsamma. Han avlade realexamen först som 18-åring. Två år senare, 1951, hoppade han av tekniska gymnasiet i Härnösand och flyttade till Stockholm. Efter arbete och praktik inom socialvården med mera påbörjade han studier vid Socialhögskolan – då under den senare högerledaren Gunnar Heckschers (1909–1987) egid – och avlade examen 1957 med senare tidningsmannen Kurt Samuelsson (1921–2005) som en av examinerarna. Under dessa stockholmsår

i början av 1950-talet, då Ullsten förutom studier bl.a. engagerar sig i SSUH, dyker en rad kända namn som Sven Bertil Taube (1934–), Bo E Åkerman (1932–) och Bengt Dennis (1930–) upp i bekantskapskretsen.

Sålunda omplanterad i en ny social miljö och med förstärkt självförtroende fick den sedan en tid politiskt intresserade – men ännu icke partimedlemmen – Ola Ullsten tjänst som biträdande sekreterare vid Folkpartiets riksdagsgrupp. Bakom steget att söka anställningen stod enligt minnena dock inte han själv utan vännen Åkerman. Förutom Ullstens egna examens- och praktikmeriter framgår att mammans kontakter inom partiet också hade stor betydelse för utnämningen. Anställningen var förstås avgörande för Ullstens fortsatta liv och en inkörsport till en mångårig politisk verksamhet.

Memoarerna startar också med en ingående miljöskildring av detta hans första "riktiga" arbete. Omständigheterna var med dagens mått tämligen påvra; hans "kontor" var ett enkelt skrivbord i ett större rum där också en annan person tjänstgjorde vid en liknande möbel, liksom att rummet också användes för sammanträden då skrivborden måste lämnas. Men det hela tilldrog sig på historisk mark i Riksdagshuset där den tidens politiska kändisar passerade revy, vilket uppenbarligen gjorde stort intryck på den unge politikern in spe.

I memoarerna lämnar Ullsten ibland den egna personen och gör en rad utvecklingar och politiska reflektioner. Bland annat tecknas ett idolporträtt av Bertil Ohlin (1899–1979). Denne folktopartihövding skulle enligt Ullsten råka illa ut i samband med pensionsvalen under det sena 1950-talet; händelser som ju Ullsten kunde studera på nära håll. När de tre borgerliga partierna fick fler mandat än socialdemokraterna med folktopartiet som största parti borde kungen Gustaf VI Adolf (1882–1973) låtit Ohlin få mandat att bilda regering. Monarken lät emellertid uppdraget gå till Ohlin och högerledaren Jarl Hjalmarson (1904–1993) gemensamt; med förhoppningen från kungens sida – enligt Ullsten – att uppdraget ändå skulle gå till Tage Erlander (S) (1901–1985) då statschefen räknade med att Ohlin och Hjalmarsson inte skulle komma överens; om sant en plump i den erkänt pliktmedvetne monarkens protokoll.

Vidare prisas Ohlin för att han som oppositionsledare till sist ”tvingade” en motvillig Erlander att införa enkammarsystem och proportionella val. En egenhet i tidigare val till riksdagen var ju att ett mandat kunde vinnas med olika antal röster. I valet 1948 fick t.ex. de tre borgerliga partierna fler röster än socialdemokraterna men erhöll samtidigt färre mandat.

1962, efter fem år i partiets tjänst och numera partimedlem, var Ola Ullsten redo

för nya utmaningar. Han valdes detta år till ordförande i ungdomsförbundet efter Per Ahlmark. Två år senare blev han rekordung riksdagsman – 33 år – och detta flera år före Ahlmark, som blev invald först 1967.

Ullstensinval i riksdagen var ett resultat av det amerikainspirerade ”Halmhattsvalet”. Unga folktopartister förmedlade budskapet ”att de unga skulle fram” iklädda halmhattar och med dixiemusik som tonkuliss; ett förnyande inslag i en annars rätt traditionell svensk valrörelse.

Ullsten beskriver också början av 1960-talet som ”en bra tid att vara ung”. Detta gällde särskilt inom Folktopartiet. De åren samlades, förutom Ahlmark och Ullsten, en lång rad då okända politiska namn som Carl Tham (1939-), Hans Blix (1928-), Hadar Cars (1933-), Gabriel Romanus (1939-), Cecilia Nettelbrandt (1922–2009) och Eva Moberg (1932–2011), och formade en ny liberal politik; inte så radikal som den snart följande 68-rörelsen, men där man ändå – mot partiledningen – kritiserade USA:s roll i Vietnamfrågan.

Denna politik, som bl.a. lanserades i ”Halmhattsvalet”, var ändå för sin tid omvälvande. Det gällde bl.a. jämställdheten mellan könen där Eva Moberg spelade en stor roll och enligt Ullsten var betydligt mer radikal än t.ex. Alva Myrdal (S) (1902–1986). Ett annat område som de unga folktopartisterna omfattade med stort

intresse var u-hjälpen. Ola Ullstens första regeringsuppdrag blev också symptomatiskt som biståndsminister.

Medan ungliberalerna stampade i farstun för att ta över makten i Folkpartiet leddes detta av Gunnar Helén (1918–2002). Denne gjorde sig bl.a. känd som ”samarbetsingenjör” där han och Olof Palme (S) (1927–1986) nådde en rad politiska uppgörelser över blockgränsen. Detta var mindre populärt hos de unga och när Helén avgick som partiledare 1975 och Per Ahlmark tillträdde bäddade det för ett fjärmande från socialdemokraterna och en bas för borgerligt samarbete och en historisk valseger 1976.

Med Thorbjörn Fälldins (1926–2016) första regeringsbildning inträdde Ullsten som 45-årig minister i politikens centrum. Efter Ahlmarks avgång bildade han en inre politisk cirkel med Fälldin och moderatledaren Gösta Bohman (M) (1911–1997). Enligt Ullsten gick samarbetet med den lugne Fälldin utmärkt medan den ”hetsige” Bohman var svårare att förstå sig på. Regeringen föll ju också senare på att moderaterna hoppade av en föreslagen skatte-reform, vilken emellertid socialdemokraterna ställde sig bakom.

Att Ullsten här fjärmade sig från Ahlmark och närmat sig Heléns filosofi framgår bl.a. av uppgiften i memoarerna där Ullsten såg det som en ”triumf att kunna göra upp med (S) i skattefrågan”. Att moderaterna drog sig ur regeringen betydde förstås mindre. Detta steg åt vänster pekar också fram mot Ullstens bildande av en ”ren” folkpartiregeringen – bara möjlig genom parlamentariskt stöd från (S) – efter att regeringen Fälldin avgått.

Den regering Ullsten bildade med rekordsmalt parlamentariskt underlag skulle, som också samtida bedömare anade, få en kort varaktighet och Ullstens folkpartiministär blev väl, som antytts ovan, närmast en parentes i svensk politisk historia.

När Ullstens ministär avgått och Fälldin bildat sin andra regering, nu med Ullsten som utrikesminister, är intrycket av hans memoarer att ”det roliga är på väg att ta slut”. Det som avviker är emellertid att Ullsten fick vara med och hantera U-137-incidenten 1981. Här är Ullsten utförlig och tilldelar sig också rollen som pådrivare av en fast, bestämd attityd mot Sovjetunionen för att man gjort militärt intrång i svenska vatten.

Mot detta talar emellertid att kabinettssekreteraren Leif Leifland (1925-) – denne fick reda på u-båtsintrånget före utrikesministern – redan vid mötet då han informerar Ullsten den 28/10 1981 hade utformat en not i ärendet, som Ullsten omgående godkände. Jämför man med samtida moderatledaren Ulf Adelsohns (1941-) dagböcker, publicerade i bokform 1987, ges också här en bild av en rätt defensiv och avvaktande utrikesminister där i stället Fälldin och dåvarande ÖB Lennart Ljung (1921–1990) driver frågan.

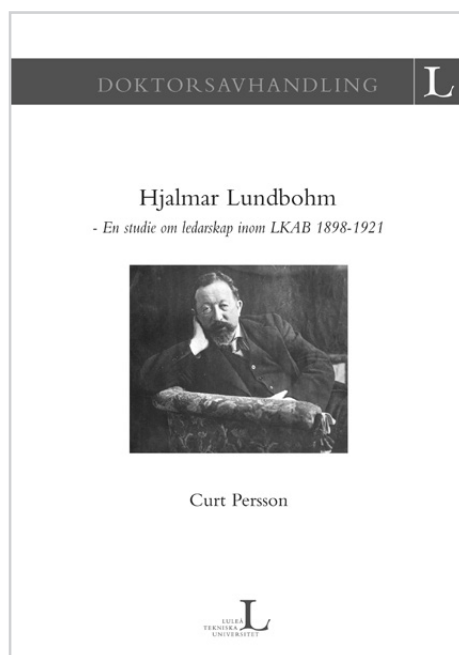
Den memoarbok som Ullsten skrivit är i hög grad lågmäld och nedtonad, vilket också går i led med titeln ”Så blev det”. Samtidigt stämmer det skriftliga uttrycket rätt väl med en rad omdömen om Ola Ullstens person; den ”coola” Ola som emellanåt verkade förströdd med tankarna på annat håll i det politiska arbetet. Den handlingskraft som Ola Ullsten visade upp när han bildade sin folkpartiregering skulle emellertid förvåna omgivningen och avslöja en icke obetydlig politisk begåvning och målmedvetenhet under den lugna ytan.

Ulf Hamilton

CURT PERSSON

Hjalmar Lundbohm: En studie i ledarskap inom LKAB 1898–1921

Luleå tekniska universitet, 2015, 260 s.

Kiruna har betraktats än som mönstersamhälle, än som förvisningsort, men aldrig upphört att fascinera. Den omlokalisering av Kirunas centrum som fortsatt gruvbrytning nödvändiggjort har gett ny aktualitet åt det samhälle, som en gång formades under Hjalmar Lundbohms mytomspunna disponenttid. Samhällets första decennier har kartlagts av flera

discipliners företrädare. En helhetsbild av Lundbohms märkliga livsgärning har ändå saknats. Den biografi med titeln *Hjalmar Lundbohm: Lapplands okrönte konung*, som den norrbottniska skolledaren och folkbildaren Yngve Åström utgav för ett halvsekel sedan har nu fått en vetenskaplig uppdatering, med tillbörlig analys och kontextualisering. Curt Persson, som varit länsantikvarie i Norrbotten och tidigare kulturintendent i Kiruna, har nämligen disputerat vid Luleå Tekniska Universitet på avhandlingen *Hjalmar Lundbohm: En studie om ledarskap inom LKAB 1898–1921*. Lite anmärkningsvärt är att i Perssons inledande forskningsöversikt Åströms skrift, på tvåhundraftio sidor och förtjänstfull för sin tid, inte omnämns. Utan explicit problemställning och teoretiska begrepp anses den sakna vetenskaplig legitimitet. I avhandlingens notapparater är referenserna till Åslund dock inte så få.

Lundbohms person har uppfattats som gåtfull, lika socialt begåvad som personligt oätkomlig. I bilden av honom har funnits få skuggor, varför han förlänats hagiografiska drag. Det är denna kultstatus, som kirunasonen Persson naturligt anammade i sin uppväxtmiljö, söker nyansera. Det är ett kyligare, mer realistiskt porträtt av den biografierade som skall visas upp. Här berörs frågan om forskningsetik.

Att ge möjligast korrekta bild och även avslöja mänsklig skröplighet hör sann ve-

tenskap till, men inte anakronistiskt och i moraliserande tonläge. Stoffet bör vara relevant, med tydlig gräns mot rent skvaler och ovidkommande kuriosor. I Perssons avhandling utgör nätverk, ledarskap och den patriarkalism, som länge karakteriserade gruv- och brukssamhällena, de nyckelbegrepp och analysverktyg, på vilken avhandlingen hängs upp.

Persson följer knappast vetenskapens alla strikta regler. Där finns brister i akribin och avhandlingen är inte helt igenom skriven på pregnant vetenskapsprosa. Det finns ett glapp mellan de inledande teoretiska och metodiska resonemangen och den empiriska texten, en kritik som kan gälla åtskilliga avhandlingar men här blir extra tydlig eftersom författaren har en så detaljerad kunskap om Kiruna med omgivningar, som han gärna visar upp. Lokalkännedom är en tillgång men kan bli en belastning, då författaren tar ut svängarna in i minsta detalj. I framställningen finns samtidigt en berättarglädje, som handledaren, enligt förordet, något brutalt sökt dämpa. Tydligt har det funnits risk för att stoffet skulle flöda över. Det bjuds rikhaltigt med citat även ur brev till modern Augusta, som visar Lundbohms emotionella sida. Övriga utdrag ur den ymniga korrespondensen ger tidsfärg. Med tanke på Lundbohms rika kontaktnät är det synd att avhandlingen saknar namnindex, även om det kompenseras av att flertalet perso-

ner i den löpande texten presenteras med födelse- och dödsår.

Lundbohm föddes 1855 i Rubbestad – ortnamnet kopplas naturligt till riksdagens legendariske bondeförbundare – i Ödeborgs socken i södra Dalsland. Han bedrev några års studier vid länsläroverket i Vänersborg, men avlade ingen studentexamen, en statusmarkör vid denna tid. Utbildningen fortsatte vid Chalmers Slöjdskola i Göteborg. Lundbohms unika talang som nätverksbyggare kommer väl till synes under studietiden.

I Vänersborg, sedan på Chalmers hade han en tät relation till Bengt Lundgren, som kom att bli hans närmaste medarbetare vid LKAB i Kiruna. I bekantskapskretsen fanns tidigt även arkitekten Gustaf Wickman och skulptörerna Per Hasselberg och Christian Eriksson. Wickman kom i Kiruna att spela en huvudroll som arkitekt och stadsplanerare, Eriksson som skulptör för ortens nationalromantiska kyrka, modellerad som en samisk kåta.

Lundbohm blev en dugande geolog, men utan högre formell kompetens och anställdes av SGU, Sveriges Geologiska Undersökningar. I den egenskapen besökte han första gången Lappland 1889. Internationella utblickar hade han skaffat sig, särskilt i USA. Här var Chicagoutställningen 1893 en höjdpunkt. Lundbohms duglighet blev så känd, att han utsågs till LKAB:s disponent i

Malmfälten. Erbjudandet hade först gått till Arvid Lindman, chef för Iggesundsbruk, senare i två omgångar statsminister. För en tid blev Lindman, i egenkap av LKAB:s verkställande direktör, Lundbohms överordnade. Som kuriosum må nämnas att den huvudgata i Kiruna som idag heter Hjalmar Lundbohmsvägen som idag heter Hjalmar Lundbohmsvägen i tidigt skede bar namnet Iggesundsvägen.

Lundbohm tecknas av Persson avgjort mer som samhällsbyggare än företagsledare. Frapperande är hans livslånga frekventa umgänge i konstnärskretsar. I kretsen rymdes prins Eugen, Albert Engström och Anders Zorn. Han lockade rikskända konstnärer att ställa ut i Kiruna. Där ordnades också lappländska musikveckor, dit Kjellströmskvartetten regelmässigt inbjöds. I brev till Sven Kjellström uttryckte Lundbohm förhoppning om att kammarmusiken skulle konkurrera ut biografhysterien. Mycket har det spekulerats kring ungarlen Lundbohms förhållande till kvinnor som danskan Emilie Demant och Ester Blenda Nordström, vilka publicerade böcker kring samisk kultur och där Lundbohm i hög grad var behjälplig, inte minst ekonomiskt. Mecenatskap utövade han gärna, dels på LKAB:s vägnar, dels frikostigt med egna medel.

Persson anställer inledningsvis en jämförelse med Frans Kempe vid Mo & Domsjö, ett paradexempel på patriarkalt ledarskap, särskilt som det avtecknas

i det västerbottniska sågverksamhället Norrbyskär. Där lades allt tillräta för de anställda, som välmenande men helt på maktens villkor tilldelades hus med trädgårdstäppor samt lokaler för skola, kyrka, nykterhetsloge och idrottsutövande. Fackföreningar hölls så länge det var möjligt på armlängds avstånd. Här var Lundbohm mer lyhörd och gick en medelväg.

Kiruna fick karaktären av en tredelad samhällsbildning, bestående av bolagsområdet där Wickman designade arbetarbostäder och tjänstemannavillor, järnvägsområdet, för vilket SJ:s chefsarkitekt Folke Zettervall bar huvudansvaret samt ett centrum för administration, utbildning och handel. På Haukivaaras lågfjällsslutning utformade Wickman i samarbete med Per Olof Hallman en stadsplan, som efter Camillo Sittes principer tog hänsyn till terrängförhållandena liksom de kyliga vindarna. Då hade Kiruna ersatt Luossajärvi som officiellt ortnamn. För bolagsintressena var det fördelaktigt att Kiruna gjordes till municipalsamhälle inom Jukkasjärvi socken och inte köping, vilket gett kommunen större skatteintäkter. Företaget anslog dock betydande summor för uppbyggandet av samhällets infrastruktur, skolor, sjukvård och brandkår. Genom tillkomsten av en spårväg, gratis för de anställda, minskade tidsavståndet mellan gruva och bostäder. Ett rikt för-

eningsliv, som Lundbohm såväl uppmunttrade som gynnade ekonomiskt, tog vid. Därmed följde automatiskt samlingslokaler, varför tanken på att bygga ett magnifikt kulturhus, av det slag, som genom Ernest Cassels donationsfond tillkommit i Grängesberg, i klassicerande stil med doriska kolonner, förföll.

Den unga arbetarrörelsen följde uppmärksamt utvecklingen. Erfarenheterna av Malmbergets kåkstad ingav farhågor. Agitatoren Kata Dalström, som tidigt var på plats, observerade klasskiktningen i gruvsamhället, en gynnsam grogrund för socialism och fackföreningsrörelse. Här uppstod småningom ett psykologiskt behov att skapa en motvikt till ikonerna Lundbohm. För den symboliska rollen valdes Lars Jansson, verksam inom Gruvtolvan. I sen tid fick han en gata uppkallad efter sig och i 1980-talets Folkets Hus blev huvudsalen namngiven efter honom. Problematiskt är ändå att Jansson utvandrat till Kanada redan 1905, innan arbetarrörelsen hunnit etableras som politisk kraft.

I enlighet med samtidens värderingar verkade Lundbohm för fortsatt segregation mellan svenskar och samer. I denna strävan samarbetade han utan friktioner med biskop Olof Bergqvist liksom prästerna och skolinspektörerna Vitalis Kardell och Georg Bergfors. Till samma krets hörde professorn i finsk-ugriska språk Karl Bernhard Wiklund och rasbio-

logen Herman Lundborg. Skilda kulturer måste åtskiljas utan beblandning, var Lundbohms åsikt, inte så väsensskild från vad den samtida gruvexploatören Cecil Rhodes tillämpade på en annan kontinent. Kring detta tema har Curt Persson tidigare publicerat en särstudie med titeln *På disponentens tid*. Här tangerar han Maja Hagermans forskning kring Herman Lundborg. Det vilar något paradoxalt över Lundbohms agerande, eftersom han samtidigt gjorde pionjärinsatser för att marknadsföra den samiska kulturen och turistiskt lansera Lappland. Ekonomiskt och moraliskt understödde han nordsamen Johan Turi vid utgivningen av dennes bok om lapparnas liv. Symptomatiskt är också Lundbohms *Ex libris*, utformat av den nära vännen Albert Engström och med en offerseite som motiv.

Företagsmässigt var Lundbohms avslutande år mindre lyckosamma och på hösten 1920 blev han av LKAB:s styrelse realiter avpolletterad. Trots bedyranden om motsatsen satte han sedan aldrig sin fot i det samhälle som han i så hög grad varit med att utforma. Måhända var tidpunkten lämpligt vald, eftersom de politiska styrkeförhållandena med demokratins genombrott höll på att förändras. Likaså introducerades med Taylorsystemet en ny företagsmodell. Något abrupt slut för det patriarkala ledarskapet torde detta ändå inte ha inneburit. Kanske kunde här i

jämförande syfte en reflexion ha smugits in om den situation Bolidenchefen Oscar Falkman ställdes inför då han på 20-talet skulle bygga upp ett västerbottniskt mönstersamhälle, också segregerat, kring gruvnäringen. Det är en slående parallell till Lundbohms läge i ett tidigare skede. Jämförelsen ligger dock utanför avhandlingens ram.

Under de kringflackande åren på 20-talet förbyttes Lundbohms solida ekonomi i motsatsen. Sin ansenliga konstsamling tvingades han pantsätta hos företaget. Långa perioder var han bosatt på Grand Hotell i Stockholm, tidvis även Mössebergs kuranstalt. I övrigt fylldes tiden med resor till Greklands och Italiens kulturmiljöer, i sällskap med prins Eugen och andra konstnärsvänner.

Genom ett varierat källmaterial har Curt Persson lyckats rensa i mytbilden och ge ett reviderat porträtt, där även svagheter tilläts framträda. Visst avbräck har det inneburit, att Lundbohm av okänd anledning lät bränna sitt arkivmaterial. Den bild av Lundbohm som Persson ger är avgjort mer komplex än den gängse legendariska. Ändå ter sig Lundbohm gåtfull. Det har funnits en gråzon, vilket givit utrymme för en dokumentärroman, *Bergakungen*, av Karl Erik Johansson i Backe. Ett försök har där gjorts att blottlägga dolda skrymslen i Lundbohms person. Där får fakta och fiktion leva i symbios.

Denna *licentia poetica* förunnas förstås inte en avhandlingsförfattare. Persson inlåter sig ändå på spekulationer kring de motiv som väglett Lundbohm i valsituationer. Härvidlag är de uppriktiga breven till modern hemma i Dalsland, långt fram i sonens karriär, upplysande I ett tidigt skede raljerar han om det omöjliga att bosätta sig på denna gudsförgätna plats. Småningom fann han sig väl tillrätta och byggde sin disponentgård, lite i samma stil som konstnärsvännerna Anders Zorn och Carl Larsson valt för sina dalahus. Däruppe i Lappland fick han också sin sista vila. Ett gravmonument, utformat av Christian Eriksson, restes söder om

kyrkan. I texten sammanfattade Albert Engström hans livsgärning: Till fosterlandets båtnad blottade han bergets skatter och grundade staden.

I Curt Perssons text finns ett berättarflöde, som följer Lundbohm hela vägen från uppväxt till 1920-talets skymningsår och hans bortgång våren 1926. Därmed blir avhandlingen ovanligt innehållsrik och tät även om den vetenskapliga dräkt den ikläs inte genomgående är av den strängt ortodoxa sorten. Bildmaterialet är förstklassigt, med många av Borg Meschs fotografier.

Bert Märald

NYTT INOM PERSONHISTORIA

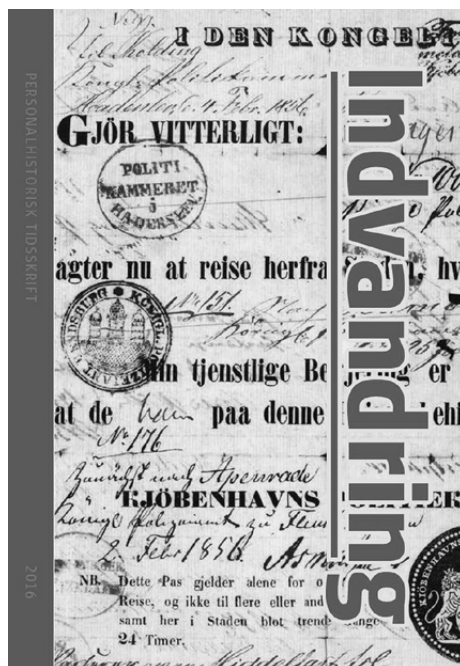
Referat

Personalhistorisk tidsskrift 2016

Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie bildades 1879, tre år efter Svenska autografsällskapet, det nuvarande Personhistoriska samfundets föregångare. Det danska samfundet ger ut Personalhistorisk tidsskrift, som under senare tid haft formen av årsbok. 2016 hade årsboken temat "Invandring", med tre större artiklar på temat. Av särskilt intresse för en svensk läsekrets är kanske att Sverige och den svenska invandringen till Danmark, trots att ingen av artiklarna ägnas specifikt åt detta ämne, givit avtryck i alla tre artiklarna.

Fil. dr. Jakob Ørnbjerg från Aarhus Universitet skriver om den nederländska släkten Ginchel, som vid slutet av 1500-talet etablerade sig som storköpmän i Aalborg. Med hjälp av ett väl tilltaget startkapital, affärsbegåvning, kontakter och strategiska giftermål avancerade familjen snabbt i sitt nya hemland. Tidens politiska och ekonomiska förvecklingar påverkade naturligtvis familjen, och inte minst då de dansk-svenska krigen.

Museumsinspektör Lene Tønder Guur diskuterar i artikeln "Marja fra Galizien" den polska arbetskraftsinvandringen till Danmark. Under åren 1892-1929 kom tiotusentals polacker för att arbeta för De

Danske Sukkerfabrikker. Marja var en av dem, och artikeln rekonstruerar hennes liv utifrån det magra källmaterial hennes fattiga liv avsatte. Hon kom som säsongsarbetare men bosatte sig under första världskriget i Danmark och gifte sig med en svensk lantarbetare. Familjen levde på existensminimum. Man flyttade ofta i jakt på arbete, och barnen var sjukliga, sanno-

likt med undernäring som bakomliggande faktor. Författaren resonerar även kring teoretiska förklaringsmodeller inom arbetsmigrationsforskningen.

Jørgen Mikkelsen, fil. dr och arkivarie vid Rigsarkivet, skriver om invandringslagstiftningen i Danmark med start 1875. Detta år antogs "Loven om Tilsynet med Fremmede og Reisende m.m.". Lagen var en kompromiss mellan dem som menade att invandring, och särskilt då den tyska och svenska, var en börda, och dem som tvärtom hävdade att invandrad arbetskraft var nödvändig för landets industrialisering. En central punkt i lagen var att den som inte fått arbete inom åtta dagar kunde utvisas. Lagstiftningen skärptes ytterligare 1926 och 1946.

Slutligen innehåller årsboken bland många andra intressanta artiklar en text med anknytning till Lutheråret 2017. Knud B. Pedersen analyserar målningen "Luther på Rigsdagen i Worms", ett historiemåleri som utfördes 1838 av en av de främsta representanterna för Danmarks "guldalder", Adam Müller. Pedersens artikel är aktuell inte bara i och med årets reformationsjubileum, utan även som exempel på hur historiebruk, i det här fallet kring Luthergestalten, kan öppna nya spännande fält för personhistoriska undersökningar.

Bild: Alexander Roslin, Gustav III med frihetsbindeln. Olja på duk. Nationalmuseum.

Sällskapet Gustaf III

Gustaf III är en av Sveriges mest omstridda regenter. Han har hänats som löjeväckande teaterkung, kritiserats som självsvåldig tyrann och hyllats som enastående vältalare och betydande kulturmecenat. Ett nytt sällskap har bildats av svenska forskare som åtagit sig att verka för en nyutgivning av Gustaf III:s samlade skrifter, inspirera ny forskning och sprida kunskap om kungen och perioden genom årliga föreläsningar och andra evenemang. Sällskapet är en ideell förening som är öppen för alla intresserade.

Kontaktperson är Jennie Nell, fil. dr. i litteraturvetenskap vid Stockholms universitet: jennie.nell@littvet.su.se.

Medarbetare i detta nummer

- B. Marcus Cederström (f. 1984) fil. dr i skandinaviska studier. Disputerade hösten 2016 på avhandlingen *In Search of Signe: The Life and Times of a Swedish Immigrant*. Jobbar som community curator of Nordic-American folklore på University of Wisconsin-Madison. Har skrivit artiklar om folkloristik, identitet och invandring.
- Bo G. Hall (f. 1938) jur. kand. och fil. dr i historia. Disputerade våren 2010 på avhandlingen *Perspektiv på patron. Bruksägaren och statsministern Christian Lundeberg (1842–1911)*. Kommerseråd vid Kommerskollegium 1980–2003, samt ledamot av Kungl. Krigsvetenskapsakademien.
- Ulf Hamilton civ. ing. och fil. dr på den teknikhistoriska avhandlingen *Teknik på bönders villkor* från 1997. F.d. museiman vid Göteborgs och Malmö museer samt Nordiska museet. Har bl.a. skrivit artiklar om idrottshistoria, museihistoria och 1950-talets ”rättsröta”.
- Isak Lidström (f. 1988) masterexamen i historia och doktorand vid institutionen för idrottsvetenskap, Malmö högskola. Arbetar på avhandlingsprojekt om den samiska idrottens historia i Sverige. Har tidigare skrivit om svensk längdskidåkning, bl.a. i boken *Zorn, kyrkloppen och idrottsrörelsen. Kampen om längdskidåkningen i Vasaloppets förhistoria* (2015), och om idrottens historia i Estlands svenskbygd.
- Åke Lilliestam (f. 1925) fil. dr idé- och lärdomshistoria, r:e bibliotekarie vid Kungliga biblioteket och överbibliotekarie vid Karolinska institutet, redaktör för PHT 1973–1980.

- Jonas Lindström (f. 1977) dr i historia, verksam vid Uppsala universitet. Forskar om arbetsdelningen mellan kvinnor och män i historisk tid inom projektet Gender and Work, finansierat av Stiftelsen Marcus och Amalia Wallenbergs minnesfond. Är medförfattare till bl a *Making a living, making a difference: Gender and work in early modern society* (Oxford University Press, 2017).
- Bert Märald (f. 1938) fil. doktorsgrad i historia vid Göteborgs Universitet 1974 på avhandlingen *Den svenska freds- och neutralitetsrörelsens uppkomst*. Universitetslektor vid Luleå Tekniska Universitet 1980–2003. På senare tid inriktad på utbildningshistoria.
- Cecilia Persson född 1967 i Karlstad men bosatt i Lund. Författare, historiker och kulturskribent på Mittmedia och Magasin Opulens.
- Johannes Westberg (f. 1978) docent i historia, verksam som professor i pedagogik vid Örebro universitet. Leder ett projekt om europeiska skolväsendens framväxt, finansierat av Vetenskapsrådet. Bland hans publikationer ingår monografierna *Att bygga ett skolväsende: Folkskolans förutsättningar och framväxt 1840–1900* (Nordic Academic Press, 2014), och *Funding the Rise of Mass Schooling* (Palgrave Macmillan, 2017).
- Margareta Östman fil. dr var universitetslektor i franska vid Stockholms universitet. Bland hennes publikationer kan nämnas *Au Champ d'Apollon. Écrits d'expression française produits en Suède (1550–2006)*, *Filologiskt arkiv 47*, Stockholm 2008 (tillsammans med fil. dr Hans Östman); *Glanures servant de suite à Au Champ d'Apollon [...]*, *Acta Universitatis Stockholmiensis, Romanica Stockholmiensis*, No 29, Stockholm 2012.

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT 2017:1

Artiklar

<i>Isak Lidström</i>	”Gud behöver idrottsungdomen”. Lennart Wallmark och den samiska idrotten	9
<i>B. Marcus Cederström</i>	En radikal rebellficka: Den svensk-amerikanska arbetarrörelsen och kristendomen i Signe Aurells noveller	31
<i>Margareta Östman</i>	Lotten och Edla Ulrichs dagböcker om familjens liv på Stockholms slott, Djurgården och i landsorten	51
	Recensioner	72
	Nytt inom personhistoria	106
	Medarbetarna i detta nummer	108